

Hyman

Product of the U.S.

J.P. Hyman

84

2-66

1927

Հրատարակութիւն Մ. ՏԵՐ ՍԱՀԱԿԻԱՆ

ԹԵՈՒԱՌՆԵՐ

ՎԻՔՐ ՆԻԿՈ

ԺՔ. ՀԱՏՈՐ

ՅԷ

Շ-66

ՅԷ
- 66
ՅՐՈՏ 30 Տ
20 APR 2006
19 NOV 2010

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Մ. ՏԵՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻԿՈ

ԹՃՈՒԱՌՆԵՐ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ԾԵԾ ՎԷՊ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՍՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

Տպագր. Մ. ՏԵՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ, 1997

12.06.2013

0003 99A 05

6441

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՈՒՐ Կ'ԵՐԹԱՆ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

Ժ Ա Ն Վ Ա Լ Ժ Ա Ն

Միևնոյն օրը ժան վալժան կէսօրէն եաքը ժա
 ժը չորսի միջոցներուն Շան ար Մարսի ամէնէն ա
 ռանձին զառիթոփներէն մէկուն ետելի կողմը առանձ
 նակի նստած էր: Հիմա գրեթէ քիչ անգամ Գօզէթին
 հեռ գուրս կ'ելլէր. թերեւս խոնկմութիւն մըն էր
 այս, կամ անփոփ մօքով մաածեալու փափաք, և կամ
 պարզ հեռեւութիւն սովորութեան անզգալի փոփո
 քութեան մը որու կամաց կամաց կ'ենթարկուի ա
 մէն մարդու կեանքը: Իր բանւորի կրկ այը և զօրչ
 օրն կտաւէ բանթալօնը կը հագնէր. երեսն ալ պան
 պանակաւոր գլխանոցին ներքեւ կը պահուէր. Գօզէ
 թի մասին հիմա հանգարտ և գոհ էր. փարաօտուած էր

3850-84

ինչ որ ժամանակ մը իրեն երկիր զ և զրդովում կուտար. բայց մէկ երկու շաբաթէ ի վեր ուրիշ տեսակ անձկութիւններ կը գրաւէին զինքը: Օր մը պուլվարին վրայ պտըտած եկած ժամանակ թենարտիէն նըշմարած: այլ իր ծպտումին շնորհիւ չէր ճանչցուած ան. բայց այն օրէն ի վեր ժան վայժան բազմիցս տեսած էր զայն և հիմա անկասկած գիտէր որ թենարտիէ թաղին մէջ կը թափառի:

Ժան վայժան անոր ներկայութիւնը բաւական պատճառ մը սեպած էր մեծ որոշում մը ընելու: Թենարտիէ հոն ըլլալովը ամէն տեսակ վտանգներն ալ իր հետն էին միահամուռ: Մանաւանդ թէ Բարիզ հանդարտ չէր. քաղաքական վրդ-վումները անպատեհութիւն մը կ'ընծայէին այն անձերու համար ոտոնք իրենց կեանքին մէջ պահելու բան մը ունէին. այս անպատեհութիւնն էր ոստիկանութեան սաստիկ անհանգստութիւնը և կասկածոտութիւնը. հետեւաբար ոստիկանութիւնը Բէրէնի կամ Մօրէյի պէս մարդու մը հեաքը գտնելու աշխատելով կրնար շատ աղէկ գտնել ժան վայժանի պէս մարդ մը. ժան վայժան որոշած է մեկնիլ Բարիզէն, նաև Ֆրանսայէն և Անգլիա անցնիլ. Իր այս որոշումը յայտնած էր Գօզէթին, սինչեւ ութ օր ուղեւորիլ. Շան տը Մարսի զառիթափին վրայ նստած էր, մօքին մէջ դիզելով ամէն տեսակ մտածումներ, այսինքն թենարտիէն, ոստիկանութիւնը, ճամբորդութիւնը և անցագիր մը հանելու դժուարութիւնը:

Այս ամէն նկատումի կէտերը մտմտուք և հնչընուք կուտային անոր:

Վերջապէս իր օչագրութիւնը աւելի շտտցած էր անմեկնելի իրողութեան մը պտածաաւ որ անոր ոչադրութիւնը գրաւաի էր. և որո՞ւ նկատմամբ սաստիկ մտահոգութիւն ունէր տակաւին: Նոյն օրը ա-

աւաւաւուն ժան վայժան տանը մէջ ամէնէն առաջ արթննալով պարտէզ եկած, և Գօզէթի պատուհանին փեղկերը բացուելէն առաջ հոն քիչ մը պտտելու ժամանակ յանկարծ պատին վրայ հաւանական է թէ բեւեռով մը փորագրուած հետեւալ տողը նշմարած էր.

Տր Լա Վերբերի փողոց, 16:

Դեռ նոր փորագրուած էր այս տողը. հին և սեւ շաղախին վրայի փորուած տառերը ճերմակ կ'երեւային, նուրբ և նոր քերթուած բուռի մը փոշին պատին տակը բուսած եղիճներու խուրձի մը վրան կ'երեւար. Հաւանական է թէ Թալի դիշերը հոն դրուած այս տողը: Ի՞նչ էր այն. հասցէ մըն էր. ուրիշներու համար նշան մըն էր, իրեն համար ա՞զդ էր: Ի՞նչ կ'ուզէր թող ըլլար, յայտնի է թէ պարտէզը բռնաբարուած էր և թէ անձանթ մարդեր կը մտնէին հոն:

Յիշեց այն տարօրինակ դիպումները որոնք արդէն վրդոված էին տունը, իր միաքը այս ծրագրին վրայ աշխատեցաւ. Այն տողին նկատմամբ բան մը չըսաւ Գօզէթին՝ վախնալով թէ գուցէ երկիւղ կը պատճառու անոր:

Մինչդեռ այս մտմտուքներով դրաւուած էր, ստուերէ մը դոր արեւը կը գծագրէր՝ նշմարեց թէ մէկը եկած և զառիթափին կտարին վրայ ճիշդ իր ետեւը կանգ առած էր:

Ժան վայժան ետեւը պիտի դառնար երբ քառածալ թուղթ մը ինկաւ իր ծունկերուն վրայ իբր թէ ձեռք մը գլուխին վրայէն թողած ըլլար զայն: Առաւ թուղթը. բացաւ և կարդաց յետագայ խօսքը որ մատիտով և խոշոր տառերով գրուած էր.

«Այդ տունէն ելի՛ր»

ժան վալժան ուժգնակի ելաւ, բայց զառիթա-
 փին վրայ ոչ ոք կար. չորս գին նայեցաւ և օղայէ
 յաւելի մեծ, մարդէ մը աւելի պղծիկ տեսակ մը
 անձ նշմարեց, որ գորգոյն պլուզա մը և բամբակ-
 եայ նմանագոյն թաւիչէ բանթալօն մը հագած էր,
 և որ զառիթափին բարձր եզրին վրայէն անցնելով
 Շան օր Մարտի խրամը կը սպրդէր:
 ժան վալժան մամառուքով համակուած անմիջա-
 պէս օուներ դարձաւ:

Գ Լ Ո Ւ Ի Բ.

Մ Ա Ր Ի Ո Ւ Ս

Մարիուս անհնարին զլսով մը մեկնած էր Գ.
 Ժիլնօրմանի օուսէն: Ամենափոքր յոյսով մը եկած
 էր այս օուսը, և անբաւ յուսահատութեամբ մը մեկ-
 նած էր անկէ:

Մարիուս սկսաւ քալել փողոցներու մէջ. վշտա-
 կարներու ապաւէնն է այս թափառումը: Չխորհեցաւ
 որ և է իրի նկատմամբ կրնար յիշել թերեւ: Կէս
 գիշերը երկու ժամ անցած Գուրֆոյրագին բնակարա-
 նը վերագարձաւ և առանց զգեստները հանելու իջ
 խշտեակին վրայ նետուեցաւ: Բնացաւ երբ արեւը ա-
 մենուրեք ասրածուած էր, քնազաւ այն սոսկալի և
 ծանր քունով որով զազափարները ուղեղին մէջ կը
 երթնեկեն: Երբ արթնցաւ, սենեակին մէջ ոտքի
 վրայ տեսաւ Գուրֆէյրագը, Անժօլլրան, Ֆէօյերին և
 Գոմպրֆէրը որոնք զլխարկը գլուխնին և ստիպողա-
 կան գործի համար դուրս ելլելու պատրաստ է'երե-
 ւային:

Գուրֆէյրագ ըսաւ Մարիուսին.

— Լամայի զօրագետին թաղման հանդիսին կուգաս:

Մարիուս կարծեց թէ Գուրֆէյրագ չիներէն կը խօսի:

Անոնց մեկնելէն քիչ մը ետք ինքն ալ դուրս ելաւ: Գրպանը դրաւ այն ատրճանակները զոր ժապէր Փետրվարի Յին դէպքին առթիւ տուած էր իրեն և որոնք իր քով մնացած էին: Այս ատրճանակները տակաւին լեցուն էին: Գժո. ար է բոսի թէ Մուրիուս այս հրազէնները հետը առնելով ինչ մթին գիտաւորութիւն ունէր:

Մինչեւ իրիկուն թափառեցաւ առանց գիտնալու թէ ո՛ւր կը թափառի. մերթ քնդ մերթ անձրեւ կուգար. բայց Մարիուս չէր նշմարեր անձրեւը. հացաժաճառէ մը նկատակ մը առաւ ընթրելու համար, գլրոպանը դրաւ և մոցաւ: Կ'երեւայ թէ Սէն գեաը բաղնիք մտաւ. առանց գիտակցութեանս Կոն վայրկեաններ ուր մարդս գանկին մէջ հնո, մը կ'ունենայ: Մարիուս անա այսպիսի վայրկեանի մը մէջ էր: Ա՛լ բան մը չէր յուսար. ալ բանէ մը չէր վախնար. այս յուսահատութեան եւ աներկիւղութեան քայլը առջի օրէն ի վեր առած էր:

Տենդային անհամբերութեամբ մը կ'սպասէր որ գիշեր ըլլայ. ա՛լ միայն մէկ որոշ գաղափար ունէր. այսինքն թէ ժամը իննին Գօզէթը պիտի տեսնէր: Հիմա՛յ այս յետին երանութիւնն էր իր բոլոր ապագան, յետոյ պիտի տիրէր մթութիւնը: Ամէնէն ամայի պու վարներուն վրայ երբ կը քայլէր, մերթ քնդ մերթ Բարիդի մէջ տարօրինակ ձայներ լսել կը կարծէր: Գլուխը դուրս կը հանէր մտախոհութեան անդունդէն և կ'ըսէր. — Կոիւ կայ արդեօք:

Երբ գիշեր եգաւ, երբ ժամը ճիշդ ինը զարկաւ, Գօզէթին տուած խոստումին համեմատ Բլիւմէ փո-

զոցն էր արդէն: Երբ յօտեցաւ վանդակին, ամէն բան մոռցաւ: Քառասունըութը ժամէ ի վեր տեսած չէր Գօզէթը: Հիմա ա՛յ պիտի տեսնէր. ուստի Մարիուս ջնջեց մտքէն իր ամէն մասնունները, և ա՛լ մի միայն անյուր սաստիկ ուրախութիւն ունեցաւ: Այս վայրկեանները, ուր մարդս զարերով կ'ապրի, բացարձակ և սքանչելի յատկութիւն մը ունին միշտ, որ է բոլորովին գրաւել սիրտը այն միջոցին ուր կ'անցնին:

Մարիուս վանդակին սիւնակը անզէն հանելով ներս մտաւ շտապաւ: Բայց չգտաւ Գօզէթը հոն ուր իրեն կը սպասէր միշտ: Մարիուս մացա ախիտ պարտէզէն ան նեղով գնաց դէպի այն խորշը որ սանդուղին քովն էր: — Գօզէթ հոն կ'սպասէ ինձ քաւ: — Բայց Գօզէթ ա՛յ հոն չէր: Մարիուս վեր ըրաւ աչքերը և տեսաւ որ գոց էին տունին պատուհանները: Պարտէզին չորս կողմը զարձաւ. ամայի էր պարտէզը: Այն ատեն տունին մօտեցաւ նորէն, սիրային մոլեգնութեամբ. արշուժեամբ օարափով, վիշտով և խոսովութեամբ համակուած և զայրացած՝ պատուհանները զարկաւ ձախորդ վայրկեանի մը մէջ տունը վերադարձող օտրոջ մը պէս: Զարկաւ, նորէն զարկաւ, ամենեւին հոգ չընե ով թէ զուգէ պատուհանը կը բացուի. հօրը օխտը դէմքը կ'երեւայ և իրեն կը հարցնէ. ի՞նչ կ'ուզէք: Այս վտանգը ոչինչ էր բաղդատելով այն դժբախտութեան հետ զոր Մարիուս կ'ընդունարէր: Զարնելէն ետք ձայն հանեց և Գօզէթը կանչեց. — Գօզէթ, պօռաց, Գօզէթ, աղաղակեց ումնակի: Պատասխան տուող չեղաւ: Ա՛լ լըմընցած էր: Ոչ ոք կար պարտէզը, ոչ ոք կար տունը:

Մարիուս յուսարեկ աչքերը այս տունին վրայ յառեց, որ գերեզմանի մը պէս սոսկալի, սեւաթոյր և լուին էր: Քարէ նստարանին նայեցաւ ուր Գօզէթին

քով այնքան պաշտելի ժամեր անցուցած էր: Այն ատեն սանգուղին բազրսաներուն վրայ նստաւ սիրաբար քաղցրութեամբ և որոշումոս համակուած, ժողովին օրհնեց իր սէրը, և ըսաւ ինքնիրեն թէ ա՛յ կը պարտաւորէր մեռնիլ քանի որ Գօղէթ մեկնած էր:

Յօնկար՝ ձայն մը լսեց որ փողոցէն կը լսուէր և որ ծառերուն մէջ կը գոչէր:

— Գ. Մարիո՛ւս:

Յյաւ կայնեցաւ Մարիուս:

— Ի՞նչ է, ըսաւ:

— Հո՞տ էք. Գ. Մարիուս:

— Այո՛:

— Գ. Մարիուս, կրկնեց ձայնը, բարեկամներդ Տը Լա Շանվրբրի փողոցի պատնէչն են և քեզի կը ապաստեն:

Այս ձայնը բոլորովին անծանօթ չէր Մարիուսին: Էրօ՞նինի կերկերուն և բիրտ ձայնին կը նմանէր այն: Մարիուս գէպի վանդակը վազեց, մէկդի ըրաւ շարժո՞ն սիւնակը, դուրս հանեց գլուխը և մէկու մը վազելով մութին մէջ սուզուիլը տեսաւ. տեսնել կարծեց թէ երիտասարդ մըն էր ան վազողը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Գ. Մ Ա Գ Է Օ Յ

Ժան Վարժանի քսակը անօգուտ եղաւ Գ. Մապէօֆին: Գ. Մապէօֆ իր պատկանելի և միանգամայն մանկային լաւասիրութեամբը բնդուեց չէր ասաղերուն պարգևը. չէր ուզած ճաւանիլ թէ ասաղ մը կրնայ դրամի և յուրձներու փոխուիլ: Գուշակած չէր թէ երկինքէն ինկածը լավօրչէն կուգար: Քսակը թաղին ոստիկանութեան գործակալին տարած էր իբր կորսուած բան մը գոր գտնողը կը յանձնէր որպէս զիտիրօջը արուի Քսակ իրօք կորսուեցաւ: Աւելորդ է ըսել թէ քսակը պահննջող չունեցաւ. ոչ ալ օգնութիւն մը ըրաւ Գ. Մապէօֆին:

Սակայն Գ. Մապէօֆ տնանկանայէ զաղբած չէր: Լեզակին նկատմամբ ըրած փորձերը ինչպէս իր Աւստերլիցի պարտէզին, նոյնպէս և Բուսական պարտէզին մէջ յաջողած չէին:

Նախօրդ տարի իր պարտաբար սպասուելին ամսականներն էին միայն. հիմա, ինչպէս տեսանք, պարտքին վրայ տունին վարձքն ալ աւելցած էր: Գրատունը տասներեք ամիսէն ետք ծախած էր անօր «Տլէտօ» գրքի պղնձեա կաղապարները: Ա՛յ բան մը մնացած չէր այն գիրքէն որ իր բոլոր կեանքին երկն:

էր: Սկսաւ այն բնագրին և բնօրհաններուն ստակը աւել:

Երբ աեսաւ թէ այս միջոցն ալ կը սպառէր, հըրաժեշտ առաւ պարտէզէն և անմշակ թողուց զայն: Իր վերջին կարասիներն ալ ծախած էր, յետոյ պահեստի անկողինը:

Կարծես թէ ա՛լ գրացի չունէր. երբ դուրս կ'ելլէր, ամէնքն ալ երես կը դարձնէին ան. ր: Պ. Մապէօֆ կը նշմարէր իր այս լքումը:

Օր մը Բլիւթարգ խաթունը ըսաւ անոր.

— Ընթրիքը պտորաստելու ստակ չունիմ:

Ընթրիքը րսածը հաց մը և չորս կամ հինգ դետնախնձոր էր:

— Ստակը ետքը տո՛ր:

— Ստակը կանխիկ կը պահանջուի:

Պ. Մապէօֆ իր գրատունը բացաւ, զաւակներուն մէկ քանին կոտորելու սփայուող և ընտրութիւն մը ընելէ առաջ նայող հայրի մը պէս երկար ժամանակ դիրքերուն նայեցաւ մի առ մի, յետոյ ուժգին ձեռով մը անոնց մէկը առաւ, և թեւին տակ գնելով դուրս ելաւ: Երկու ժամ ետք եկաւ՝ առանց թեւին տակ ունենալու այն առած գիրքը. սեզանին վրայ երսուն սու դրաւ և ըսաւ.

— Ընթրիքը պատրաստէ:

Հետեւեալ օրը, միւս օրը, ամէն օր հարկ եղաւ գիրք մը ծախել: Պ. Մապէօֆ գիրքով մը դուրս կ'ելլէր և գրամով մը տուն կը դառնար: Երբեմն կ'ըսէր ինքնիրեն. Սակայն ութսուն աթրեկան ե՛ր, իբր թէ գիրքերուն վերջինը տեսնելէ առաջ իր օրերուն վերջը տեսնելու յոյս մը ունենար:

Տրամութիւնը կը շատնար: Սակայն անգամ մը սերախութիւն մը ունեցաւ: Բօպէր էթիէն անուսով գիրք մը տարաւ հետը զոր երեսունընիւց սուր ծա-

խեց, և տունը դարձաւ «Ալա» անուն գիրքով մը զոր քառսուն սուր ծախու առած էր Տէ Կրէ փողոցէն: — Հինգ սու պտորք ունիմ, ըսաւ Բլիւթարգ խաթունին ուրախութեամբ համակուած: Այն օրը ընթրիք չըրաւ:

Պ. Մապէօֆ պարտիզագիտութեան ընկերութեան անդամ և ծանօթ էր: Իր չքաւորութեանը ժամանակ նախագահը զինքը տեսնելու գալով, խոստացաւ երկրագործութեան և վաճառականութեան նախարարին խօսիլ իր վրայ, և խոստումը իրօք կատարեց. — Բայց իրա՛ւ կ'ըսէք, պոռաց նախարարը. կը հաւատամ: Մեր գիտուն մըն է. բուսագէտ մըն է. անվընաս մարդ մըն է ան: Պէտք է բան մը ընել անոր համար:

Հետեւեալ օրը Պ. Մապէօֆ նախարարին տունը ընթրելու հրաւէր մը ընդունեցաւ: Ուրախութեամբ դողալով Բլիւթարգ խաթունին ցուցուց հրաւիրագիրը. — Աղափեցանք ա՛լ ըսաւ սպասուէին: Որոշուած օրը նախարարին տունը գնաց: Իր հեռը ոչ ոք, և ոչ իսկ նախարարը խօսեցաւ: Գիշերը ժամը տասնին ժամ նախարարին կինը որ մերկաձեւ հագուած գեղանի կին մըն էր և որու Պ. Մապէօֆ համարձակած չէր մօտենալու հարցուց մէկու մը.

— Ո՞վ է սա ծերուկը:

Պ. Մապէօֆ որ ինչո՞ւ կ'սպասէր որ հետը խօսող մը ըլլաւ, և ահ իրեն համար եղած այս հարցումը լըսեց. կէս գիշերին դուրս ելաւ, և տեղափոխուեց անձրեւը չնայելով հետի իր տունը դարձաւ: «Էլզըվիր» անուն գիրք մը ծախած էր կառք մտնելու և նախարարին տունը երթալու համար:

Սովորութիւն ըրած էր ամէն իրիկուն պտակելի առաջ իր Դիոգիսէս Լաէրսէն քանի մը երես կարգալու: Ասկէ ուրիշ սերախութիւն չունէր հիմա: Քանի

մը շարժաթ անցաւ: Յանկործ հիւանդագաւ Բլիթարդ խաթունը: Բան մը կայ որ հացավանձառէն հաց առնե ու ստակ չունենայէն աւելի արտաւարի է. և որ է գեղագործէն դեղ աննելու ստակ չունենալ: Գիշեր մը բժիշկը խիստ սուղ գարեջուր մը առնել հրամայած էր: Մանաւանդ թէ հիւանդին վիճակը կը ծանրանար, և հիւանդապահի մը պէտք կար: Գ. Մապէօֆ թանգարանը բացաւ. բայց մէջը բան մը չկար: Վերջին հատորն ալ մեկնած և ալ միայն Դիոգինէս Լարէօր մնացած էր:

Այս եզական գիրքը թելին տակ աննելով գուրս ելաւ. ելած օրն էր 4 Յունիս, 1828: Փօրթ Սէն Փագի փողոցը Բոյոյ գրավաճառին յաջորդին կրպակը գնաց և հարիւր ֆրանքով ետ դարձաւ Հինգ ֆրանքոնոց թալերներուն սիւնը պատաւ սպասուհիին գիշերուան սեղանին վրայ դրաւ, և իր սենեակը մտաւ անմտունչ:

Հետեւեալ օրը արշալոյսին ելլելով իր պարտէզին մէջ գլորուած քարին վրայ նստաւ. մացառներուն վրայէն ով որ նայելու ըլլար, պիտի տեսնէր թէ առաւօտեան բոլոր ժամերը ինն անցուց անշարժ, ճակատը վար ընելով և տարտամ կերպով մը թօշնած ծաղիկներուն ածուներուն նայելով:

Մերթ ընդ մերթ անձրեւ կուգար, բայց ծերունին կարծես թէ չէր նշմարեր անձրեւը: Կէս օրէն ետք Բարիզի մէջ արտաքոյ կարգի ձայներ լսուեցան. այս ձայնցրը հրացանի շաչիւններու և բազմութեան մը աղմուկներուն կը նմանէին:

Գ. Մապէօֆ վեր ըրաւ գլուխը, պարտիզական մը նշմարեց որ կ'անցնէր, և հարցուց անոր.

— Ի՞նչ է այս:

Պարտիզականը որ բռնը կռնակը տուած է, ամենաահանդարտ ձայնով մը պատասխանեց.

— Խռովութիւն կայ:

— Ինչպէ՞ս. խռովութիւն կայ:

— Այո՛, կռիւ կայ:

— Ի՞նչ է կռիւին պատճառը:

— Ի՞նչ գիտնամ, պատասխանեց:

— Ո՞ր կողմն է կռիւը, կրկնեց Մապէօֆ:

— Նաւարանին կողմը:

Գ. Մապէօֆ տուն մտաւ, գլխարկը առաւ, մեքենայարար գիրք մը փնտակց թելին տակը գնելու համար: Բայց ա՛լ գիրք մնացած չէր, և բոաւ. Ա՛հ, իրաւ ալ չկայ, և մոլորագին կերպարանքով մը գուրս ելաւ:

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

5 ՅՈՒՆԻՍ 1832

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ԾՆԴՐԻՆ ՄՍԿԵՐԵՒՈՅԹԸ

Ի՞նչ է այն որով խոսվութիւն մը կը կազմուի: օչինչ և ամէն բան. սակաւ առ սակաւ արտադրուած ելեքթրականութիւն մը. բոք մը որ կը թափառի, շունչ մը որ կ'անցնի: Այս շուշը կը հանդիպի գլուխներու որոնք կը խօսին ուղեկներու որոնք կ'երազեն հոգիներու որոնք կը առաւապին, կիրքերու որոնք կը բորբոքին, թշուառութիւններու որոնք կ'ոռնան, շունչ մը որ այս ամէնը կ'առնէ կը տանի:

Ո՛ւր:

Ուր որ դիպուածը կը տանի: Կը տանի տէրութեան, օրէնքներու, ուրիշներու բարեբաստութեան և լրբութեան մէջէն անցե ով:

Փողովրդային խոսվութեան մը տարրերն են բարկալի համոզումները, գրգռուած եռանդները, եռանդները, յուզուած սրտմտութիւնները ուղղաւորութեան ճնշուած ընազգումները, երիտասարդական հրահրուած յաջատրութիւնները, վե՛ կուրութիւնները հետաքրքրութիւնը փոփոխումի նկատմամբ ճաշակը. անակնկալին նկատմամբ ծարաւը, այն զգացումը որով մարդս հաճութիւն մը կ'զգայ նոր թատրի մը ծանուցումը կարգալով և թատրոնին մէջ մեքենագործին սուլելը կը սիրէ. անորոյ ատելութիւնները սխալալութիւններ, յուսարեկներու տհաճութիւնները այն ամէն սնափառութիւնները որոնք կը կարծեն թէ ճակ տագիրը սնանկացած է իրենց համար. տագնապներ, մտացածին երազներ, դարու վերներով չըջապատ փառասիրութիւնները. ով ո ելք մը կը յուսայ փլուճէ մը, վերջապէս ամէնէն ստորին դասը կազմող այն խուժանը, այն կիզողական տիղճը որ կրակ կ'առնէ:

Ով որ հոգիին մէջ տէրութեան կեանքին կամ բազդին այս կամ այն իրողութեան դէմ թագուն ապրտամբութիւն մը ունի, խոսվութեան կը մերձաւորի և կ'սկսի սարսուիլ և փոթորիկէն յուզուիլ զգալ երբ երեւան կ'ելլէ խոսվութիւնը:

Խոսվութիւնը ընկերային վթնոլորտին մէջ տեսակ մը թաթառ է որ յանկարծ կը կազմուի օդին բարեխառնութեան մասնաւոր հանգամանքովը, և որ իր պտոյտը ընելու միջօցին կը բարձրանայ, կը վաօզէ, կ'որոնայ, կը խլէ, կը փլէ, կը ջախջախէ, կը

3850-34

քանզէ, արժատախիլ կ'ընէ. հետք քշելով և տանե-
լով մեծ, նաև ազազուն կազմութիւնները, հուժկու-
րարդը և ակար միաքը, ծառի կսճղը և յարգի իւզը:
Վա՛յ անոր զոր այս ընկերային թաթառը կ'առնէ
կը տանի, և վա՛յ նաև անոր որու կ'ընդհարի այն:
Մէկը միւսին հեռ զարնուելով կը խորտակուի:

Այս թաթառը չգիտեմ ի՛նչ արտաքոյ կարգի զո-
րութիւն մը կը հաղորդէ անոնց զոր կը գրաւէ: Այս
կամ այն աննշան մարդ գէպքերու ուժը կը համա-
կէ, ամէն բանով սուժեր կը շինէ. քարին կտորը
գնդակ և բեռնակիրը զօրապեռ կ'ընէ:

Եթէ պէտք է հաւտայ չարամիտ քաղաքագիտու-
թեան քանի մը պատգամներու, իշխանութեան տե-
սութեամբ նկատուելով փափաքելի բան է փոքր ինչ
խոտութիւնը:

Իրութիւն, խոտութիւնը կ'իստատէ այն կա-
ռավարութիւնները զոր չտապալեր: Ան՝ բանակը կը
փորձէ. քաղքենիները կ'ուշաբերէ. ոստիկանութեան
ջիգերը կը ձգտէ. ընկերային մարմնոյ ոսկորներուն
ոյժը երեւան կը հանէ: Մանրամարդ մըն է, գրեթէ
ատոզապահիկ կանոն մըն է այն: Խոտութեան մը
եռք իշխանութիւնը աւելի քաջտոզ կ'ըլլայ ինչպէս
մարդս չփռւմէ մը ետքը:

Խոտութիւնը ասկէ երեսուն տարի առաջ ուրիշ
տեսութիւններով ալ կը նկատուէր:

Ամէն բանի համար տեսլական մը կայ որ ինչ-
զինքը չուզի խելք կը դաւանի. Ճիլինթ՝ Ալլախթի
դէմ կ'ելլէ. ճշմարտին և սուտին առաջարկուած միջ-
նորդութիւն մըն է այս չուզի խելքը որ կը բա-
ցարէ, խրատ կուտայ, քիչ մը ամբարտաւանու-
թեամբ կը բեղմէ իրերը, և որ պախարակելով ու-
միանգամայն ներելովը կը կարծէ թէ իմաստութիւնը
կը կազմէ ինքը, թէեւ շատ անգամ լնկ իմաստակու-

թիւն մըն է այն: Ասկէ ելաւ միջազայր ըսուած քա-
ղաքագիտութեան հետեւորդներու խումբ մը, որ
ցուրտ ջուրին և տաք ջուրին մէջ տեղը բարեխառն
ջուրին կուսակցութիւնը կը կազմէ:

Այս խումբը իր բոլորովին մակերևութական
խորագիտութեամբ որ գործերը մանրապէս կը զննէ
առանց մինչեւ պատճառները ելելու, կ'ս-գիտութեան
մը գաղաթէն հասարակաց հրապարակին ազմուկները
կը յանդիմանէ:

Այս խումբը կ'ըսէ. «1830ի իրողութիւնը չփո-
թող իրողութիւնները այս մեծ պատահարին անարա-
տութեան մէկ մասը ջնջեցին: Յուլիսի յեղափոխու-
թիւնը ժողովրդային գեղեցիկ մորիկ մը եղած և այս
մրբիկին յանկարծ կապառակեց երկինք մը յաջորդած
էր: Այն խոտութիւնները նորէն ամպտեցին եր-
կինքը. կ'իւրի այլասեռեցին յեղափոխութիւնը որ
խիստ նշանաւոր էր ամէնուն միահամուռ հաւանու-
թիւնը բնգունելով:

Ենչպէս ամէն յաստիգիծութեան մէջ որ ան-
կարգ չարժուժով տեղի կ'ունենայ, նոյնպէս և Յու-
լիսի յեղափոխութեան մէջ զազանի բեկումներ կային
որոնք ըսի. Ա՛հ, կատուած է ասիկա: Յուլիսի յե-
ղափոխութեանէն ետք ազատուժը զգացին. խոտու-
թիւններէն ետքն ալ ազէտքը զգացին:

Ամէն խոտութիւն կրպակները կը գոցէ, ար-
ժէթգթերուն գինը կ'իջէ նէ, սակարանը կ'անարեկէ.
ատուտուրը կը դազրեցնէ, գործերը կը խափանէ սը-
նանկութիւնները կը ձեպէ. ստակը կ'անհետի, մաս-
նաւորաց գոյքը կը վրդովի. հասարակային վարկը կը
դղրդի, արհեստները կը չփոթին, գրամազուխները
կ'ընկրկին, օշխատութեան վարձքը կը նուազի, ա-
մենուրեք վախը կը տիլէ, իրերու այս վիճակին
ազգուժը ամէն քաղաք կ'առաւուրի:

20

Ասկէ կը հետեւի վիհերու երեւում: Հաշիւ եղած է թէ խոզովութեան մը ժողով օրը քսան միլիոնի, երկրորդ օրը քսասուուն միլիոնի, երրորդ վաթսուուն միլիոն ֆրանքի վնաս կը պատճառէ Պրանսայի: Երեք օրուան խոզովութիւն մը հարիւր քսան միլիոնի կը նստի Պրանսայի, այսինքն միմիայն գրամական կան հետեւութիւնը նկատելով՝ այսպիսի խոզովութիւն մը մեծ ազեւթի մը վթսուն պատերազմական նաւու տորմիզ մը հետաջինջ ընող նաւաբեկութեան կամ պարտութեան մը կը հաւասարակչոյի Անշուշտ պատմութիւնը կը հաստատէ թէ խոզովութիւնները իրենց յատուկ գեղեցկութիւնները ունեցան:

Ք. րայաաակներու պատերազմը մացառներու պատերազմէն ոչ նուազ մեծափառ և ոչ նուազ սրտաշարժ է. մէկուն մէջ անտառներու հոգին, միւսին մէջ քաղաքներու հոգին կայ. մէկը ժան Շուան ունի, միւսն ալ ժան սէկը:

Ուսանողները հաստատեցին թէ քաջութիւնը իմացականութեան մէկ մասը կը կազմէ. ազգային պահակները տնդրդողելի մնացին: Խանութպանները գիշերապահութիւն ըրին. ստամբակները ամրոցներ շինեցին, անցորդները մահը արհամարհեցին: Դպրոցները և լէգէոնները կը զարնուէին:

Վերջապէս կողոտկներուն մէջ հասակի տարբերութիւն մը կար միայն. ամէնքն ալ միեւնոյն ցեղէն էին. և միեւնոյն ստոյիկեան մարդեր որոնք քսան տարեկան հասակի մէջ իրենց զաղփարներուն և քառասուն տարեկան հասակի մէջ իրենց ընտանեաց համար կը մեռնին:

Բանակը որ միշտ արտում է քաղաքային պատերազմներու մէջ խոհեմութեամբ կը վարուէր յանգրգնութեան հետ:

Սոսովութիւնները ժողովրդային աներկիւզութիւնը յայտնեցին բայց միանգամայն քաղքենիներու արիւթիւն սորվեցուցին:

Լա'ւ. բայց այս ամէնը միթէ կը փոխարինէ՞ թափուած արիւնը:

Եւ այս թափուած արիւնին վրայ աւելցուր նաև ապագային թագնիրը. յառաջդիմութեան վտանգուելը. լաւագոյններուն վրդովիլը. պարկեշտաբարոյ ազատասէրներուն յուսահատութիւնը. յեղափոխութեան ինքն իրեն տուած այս վէրքերուն նկատմութեամբ բացարձակապետութեան գոհունակութիւնը. 1830ի յաղթանարներուն յաղթանակել և ըսելը:

«Արդէն ըսած էինք թէ այս պիտի ըլլայ վերջը»: Աւելցուր Բարիգի թերեւս մեծնալը. այլ Պրանսայի պղախկնալը. և որովհետեւ պէտք է ըսել ամէն բան. աւելցուր նաև այն կոտորածները որոնք դադանաբար վարուող իշխանութեան յիմարաբար վարուող ազատութեան դէմ տարած յաղթութիւնը շատ անգամ կ'անպատուեն:

Վերջապէս խոզովութիւնները աղէտալի հետեւանք սենեցած են»:

Ահա այսպէս կը խօսի այն առերեւոյթ իմաստութիւնը որով քաղքենի ըսուած առերեւոյթ ժողովուրդը յօտարակամ գոհ կ'ըլլայ:

Իսկ մենք կը մերժենք «խոզովութիւն» բառը որ շատ ընդարձակ և հետեւաբար շատ հեշտ է: Ժողովրդային ապստամբութեան մը մէջ եղած ասարհերութիւնը կ'որոշենք. Չենք հարցնէր թէ խոզովութենէ մը հետեւող վնասը ճակատարարտէ մը հետեւող վնասին կը հաւասարի՞ թէ ոչ: Պատերազմին աղէտքը մի՞թէ նուազ է խոզովութեան աղէտքէն: Ենթադրելով թէ Պատիխլի առումը եթէ հաշիւը քսան միլիոն ֆրանք վնաս տուած ըլլայ Պրանսայի ո՞վ ինչ կ'ընայ

բակ: Յրանան Ֆիլիպ Կ.ը Սպանիոյ զանր բազմե
 րնելու համար երկու հազար միլիոն ֆրանք ծախք
 րբաւ: Եթէ Պասթիլին առումն այ երկու հազար մի-
 յիոն ֆրանք ֆիսա տուած ըլլայ Յրանսայի. դարձեալ
 նախապատիւ կը սեպենք Յուլիոսի 14ր: Բայց մենք
 կը մերժենք այս թիւերը. որոնք կարծես պատճառա-
 րանութիւններ են և որոնք սակայն լոկ խօսք են:
 Վերոյիշեալ վարդապետական աւարկութեան ամէն ը-
 ւածները միմիայն արդիւնքին կը վերաբերին. սա-
 կայն մենք պատճառը կը փնտռենք:

Խօսինք ուրեմն ճշտապէս:

Կ Լ Ի Ի Ի Ի.

ԹԱՂՈՒՄ ՄԲ. ՎԵՐԱՆՆԵՆՈՒ ԱՌԻՒ

1830ի գարնան մէջ թէև քօլէրան երեք ամիսէ
 ի վեր միտքերը ահաբեկած և անոնց շարժումը չփի-
 տեմ ինչպիսի անբաշխ հանդարտութեան մը փոխած
 էր. սակայն Բարիզ երկար ժամանակէ ի վեր պատ-
 րաստ էր սաստիկ ցնցումի մը: Ինչպէս որ ըսինք,
 այս մեծ քարաքը թնդանօթի մը կը նմանի, երբ լե-
 ցուն է այն. կ'որոտայ, բաւական է որ կայծ մը
 միայն իյնայ:

1832ին այս թնդանօթին կայծը եղաւ Լամարդ
 զօրապետին մահը:

Լամարդ հօգահաւոր և գործող շմարդ մըն էր:
 Կայսրութեան և վերահաստատութեան ժամանակ
 հեռզնեալ ունեցած էր այս երկու ժամանակներուն
 հարկաւոր քաջութիւնները, այսինքն քաջութիւն
 պատերազմի դաշտին վրայ, քաջութիւն բեմին վրայ:
 Ընդհանրապէս էր ինչպէս որ առաջուց այ արի էր. լսո-
 զը կ'զգար թէ սուր կար անոր խօսքին մէջ: Տօյին

բանք կը փոփոսային: Ասոնց հետ կը նշմարուէր Մալգանուն մէկը որ իբր ամէնէն ետանդոտը կը նկատուէր, և որ գործարանոցներու մէջ մէկ շարքէն աւելի չէր կենար. վասն զի վարպետները ճամբայ կուտային անոր. պատճառ բերելով թէ ամէն ոչ պէտք է կուռիլ անոր հետ:

Մալգանուն հետեւեալ օրը Մէնիլմօնթանի փողոցին պատնէշին մէջ մեռաւ: Բըթթօ որ նոյնպէս պիտի մեռնէր կոիւին մէջ, Մալոյին կ'օգնէր. և հարցնելով թէ ի՞նչ է դպատակը, կը պատասխանէր.— Ապստամբութիւն:

Արդ Յունիս Ծին որ անձրեւով և արեւով խառն օր մըն էր, Լամարգ զօրապետին յուզարկաւորութեան հանգէտը Բարիդի մէջէն անդաւ պաշտօնական և սաղմական շքեղութեամբ զոր քիչ մը կ'աւելցնէին զգուշութիւնները:

Դագազին կ'ուղեկցէին երկու գունդ զօրք՝ սեւապատ թմբուկներով գլխիվայր հրացաններով, տառ որ հազար ազգային պահակներ՝ ամէնքն ալ սուրը իրենց քովէն կախած և ազգային պահակներու թնդանօթներուն ժարակոցները:

Դիակառքը քաղոց օանոզներն էին երիտասարդներ: Դիակառքին հետեւէն կ'երթային էնվայիթ օպաները դօփնիի ոտա ի ձեռին: Յետոյ անհամար, յուզուած և տարօրինակ բազմութիւն մը կուգար. սմանք ալ սուրբը շարժելով առանց կարգի և սահայն ամէնքն ալ նոյն հողին կրելով, երբեմն խառն ի խուռն ամբոխ մը. երբեմն սիւն մը կազմելով: Հոս հոն ժարգերու պղծիկ խուժեր կազմուելով պարագլուխներ կ'ընտրէին իրենց. ժարգ մը որուն երկու տարեանակով զինուած ըլլալը կատարելապէս կ'երեւար:

Պուլվարներուն կողմնական ծառուղիներուն մէջ,

ծառերուն ոտերուն, յարկերուն վրայ, պատշգամները և պատահանները մարգերու, կիներու և մանկանց գուխնեո կը վժվժային: Ամէնուն աչքը սինձ կութեամբ լի էր:

Ապաստղէն բազմութիւն մը կ'անցնէր՝ ահաբեկբազմութիւն մըն ալ կը նայէր:

Յուզարկաւորաց մէջ զանազան տարածայնութիւններ կային: Օրինաւորականներու շարանիւթ խլրաուններուն վրայ կը խօսուէր. նաև Ռէյխսթաութուքսին (Մեծն Նարուէտնի որդին) վրայ, զոր Ատաուած մահուան կը սահմանէր ճիշդ միջոցին ուր բազմութիւնը կայտնութեան կը սահմանէր զայն:

Անձ մը որ անծանօթ միացած է, իմաց կուտար թէ որոշուած ժամուն երկու տեղեկալ վարպետներ զէնքի գործարանի մը գուռները պիտի բանան ժողովուրդին:

Վնասութեամբ խառն երանգ մը կը արիւրէր ներկայ անձերու մեծագոյն մասին բաց ճակատներուն վրայ:

Բուռն այլ ազնիւ յուզումներով գրաւուած այտբազմութեան մէջ հոն հոս կը անսնուէին նաև շարագործներու ճշմարիտ երեսներ և նուազատոյր բնութաներ որոնք կ'ըսէին.

— Թայլե'նք:
Կան այնպիսի շարժումներ որոնք ճահիճներու յատակը կը յուզեն և ազմային ամպեր կը հանեն ջուրին երեսը:

Երեւո'յթ, որու նկատմամբ անտեղեկ չեն զուկազմուած ստիկանութիւնը:

Յուզարկաւորութիւնը մեռելին տունէն ելաւ. պուլվարներէն անցաւ և մինչև Գասթրոյի հրապարակը հասաւ տենգայի յամբութեամբ մը քայելով: Մերթ ընդ մերթ կ'անձրեւէր. անձրեւը անհանդրս-

տեւթիւն չէր տար այս բազմութեան: Շատ դիպումներ տեղի ունեցան. դազազը Վանաժողովին բռնութիւններ ժողովուրդին հանդէպ, քարեր նետուեցան պատշաճ դամի մը վրայ նշմարուող Երեւոյն ճակատին որ գլխաւորէր հանած չէր. ժողովրդային դրօշակի մը գազդիական աքաղաղ կորզուելով տիգրիսին մէջ ձրգուեցաւ. քաղաքապահ զինուոր մը Սէն Մարթէնի մօտերը սուրի հարուած մը ուտելով վիրաւորուեցաւ. թեթեւազէններու 12րդ գունդին վերաբերող սպայ մը յայտնապէս և բարձր խօսելով ըսաւ թէ ինք հանրապետական մըն է: Բազմարուեստեան դպրոցին ուսանողները իրենց պահնորդներուն դէմ գնելէ ետք վրայ հասնելով, կեցցէ Բազմարուեստեան դպրոցը. կեցցէ հանրապետութիւնը պոստին:

Երբ յուզարկաւորութիւնը Պասթիյի հասաւ, իր հեռուէն միացան Սէնթ Անթուան արուարձանին անարկու հետաքրքիրներուն երկայն շարքերը և սոսկալի ետուով մը ժողովուրդը սկսաւ յուզուիլ:

Հասնեցաւ մարդու մը ձայն որ կ'ըսէր.— կը ահա նե՞ս սա կարմիր մօրուսիկը ունեցող մարդը. ահա ան պիտի ընէ թէ երբ պէտք է հրացան նետել կ'երևայ թէ ետքէն միեւնոյն կարմիր մօրուսիկը միեւնոյն պաշտօնով ուրիշ ապստամբութեան մէջ ալ գտնուեցաւ. Գէնիսէի գործին կ'ակնարկենք:

Դիակառքը Պասթիյէն անցաւ. շրմուղին քովերէն յառաջացաւ, պզտիկ կամուրջէն անցաւ, և Աւստրիացի կամուրջին հարթավայրը հասնելով կանգ առաւ:

Նոյն պահուն այս բազմութիւնը ի վերուստ դիտողի մը համար կը նմանէր մօլորակի մը որու զուխը հարթափայտը կ'երեւար և պոչն ալ Պուրտօն քարախին վրայ տարածուելով Պասթիյը կը ծածկէր և Պուլվարինը վրայ մինչև Սէն Մարթէնի դուռը կ'եր-

կընար: Դիակառքին բոլորտիքը խուճը մը բոլորեցաւ: Լայնատարած բազմութիւնը լռեց: Լաֆայէթ խօսեցաւ և մնաս բարեաւ ըսաւ Լամարգին: Սրտառուչ և վե՛ն եղաւ այն վայրկեանը ուր ամէնքն ալ իրենց գլխարկը հանեցին, ամէնուն սիրտն ալ կը բախէր:

Յանկարծ ձիաւոր մը որ սեւեր հագած էր, խուճըին մէջ երեւցաւ կարմիր դրօշակով մը, ոմանց ըսածին նայելով նիզակով մը որու ծայրը կարմիր գրակ մը կար: Լաֆայէթ զլուխը հոյարձուց, էջքսէլման յուզարկաւորներէն զատուելով հեռացաւ:

Այս կարմիր դրօշակը փոթորիկ մը հանեց և անոր մէջ աներեւոյթ եղաւ: Աղմկալի ձայներ, որոնք ալիքներու ծփուններուն կը նմանին բազմութիւնը Պուրտօնի պուլվարէն մինչև Աւստրիացի կամուրջը յուզեց. Լամարգ ի Բանթէն.— Լաֆայէթ ի քաղաքատուն ազաղակեցին անգին ձայներ, Բազմութեան այս ազաղակներէն անմիջապէս ետք երիտասարդ անձեր լծուեցան և սկսան դիակառքին մէջի Լամարգը Աւստրիացի կամուրջէն և Լաֆայէթը որ կառքի մը մէջ էր՝ Մօրլանի քարափէն քաշել տանիլ:

Լաֆայէթը շրջակատող և կեցցէ ազաղակող բազմութեան մէջ Լիւսովոյ Սնայար անունով Գերման մը կը նշմարուէր զոր ամէնքն ալ իրարու կը ցուցնէին. այս մարդը նոյնպէս որ հարիւրամեայ հասակին մէջ մեռած է 1716ի պատերազմին մէջ գտնուած, և Թրանթրնի մէջ վաչինկթրնի, Պրանտիվինի մէջ ալ Լաֆայէթի հրամակալութեան ներքեւ կուռած էր:

Սակայն Սէնի ձախակողմեան փախնց վրայ քաղաքապետական ձիաւորները կը բղրէին և կամուրջը խափանելու կուգային. աջակողմեան փախնց վրայ ալ վիշապազօրքերը Սէլէթէնէն ելլելով Մօրլանի քարափին երկայնութեամբ կը տարածուէին:

Լաֆայեթը քաշելով օանոգ բազմութիւնը յան կարծ անօտ զանոնք քարափին անկիւնը և պոռաք-
Վիշապազօրքերը քայլ առ քայլ, լոնլեան, հրացանակ
ի թամբ, սուր ի պատեան կը յառաջանային զարա
պինաներով և ազէտալի սպասումով մը:

Կամուրջէն երկու հարիւր քայլ անդին կանգ ա
ռին: Լաֆայեթին կառքը զէպի վիշապազօրքերը յա
ռաջացաւ, որոնք իրենց կարգերը բանալով թ զ ար
ուին որ անցնի կառքը, անցնելէն վերջ նորէն միա
նալով առաջուան կարգաւոր դիրքը — որին, նոյն պա
հուն վիշապազօրքերը և բազմութիւնը իրարու կը
հպէին: Կիները խոյս կուտային սարսափով:

Ի՞նչ անցաւ այս ազէտալի վայրկեանին մէջ ոչ
ոք կրնայ ըսել: Ասիկա այն խաւարի վայրկեանն է
ուր մրրկածին տմպեր կը խառնուին: Ո՞՞՞՞նք կը
պատմեն թէ Չինարանին կողմէն յարձակումի նշան
տուող փողի մը ձայնը լսուեցաւ. ոմանք ալ կ'ըսեն
թէ աղայ մը վիշապազօրք մը դաշուենց:

Ստոյգ է սակայն թէ յանկարծ երեք հրացան
նետուեցաւ. առջինը Շօլէի գունդին պարագուիսը
մեծոցուց. երկրորդը պատու խույ մը մեծոցուց ք
Գոնթրէսնար փողօցը իր պատուհանը կը գոցէր. եր
րորդը սպայի մը ուսադիրը այրեց Շաա շաւակ'սկօի
աղաղակեց կին մը և անա յանկարծ Մօրլանի քարա
փին դիմացի կողմէն վիշապազօրքերու գունդ մը որ
զօրանօցը կեցած էր: Թուր ի ձեռին արշաւակի յա
յառաջացաւ Պասսմարիէր փողօցէն և Պուրօնի պուլ
վարէն ելլելով, աւլեց իր առջեւի բոլոր բազմու
թիւնը:

Այլ ըսելիք չմնաց փոթորիկը չզթայազերծ ծա
ղեցաւ, քարերը տեղացին, հրացանները նետուիլ
սկսան, շատերը գետին թուճրին ստորոտը գահավի
ժեցան և անցան Աէնի պզտիկ թեւէն որ այսօր լեց

ուած է, Լուվիէ կղզիին այս ընդարձակ միջնաբեր
դին նաւարաններուն վրայ պատերազմողներ դիզուե
ցան, ջրցեր հանուեցան, տարճանակներ նետուեցան,
պատնէշ մը սկսաւ կանգնիլ. ետ մղուող հրիտառարգ
ներ դիակառքով Աւստերլիցի կամուրջէն անցան ար
շաւակի քայլով և քաղաքապետական պահակներուն
վրայ յարձակեցան, զարապինակիրները վազեցին և
կան. ու վիշապազօրքերը բազմութիւնը թրէ անցը
նել սկսան, ժողվուրդը ամէն կողմէ ջրուեցաւ. Բա
րիլի չորս կողմը պատերազմի ազմուկ մը տարածուե
ցաւ, ի զէն, աղաղակեց ամէն մարդ, ամէնքն ալ վա
զեցին, տապալեցին, խոյս տուին, կամ դէմ գրին:
Բարկութիւնը կը գրգռէ խոզմութիւնը ինչպէս հովը
ի՛արծարծէ կրակը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ .

ԱՌՁԻ ԺԱՄԱՆԱԿՈՒԱՆ ԵՌԱՆԴԻՆԵՐԸ

Ոչինչ այնքան արտաքոյ կարգի բան մ'ընէ, որ քան բազմութեան մը առաջին վիտուսը: Ամէն բան միահամուռ կը պայթի ամենուրեք: Յաստուց յայտնի էր այս. այո՛, յաստուց պատրաստուած էր այն, ո՛չ: Ուրկէ կ'կէլէ ապստամբութիւնը, փողոցներէն: Ուրկէ՞ կ'իյնայ այն, ամպերէն. ապստամբութիւնը հոս զաւազրութեան մը, հոն յանկարծադէպ իրողութեան մը կերպարանքը ունի:

Այս կամ այն անձանօթ մարդք եռանդուն բազմութեան մը առաջնորդը կ'ըլլայ և զայն ուր որ կ'ուզէ կը ասնի այն եռանդին շնորհիւ: Երկիւղալի սկիզբ որու հետ տեսակ մը անարկու զուարխութիւն կը խառնուի:

Նախ ազմկալի աղաղակներ կը լսուին, վաճառուներ կը գոցուին, վաճառականներու իտես դրած ապրանքները աներեւոյթ կ'ըլլան, յետոյ հոս հոն

հրացանի ձայներ կը լսուին. մարդիկ կը փախչին, հրացանի բուները մեծ զուռներուն կ'ընդհարին, առններու գաւիթներուն մէջ պատուհիներու խնդալի ձայները կը լսուին որոնք կ'ըսեն. ազգուհ պիտի ըլլայ:

Քառորդ մը անցած չէր և անա Բարիզի քսան զանազան կողմերը սա իրողութիւնները տեղի կ'ունենային:

Սէնթ Գրուա աը Լա Պրըթօնրի փողոցը քսանի չափ երկայնակներ և երկայնածորուս երիասարդներ ծխարան մը կը մտնէին, և պահ մը ետքը զուրս կ'ելլէին՝ չղարչով ծածկուած հորիզոնական եռագոյն գրոչակ մը բռնելով և երեք զինուած մարդէ առաջնորդուելով, որոնց մէկը թուր մը, միւրը հրացան մը, և երրորդն ալ տէգ մը ունէր:

Նօնէնօիէր փողոցին մէջ հրապարակաւ անցորդներու ն փամփուշտ կ'ընծայէր լուսազուած քաղքենի մը, որու փորը մեծ, ձայնը ազգու, գանկը կուսա, ճակատը բարձր, մորուքը սեւ էր, պեխերն ալ այն պեխերուն տեսակէն, որոնք չեն կրնար տափառ ձեռի:

Սէն Բիէր Մօնմարթր փողոցը մերկաթեւ մարդեր սեւ գրոչակ մը կը ժուռածէին որու վրայ սպիտակ տառերով «Հանրապետութիւն կամ մահ» գրուած էր: Տէ Թէօնէօր, Տիւ Բաթրան, Մօնթօրիէօյլ և Մանը տար փողոցները խուճեր կ'երեւային գրոչակներ չարտելով անոնց վրայ սօկեգոյն տառերով կը ճըմարուէր «Թաղ» բառը և թիւ մը: Այս գրոչակներէն մէկը կարմիր և կապոյտ էր՝ մէջտեղը աննշմարելի սպիտակութեամբ մը:

Յէն Մարթէնի պուլվարին վրայ զինագործարան

ժը կը թալուէր, նաեւ երեք զինավաճառներու կըր-
 պակներ, առաջինը Պօպուր փողօցը, երկրորդը Մի-
 շէլ Գօնթ փողօցը, երրորդը Տիւ Քամփը փողօցը:
 Քանի ժը բոպէի մէջ բազմութեան հազարաւոր ձեռ-
 քերը կը յափշտակէին և կը տանէին երկու հարիւր
 երեսուն երկփող հրացան, վաթսուներջօր թուր, ութ-
 սուն երեքաթափանակ, կարելի եղածին չափ աւելի
 մարդ զինելու համար մէկը հրացանը, միւսն ալ
 սուրնը կ'առնէր:

Կրէզի քարափին դիմացը հրացաններով զինուած
 երթասօարդներ կ'ինչու առնէրը կը զեռեզուէին
 հրազէն պարպելու համար: Անոնց մէկուն հրացանը
 զօպանակուոր էր: Դուռները կը զարնէին, ներս կը
 մտնէին և կ'սկսէին փամփուշտ չինել: Այս հիններէն
 մէկը պատմած էր թէ լեռ չէի գիտեր փամփուշտին
 ի՞նչ ըլլաւ, ամուսինս սորվեցուց ինծի:

Տէ Վիէյլ Օտրիէթ փողօցը մարդերու խումբ մը
 հետաքրքրական իրերու կրպակ մը կը խորտակէր և
 կրպակին մէջէն վառակներ և ուրիշ թրքաձու զէն-
 քեր կ'առնէր:

Հրացանի գնդակով մը մեռած որմաշէնի մը գիտ
 կը Տիւ Լա Բէրլը փողօցը երկնցած կը կենար:

Բազմեանները կը բռնադատուէին օգնել այս գոր-
 ծողութեանց: Մարդիկ կ'ինչու առնէր կը մտնէին,
 բացակայ էրիկներու թուրը և հրացանը կ'առնէին,
 և դուռին վրայ սպանիական կառիճով կը գրէին:
 Շէնքերը յանձնուած են: Ոմանք չիբրնց անուանովը
 հրացանի և թուրի ընկալագիրներ կ'ստորագրէին և
 կ'ընէին:

«Վաղը մարդ լրկեցէք քաղաքապետութեան պաշ-
 տօնատունը եւ առնելու համար այս զէնքերը»:

Առանձին մնացող պահնորդներու և իրենց քա-
 ղաքապետական պաշտօնատունը գացող ազգային պա-

հակնտուն զէնքը կ'առնուէր փողօցներուն մէջ,
 Սպաներուն ուսողիրները կը խլուէին: Սիմթիէր
 Աէն Նիգօլա փողօցին մէջ ազգային պահակներու
 սպայ մը գաւազանակիր և սրակիր երրաց խումբէ մը
 հալածուելով մեծ դժուարութեամբ ազատեցաւ առն
 մը մտնելով ուրիշ գիշերը միայն և ծպտելով կրցաւ
 գուրս ելլել:

Մեր հոս պատմած այս ատէն իրողութիւնները
 յամբար և յանորդարար կը կատարուէին քաղա-
 քին ատէն կողմերը հանրածաւալ ազմուկի մը մէջ՝
 մէկ որոտումի ժամանակ արտաչրուող փայլակներու
 բազմութեան մը պէս:

Տէ Մէնէթրիէ փողօցին պատնէշին մէջ հազուած
 շքուած մարդ մը ստակ կը բաշխէր բանւորներուն:
 Չիւտօր մը եկաւ կրէնթա փողօցին պատնէշը, և
 մարդու մը՝ որ կ'երեւար թէ պատնէշին հրամանա-
 կալն էր, ծրար մը յանձնելով որ ստակի ծրարի մը
 կը նմանէր, ըսաւ. «Ահա ծախսերուն, այսինքն գի-
 նիի և ուրիշ պիտոյից համար»:

Խարտեայ երիտասարն մը որ փողկապ չուներ՝
 պատնէշէ պատնէշ կ'երթուէկէր նշանախաններ առջով:
 Ուրիշ մըն ալ մերկ սուր մը ձեռքը և գլուխը ոտախ-
 կանի յատուկ գտակ մը գրած՝ հոն հոս պահնորդներ
 կը տեղաւորէր:

Ներսը պատնէշներուն ազդի կողմը զինեանիկ-
 ները և դռնապաններուն օթեակները պահնորդարանի
 փոխուած էին: Վերջապէս աւստամբները ամէնէն
 եմուտ սազմագէտն ջրու պէս կը վարուէին: Նեղ, ան-
 հաւատար, ծամածուղ անկիւններով և խորչերով լի
 փողօցները սքանչելի կերպով մը ընարուած էին,
 մասնաւորապէս Հալի շրջականները, որոնք անտատե
 մը աւելի խառնաչփոթ փողօցներու ցանց մը կը կազ-
 մեն. փողօղուրդին Բարեկամներու ընկերութիւնը

կ'ըսուէր Աէնթ Ափօյի թագին ապօտամբեան գը-
լուիք եղած էր: Բօնսօյի փողոցը մեռած մարդ մը,
որու զգեստները խուզարկուեցան՝ Բարիզի յառակա-
դիմ մը ունէր վրան:

Ապօտամբէերը Աէն գետին աջ կողմը գրեթէ և-
րեք ժամուան մէջ՝ բռնկող վասօգային չաւզի մը պէս
զինարանը, արքայական հրապարակի քաղաքացեալա-
կան պաշտօնատունը Բօքէնգուր գէնքի գործարանը
և գետին ձախ կողմն ալ վասօգարանն ու բոլոր քա-
ղաքին դռները գրաւած և ամէնուն ալ փրամ էին:
Բարիզի մէկ երրորդը ապօտամբներու կողմէն
էր:

Կօիւր ամէն տեղ հսկայաբար սկսած էր. 'ոմանք
զինաթափ եղան շատ ասուներ խուզարկուեցան զի-
նազաններու կրօպակներ ու ժգնակի գրաւուեցան, և
ա՛հա այն ատեն գիտուեցաւ թէ Կօիւր քարկոծու-
թեամբ սկսելէն ետք կը շարունակուէր հրացանի
արձակումներով:

Երեկոյեան ժամը վեցին ժամանակ Սօմօնի անց-
քը պատերազմի գաշտ մը կ'ըլլար: Մէկ ծայրն էին
ապօտամբներն, միւս ծայրն ալ արքայական զօր-
քերը:

Մէկ վանդակէն գէզի միւս վանդակ հրացաններ
կը նետուէին եւ կռուողները զնդամահ կ'ըլլային:
Դիտող մը, ժախտի մը, գիրքիս նեղինակը որ հրա-
լեռք մօտուսէն տեսնելու գացած էր, այն Սօմօնի
ձամբէն անցնելու միջոցին երկու կրակի մէջ տեղ
մնաց: Գնդակներէն զգուշանալու համար միայն մէկ
առաւելն ունէր որ էր կըպակները՝ բաժնող կէս սիւս
ներուն փորն. գրեթէ կէս ժամի չափ այս վտանգա-
ւոր կացութեան մէջ մնաց ան:

Սակայն թմբուկը կը զարնէր, զօրքեր կախ-
ապարէզ կոչելու համար. ազգային պահակներ շու-

տով կը նագուէին և կը զինուէին. լէզէտները քա-
ղաքագետական պաշտօնատուներէն, գուեղերն ալ
զօրանօցներէն կ'ելլէին:

Անգրի անցքին ձիշղ գիմաց թմբկահար մը դա-
շոյնի հարուած մը կ'ընդունէր:

Մինեի փողոցէն երեսունի չափ երիտասարդներ
ուրիշ թմբկահարի մը վրայ յարձակելով անո թմբու-
կը խորտակեցին և թուրը գրաւեցին:

Ուրիշ մըն ալ կրնիէ Աէն Լազար փողոցին մէջ
մեռած էր:

Միշիլ Գօնթ փողոցին մէջ երեք սպաներ նեղ-
կետ կ'իջնային մեռած:

Բազմաթիւ քաղաքագետական պահակներ Տէ Լօ-
պար փողոցին մէջ վիրուտուելով շարունակ կը նա-
հանջէին:

Գուր Չափուի առջեւ ազգային պահակներու
գունդ մը կարմիր գրօշակ մը գտաւ, որու վրայ գըր-
ուած էր:

ՇՀանրապետական յեղափոխութիւն, թիւ 127:
Իբօք յեղափոխութիւն մըն էր այս:

Ապօտամբութիւնը տեսակ մը աւելանելի, խե-
ղաթիւր և հսկայական բերդաքաղաք մը ըրած էր Ի-
րեն Բարիզի կեդրոնը:

Հոն էր ապօտամբութեան վառարանը, հոն էր
անշուշտ խնդիրը: Միւս տեղերու կօիւններուն ա
մէնքն ալ սկզբնական կռիւներ էին: Հոն տակաւին
չէին կուտեր ապօտամբները, ուրկէ կը հասկցուէր
թէ ամէն բան հոն պիտի որոշուէր:

Իսնի մը գուեղերու մէջ զինուորները ասրա-
կուտելի էին. նեպեւարար աւելի թանձր էր ձգնաժա-
մին անարկու մթաւորութիւնը:

Այս զինուորները կը յիշէին այն ժողովրդային
կայթիւնը որով ընդունուած էր 1830 Յուլիսի մէջ

պատերազմի բանակին 53րդ գունդին չէզոքութիւնը: Երկու աներկիւղ մարդեր որոնք կայսրութեան ժառանգի մեծ պատերազմներու մէջ կուռած և փրկուած էին, այսինքն Տը Լօպօ մարէչան ու Գրիւժօ գորպակտը հրամանատարութիւն կ'ընէին, Գրիւժօ Լօպօյի հրամանատարութեան աակ:

Կուռներած գիշերապահներ որոնք անգային պահակներու ամբողջ գունդերէ չըջապատուած պատերազմի վայտերէ կը բազկանային. չեղածեւ գօտի կըրող ոսախկանի մը ետեւէն կ'երթային ապստամբող փողոցները դիտելու համար:

Ապստամբներն ալ քառուղիի բերաններուն ահիւնը պահնորդ կը դնէին և յանդգնաբար գիտապահներ կը զրկէին պատնէշներէն դուրս երկու կողմ գիրաֆ կը գիտէր փոխադարձաբար:

Կառավարութիւնը ձեռք բանակ մը ունենալով հանդերձ՝ կը վարանէր. պահ մը եւս և անա գիշեր պիտի ըլլար. և Սէն Մէրիի վաանգի զանգակին ձայնը կ'օկօտ լսուիլ:

Այն ժամանակուան պատերազմական նախարար մարէչալ Սուլթ՝ որ Աւստերիցը տեսած էր Թիւրք կերպարանքով կը գիտէր իրերու այս վիճակը:

Մարէչալ Սուլթ և իրեն նման ծեր նաւաստիներ որոնք կանոնաւոր նաւավարութեան վարժուած են և որոնց հնարագիտութիւնը և առաջնորդն է միմիայն մարտագիտութիւնն, մարտագիտութիւն որ պատերազմներու կողմնացեղն է, ընտրուին կը շուարին կը մնան երբ իրենց առջեւ կ'ելլէ այն անբաւ փրփուրն որ կ'անուանուի հասարակութեան բարկութիւնը:

Յեղաշրջումներու հոգը կանոնապէս վարուի չի գիտէր:

Արուարձաններու ազգային պահակներ արագօրէն

և շփոթով կը վազէին կուգային. թեթեւաձիերաւ 11րդ խումբէն վաչա ժըն ալ արշաւելով կուգար Սէն Տընիէն, հեռեւակ գորաց 14րդ վաչան ալ Գուրպվույայէն կուգար. վարժարանին զինուորական մարտկոցներ Գարուզէլի (կառարչաւ) մէջ տեղաւորուած էին. Վէնօէնէն թնդանօթներ կ'իջնէին:

Թիւրքեր մէջ առանձնութիւնը կը Թիւրք: Լուի Դիլիբ բոլորովին հանգարա էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

ՔԱՐԻՉԻ ԻՆՔԵԱՏՊՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչպէս ըօինք արդէն, Բարիք երկու տարիէ ի վեր քանի մը ապստամբութիւն տեսած էր: Ապստամբութեան մը ժամանակ ապստամբող թաղերէն գուրս հասարակօրէն չկայ բան մը որ այնքան տարօրինակ հանդարտութիւն մը ունենայ Բարիքի կերպարանքը:

Բարիք խիստ շուտով կը վարժուի ամէն բանի. — եղա՛ր ապստամբութիւն մըն է միայն, — և Բարիք այնքան զբաղուժ ունի որ այսպիսի փանաքի իրօջութեան մը համար անհանգիստ չըլլար: Այս հօկալական քաղաքները միայն կրնան այսպիսի տեսարաններ ընծայել:

Այս անազին յիշատակները միայն կրնան մի եւ նոյն միջոցին պարունակել ընտանի կռիւր ու միանգամայն լքեաժմ ինչ տարօրինակ անվրդձութիւն մը: Սովորաբար երբ ապստամբութիւնը կ'սկսի, երբ թմբուկը կը լսուի, երբ զօրքերը եւ բանակը պատերազմի կոչող թմբուկները կ'սկսին զարնել խանութպանը բռնական կը սեպէ բռնիլ:

— Կ'երեւայ թէ կռիւ կայ Սէն Մարթէն, փոքրօր:

Կամ.

— Սէնթ Անթուան արուարձանը:

Շատ անգամ անհազութեամբ կը յաւելու.

— Այն կողմերը տեղ մը:

Յետոյ երբ կը լսուի հրազէններու և սակաւախումբ զօրաց հրացաններուն սրտանձիկ և սոսկալի ազմուկը, խանութպանը կ'ըսու.

— Կ'երեւայ կռիւ, կը սաքնայ, կարծեմ թէ կը սաքնայ:

Պահ մը ետքը եթէ ապստամբները ժամանան և հասնին, շատաւ կը քոցէ իր կրպակը, և արագօրէն իր համազգեստը կ'անկը կ'անցնէ, այսինքն իր ապրանքը կը պահպանէ և անձը վտանգի կ'ենթարկէ:

Քառուղիի մը բերանը անցքի մը մէջ, անել փոզօցի մը մէջ կռուողները գնդաման կ'իյնան. պատնէշները կ'առնուին, կը կորսուին և վերստին կ'առնուին: Արիւնը կը թափի, սուժերը առններուն ճակատները մազի պէս կը ծածկեն, գնդակները նըշտականները մազի պէս կը ծածկեն, զնդակները կը շտակեն, զիակները քարայտատակին վրայ կը դիզուին. բայց և այնպէս քանի մը փոզոց անգին որձարաններուն մէջ գնդասեղանի մը գունդերուն ընդհարումները կը լսուի:

Քառուղիները գունդերը կը բանան և ծիծաղալարժ զաւելաները կը ներկայացնեն. հետաքրքիրները պատերազմի գալա դարձող այս փոզոցներէն երկուքայլ անգին կը խօսակցին և կը խնդան: Կառքերը իրենց ճամբան կը շարունակեն, անցորդները քաղաքին մէջ ընթրելու կ'երթան: Երբեմն կ'երթան ընթրելու նոյնիսկ այն թաղին մէջ ուր է կռիւը:

1831ին երկու կողմէն հրացան արձակողներու

խումբ մը պահ մը դադրեցաւ հրացան արձակելէ թող
աւալու համար որ հարսանիք մը անցնի:

1839 Մայիս 12ի ապստամբութեան ժամանակ
Սէն Մարթէն փողոցին մէջ հիւանդոս և կարճահա-
սակ մարդ մը թեւաւոր սայլ մը կը քաշէր ետեւէն
որու վրայ եռագոյն քուրջ մը կը ծփար և որու մէջ
այսինչ հեղուկով լի սրուակներ կային. այս մարդը
ապստամբներու պատնէչէն զէպի արքայական զօրք
և արքայական զօրքերէն գէպի պատնէչը կ'երթնե-
կէր անկողնապահութեամբ մերթ կառավարութեան
և մերթ անիշխանութեան ժառուտակի շարակով լի
բաժակներ աւալով:

Ամենաաբորինակ բան մըն է այս. և ահա այս
է Բարիզի ապստամբութեանց յառուկ նշանը, որ ու-
րիշ մայրաքաղաքներու մէջ չգտնուիր: Ասոր համար
երկու բան պէտք է. Բարիզի մեծութիւնը և իր զը-
ուարթութիւնը: Վոլթերի և Նաբոլէոնի քաղաքը
ըլլալ պէտք է:

Սակայն այս անգամ 1832 Յունիս 5ի ապստամ-
բութեան ժամանակ մեծ քաղաքը այնպիսի բան մը
զգաց որ գուցէ իրմէ աւելի զօրաւոր էր և վախցաւ:
Ամենուրեք, ամէնէն հեռաւոր և ամէնէն շէտք
թաղերուն մէջ զուռները, պատուհանները և փեղ-
կերը ցերէկ առան գոցուած էին: Քաջասիրտները զին-
ուեցան, վախկոտները պահուեցան: Անհոգ և զա-
զուն անցորդը աներեւոյթ եղաւ: Շատ փողոցներ
ամայի էին իբր թէ առաւօտեան ժամը չորսը ըլլար:
Յնառիթ անզեկութիւններ կը շրջէին, աղէտալի լու-
րեր կը ատրտուէին: — Թէ անոնք (այսինքն ապս-
տամբները) Չանքային տիրած են. թէ միայն Սէն
Մէրիի մենաստանը վեց հարիւր հոգի կային որ ե-
կեղեցիին մէջ ժայտաւոր պատնէչի մէջ ամբացած էին.
— Թէ զօրքերը ապահով չէին. — Թէ Արման Գարել

գացեր տեսուեր է մարէշալ Գլօզէլին հետ և թէ մա-
րէշալը Վախ զօրադունդ մը ունեցէք ըստեր է. — Թէ
Լաֆայէթ հիւանդ է, այլ սակայն անոնց ըստեր է ե-
զեր:

— Էս անը հետեւ եմ. անը ետեւէն պիտի գա՞ծ
ամենուրեք և ուր որ աթոռի մը համար տեղ մը պի-
տի գտնուի:

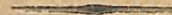
Երբ իրիկուն եղաւ. թաաբոնները չբաւուեցան.
գիշերապահ բարկալի կերպարանքով մը կը շրջէին.
անցորդներուն վրան գլուխը կը խուզարկուէր. կառ-
կածիկները կը բռնուէին: Փամը իննին ինը հարիւր
աւելի մարդ անբախտաւ էին. ստիկանութեան
պաշտօնատուներ, Գոնտիէրօրի և Տորս բանաբր լի
էին իուռներով բազմութեամբ:

Մանաւանդ Գոնտիէրօրիի երկայնաձիգ գեանա-
փորին մէջ որ Բարիզի փողոցը կ'անուանուի. յարգի
գէզեր կային սրունց վրայ երկնցած կը կենային բազ-
մաթիւ բանաարկեալներ. Լակրանտ, Լիոնի քաջը ա-
րիաբար առենարանութիւն կ'ընէր և սիրա կուտար
այս բանաարկեալներու: Այս անգամ յարդերը որոնց
վրայ կը խոտէին բանաարկեալները, անզատաբափ
մը ձայնին նման ձայն կ'արտադրէին: Ուրիշ տեղեր
բանաարկեալները գաւիթները դիզուած իրարու վրայ
և բաց կը պահէին: Ամենուրեք անձկութիւն կար,
նաեւ սարսափ մը որ ոչ այնքան սովորական էր Բա-
րիզի համար:

Տուներու մէջ պատնէչներ կը կանգնէին. կի-
ններն ու մայրերը վրդովուծի մէջ էին. տո՛ւ, Ասա-
ուած իմ, դեռ չեկա՛ւ, աղաղակը կը լսուէր միայն:
Հետեւէն հազիւ հազ քանի մը հազուադիւր կառքերու
զղորդու՞մը կը լսուէր: Գուռներու սեմէն գուրս շը-
չուկներ, ազաղակներ, խորին և անորոշ ձայներ կը
լսուէին. Ձիաւորներ են, կամ Չաչարի սայլերը

Կ'արչունն: Կը լսուէին՝ նաև փողօրներու, թըմ-
 քուկներու, հրացաններու ձայները, և մանուածնդ
 Սէն Մէրիի վտանգը զանգակին աղիօզօրն հնչիւնը:
 Ամէն մարդ թնդանօթին ատաղին անգամ նեաուելուն
 կ'օգտատէր: Փողօրներուն անկիւնը խորհրդի կ'ելլէին
 և կ'աննրեուծանային՝ պոռայով: «Տուններնից մը-
 աէ՛ք: Եւ ահա ամէն մէկը իր դուռը պարզունակով
 դօցել կը փոթար: Ասոր վերջը ի՞նչ պիտի ըլլայ,
 կ'ըսուէր: Հեազնիտէ քանի որ զիչերուան մութը կը
 տիրէր, ապտամբուծեան անայի փայտաակուծը ա-
 լելի սոսկայի կերպով մը կը գունաւորէր Բարիզը:

ՏԱՄՆԱՄԷԿԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Հ Ի Ի Լ Է Ն
 ՓՈԹՈՐԻԿԻՆ ՀԵՏ ԿԸ ԲԱՐԵԿԱՍԱՆԱՅ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

ԿԱՎՈՅԵՒ ԲԱՆԱՀԻՍՈՒԹԵԱՆ ՍԿՂԲՆԱԻՐՈՒԹԵԱՆՑ
 ՎՐԱՅ, ԲԱՆԻ ՄԸ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԿԱԴԵՍԱԿԱՆԻ ՄԸ
 ԱՅՍ ԲԱՆԱՀԻՍՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ ԱՉԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Ապտամբուծիւնը Արսենալին (Չինարպն) առ-
 ջիւ ժողովուրդին և զօրաց ընդհարումէն ծագելով
 երբևայնէն ետ մղեց բազմութիւնը որ պիտի առջիկ
 ետեւէն կ'երթար և որ պուլվարներուն բոլոր երկայ-

նութեամբը խոնուած կարծես թէ յուղարկուորու-
 թեան զլիսուն վրայ կը ծանրանար, ահագին տեղա-
 ասուութիւն մը արտադրուեցաւ, կարգերը խզուեցան,
 ամէնքն ալ վազեցին, մեկնեցան, խոյս առին, ո-
 մանք յարձակումի աղաղակներ արձակելով ոմանք ալ
 փախուստի առգունութեամբ համակուելով: Այն մեծ
 զեան է որ գրուած էր պուլվարները, ակնթարթի մը
 մէջ բաժնուեցաւ, աջ և ձախ կողմը յորգեց, և միե-
 նոյն միջոցին հեղեղապէս տարածուեցաւ երկու հա-
 րիւր փողոցներու մէջ՝ թումբէն աղատող սահանքի
 մը պէս հոսելով:

Նոյն պահուն ծուխի ծուխի լաթեր հաղած պա-
 տանի մը Մէնիլ Մօնթանի փողոցէն կուզար ձեռքը
 ծաղկալի սա մը բռնած զոր Պէրվիլի բլուրներուն
 վրայ շինծու եզնեսո ծառէ մը կտրած էր, պատանին
 փերեղակուհիի մը կրպակին առջեւ կախուած հին
 տարճանակ մը տեսաւ, ձեռքի ծաղկաւէտ սաք զե-
 ախը նետեց, և պօսաց:

— Խաթուն, փոխ կ'առնեմ հրացանդ:

Եւ տարճանակը առնելով փախաւ:

Երկու բոլոյն ետք ահաբեկ քաղքենիներու խումբ
 մը որ Ամբլո և Պաս փողոցներէն խոյս կուտար, այն
 պատանին հանդիպեցաւ որ իր տարճանակը կը ձօ-
 ճէր և կ'երգէր:

Պարիկ Կալոսոյն էր այս պատանին որ պատերազմ-
 մելու կ'երթար:

Պուլվարին վրայ դիտեց թէ անբճանակը շուրն
 չուներ:

Կալոսոյին ոչ իսկ մտքէն կ'անցնէր թէ նոյն իսկ
 իր եղբայրներուն համար նախախնամութեան գործ
 տեսած էր այն անձրեւային շարաշուք գիշերը ուր
 երկու մանուկները իր փիղին մէջ հիւրընկալուած էր:
 Երեկոյն եղբայրներ, առաւօտուն ալ իր հայրը ա-

զատած էր, ահա այսպէս անցուցած էր իր գիշերը:
 Լուսնայու մօտ տէ Պայէ փողոցէն մեկնելով շտապաւ
 իր փիղը վերադարձած էր, ճարտարութեամբ մը
 դուրս հանած էր անկէ ազեկները, անոն, հեռ միտ
 սին ըրած էր ինչ որ կրցած էր հնարել իբր նախա-
 ճաշիկ, յետոյ մեկնեց էր մանուկները յանձնելով այն
 բարեսիրտ մօրը այսինքն փողոցին որու խնամածու-
 թեամբը մե դած էր նաև ինք:

Կալոսոյ՝ մանուկներէն բաժնուած ժամանակ՝ ե-
 րեկոյեան համար նոյն տեղ ժամադրութիւն ըրած էր
 անոնց հետ, և միաս բարեւի տեղ սա առնաբանու-
 թիւնը բսած էր.— Ես կ'երթամ, կամ թէ բեմ, կը-
 ծիկը կը գնեմ: Տղեկներ, եթէ չգտնէք ձեր պապան
 մաման, հոս եկէք այս գիշեր: Ընթրիք մը կը ճա-
 բեմ ձեզի, նաև անկողին:

Սակայն երկու մանուկները վերադարձած չէին,
 հարկաւ քաղաքապահ մը առած և այսպիսի մանկանց
 յատկացեալ պատուարանը գրած, կամ հօպիտ մը
 գողցած էր զանոնք, և կամ թէ պարզապէս մոլորած
 էին: Արդի ընկերային աշխարհի սալայառակները
 լի են այսպիսի կորսուած նեաքերով:

Կալոսոյ անկէ ետք տեսած չէր զանոնք: Այն գի-
 շերէն ետք տաս կամ տասերկու շաբաթ անցած էր:
 Քանի մը անգամ յիշելով այն մանուկները գլուխին
 վերի կողմը քերած և ըսած էր. Ո՞ր սատանային ծա-
 կը մօտն արդեօք զուակներս:

Սակայն Կալոսոյ՝ կրագանակ ի ձեռին՝ Բօնթօ
 Լու փողոցը հասած էր: Դիտեց որ այս փողոցին մէջ
 միայն մէկ կրպակ կար բաց, և այս կրպակն ալ բլիթ
 ծախողի մը կրպակ էր, Կալոսոյ կանգ առաւ, կուշ
 ծախողի մը կրպակը խառնեց, գրպանները գար-
 ձուց բան մը, եւ ոչ իսկ սու մը գտաւ, և սկսաւ
 օգնութիւն աղաղակել:

Տաժանելի բան է բարեկամ կարկանդակէ մը
զրկուիլը:

Բայց և այնպէս կալուստ շարունակեց իր համ-
բան:

Երկու վայրկեան ետք Սէն Լուի փողոցը կը դըռ-
նուէր: Երբ Բարք Բուսեալ փողոցէն կ'անցնէր, զգաց
թէ պէտք էր հասուցում մը ընդունիլ այն կարկան-
դակին փոխարէն զոր անհնաբին էր իրեն վայելել:
ուստի թափոններուն ծանուցազիրերը պատռելու
աճրաւ նեշտութիւնը վայելեց ի տես ամէնուն:

Քիչ մը եւս յառաջանալով, քաջատոյճ մարդերու
խումբ մը տեսաւ որոնք կ'անցնէին, և կարծելով թո
կայուածատէրներ են անոնք, ուսերը վեր ըրաւ. և
կոկորդէն փրիստփայական մաղձ մը հանելով թքաւ
աւ կերպով:

— Սա հարուստ պարոնները աե՛ս որքան դէր
են. կ'ուտեն կը խմեն շարունակ. հայելու ժամանակ
ո՛ր կերակուրը ուտելը իրենք ալ չգիտեն: Հարցուր
առանց թժ ի՛նչ կ'ընեն իրենց առակը. իրենք ալ
չեն գիտեր. կ'ուտեն ապկը: Առով իրենց փորը կը
լնցնեն:

Կ | Ո | Ի | Ի | Ի |

ԿԱՎՈՑ ԻՐ ՀԱՄԲԱՆ ԿԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿԷ

— Անշնիկ աարձանակ մը բանել և փողոցին մէջ
համարձակապէս շարժիլը այնպէս հաւարակային գոր-
ծողութիւն մըն է որ կալուստի ետանդը կ'ուելցնէր
քանի որ կը քալէր: Ստաիբակը Մարսէյլեէզի այս
կամ այն բեկորները երգելու միջոցին միանգամայն
կը պոսար:

— Ամէն բան աղէկ կ'երթայ: Չախ թաթս սաս-
տիկ կը տառապեցնէ զիս, յողացաւս աւելցաւ, բայց
գոհ եմ, քաղաքացիներ. թող ամուր կ'ենան քաղքե-
նիները եթէ կ'ուզեն. վասն զի հոմա պիտի սկսիմ
կործանիչ երգեր փոնդգալ անոնց: Ի՛նչ են ոստիկա-
նութեան լրանները. Շուն են: Թող սատկին շու-
ները. — Բայց չէ՛, չանարգենք շուները. սակայն ի՛նչ
աղէկ կ'ըլլար եթէ անոնց մէկը աարձանակիս վրան
ըլլար: Պուլվարէն կուգամ. բարեկամներ, կոխը
առքնալու վրայ է, սկսու եռալ քիչ մը. ա՛լ կամաց
կամաց կ'եփի: Պտուկին փրփուրը ա՛նելու ժամն է
ալ: Օ՛ն յառաջ, մարգրիկ թող պիղծ արիւնով մը ո-
ղջիլն ախօսները: Կեանքս հայրենիքի համար կը նը-
ուիրեմ, ալ չպիտի տեսնեմ հարձս, հարձի՛կս, աղ-

ւորիկ կնիկս. բայց ա՛ն այ հոգս չէ. կեցցէ ուրա-
խութիւն. օ՛ն, պատերազմինք, ալ չեմ կրնար համ-
բերել բանաւորութեան:

Նոյն պահուն աղգային նիղակաւոր պահակի մը
երիվարր որ կ'անցնէր ծունկի վրայ իյնալով, հազ-
ուս աւարճանակը գետինը դրաւ, մարդը վերցուց, յե-
տոյ նակ երիվարը վերցուելու համար մարդուն ձեռն-
տու եղաւ: Այս գործը կատարելէն ետք վերաբին ա-
ռաւ աւարճանակը և իր ճամբան շարունակեց:

Քօրինեի փողոցը բոլորովին հանդարտ և լուռ
էր: Մարէի թաղին յատուկ այս թմրութիւնը հակա-
պակեր մը կ'ընծայէր չրջակայ անբաւ ազմուկին
հետ:

Չորս հեաաքքքիք և շատախօս կիներ գռան սե-
մին վրայ կը խօսէին: Սկովաիական կախարդուհիներ-
բու ետեակներ ունի, բայց Բարիզ հեաաքքքիք և շա-
տախօս կիներու քառեակներ ունի, և սթագաւոր
զիտի ըլլաւ դուռ խօսքը կրնայ միեւնոյն ստեղծի
կերպով Պատուայէի քառորդին բերանը Պոնաքարթի
ըսուիլ ինչպէս Մագպէտիե ըսուած է Ամուրի անաս-
տին մէջ կրնար գրեթէ միեւնոյն կշիւքը ըլլալ ան:

Քօրինեի փողոցին շատախօս կիները իրենց գոր-
ծերուն վրայ կը խօսէին միայն: Երեքը զոնապան
էր, միւրն ալ քրջահաւաք մը որու քովն էր իր կո-
ղովը և կարթը:

Չորսն ալ կարծես թէ կանգուն կը կենային ծե-
րութեան չորս անկիւնները որոնք են ակարութիւն,
զառամութիւն, կործանում և արամութիւն:

Քրջահաւաքը խոնարհ էր: Փողոցը ազրոզ այս
տեսակ անձերու մէջ քրջահաւաք կիներ կը բարեւէ,
զոնապանուհին կը պաշտպանէ: Պատճառն է փողոցի
գուռին քովի անկիւնը որ է ինչ որ զոնապանները
կ'ուզեն որ ըլլայ, այսինքն պարտառ է կամ անպա-

շարա՛ աւլոցին և ազրերուն գէղը կազմողին քմա-
հաճութեան համեմատ: Աւելին մէջ անգամ կրնայ
աղէկութիւն ըլլալ:

Այս քրջահաւաք կիներ երախտագէտ կ'ողով մըն
էր և երեք զոնապանուհիներուն կը ժպտէր.— Ի՛նչ
ժպտա: Հետեւեալ իրերուն նման խօսքեր կ'ըլլային
տնօնց մէջ:

— Քա՛, կատուդ առաջուան պէս չա՛ր է առ
չաւին:

— Տէր Ատուառ, կատուները ինչպէս գիտես,
չունենուն բնական թշնամիներն են: Գանգատողները
հունենն են:

— Նակ մարդիկ:

— Սակոյն կատուի շուները մարդկանց ետեւէն
չեն երթար:

— Շուները չէ թէ նեղութիւն մըն են, այլ վը-
տանդ մը, կը յիշեմ թէ տարի մը այնքան շուն եղաւ
որ օրագիրները ստիպուեցան խօսելու առօր վրայ,
ճիշդ այն տարին ուր թիւիւրիի պալատին մէջ մեծ
աչխարներ կային և Հոսմի թագաւորին պղտիկ կառ-
քը կը քաշէին: Կը յիշե՛ս Հոսմի թագաւորը:

— Ես Պօրտոյի գուքը կը սիրէի շատ:

— Ես Լօ-ի Փե.ը ճանչցայ, Լուի Փե.ը աւելի կը
սիրեմ:

— Հիմակ ամէնէն սուղ բանը միտն է, Բաթա-
կոն խաթուն:

— Ա՛հ, անունը մի՛ տար: Շուտիկին բերանը
երթան մտավաճառները, կրողը տանի ամէնքն ալ:
Ո՛ր մտավաճառին երթաս շառելուկէն: (գաթմա) Ի
զոտ բան մը չաճուիր:

Հոս քրջահաւաքը միջամտելով ըսաւ.

Ատուաւորը կեցած է, տիկիներ: Ազրերուն մէջ
բան մը չգտնուիր: Ալ բան մը նեաուած չունի:

— Գեղմէ աւելի ազգաւորներ կան, ինչպէս վարուկէլմ ապչան:

— Հա՛, առիկա իրաւ է, պատասխանեց քրջահաւաքը յարգանօք, ես գէթ արկեօս մը ունիմ:

Գահ մը լուսթիւն տիրեց. ապա քրջահաւաքը չիքնարով զսպել իր պարծենկոտութիւնը որ ժարգուսէական հանգամանքն է, շարունակեց.

— Եռտուն երբ տունս կը դառնամ կողովս կը մաքրեմ, մէջը եղածները կ'ընթրեմ (թերեւս կ'ընտրեմ): Սենեկիս մէջ գէղ մը կը կազմուի: Բուրջերը կողովի մը մէջ կը դնեմ. ասնձի, խնձորի և այլն սիրտերը տաշտի մը մէջ, ճերմկեղէնները պահարանիս մէջ, ասուեղէնները դարանիս մէջ, հին թուղթերը պատուհանին քովը, ուտելի իրերը սկուտեղիս մէջ, ապակիի բեկորները բուխերիկին մէջ, հին մուճակները գուռին ետեւը, և ոսկորներն ալ անկողնի տակ կը դնեմ:

Կավօջ այս կիներուն ետեւը կանկ առնելով մտիկ կ'ընէր.

— Գնա՛ նէնէ խաթուններ, ի՞նչ քաղաքական խնդիրի վրայ կը խօսիք հոգ:

Գիները ծիծաղական քառապատիկ աղաղակով մը սամբակին երեսին խնդացին:

— Ահա չարագործ մը եւս:

— Ի՞նչ է ձեռքը բռնածը: Ատրճանակ մըն է:

— Կը տեսնե՞ս անգամ մը մուկի կտոր սրիկան:

— Աստօք չեն հանգարարի մինչեւ որ չտապալեն կառավարութիւնը:

Կավօջ արհամարհանօք բաւական սեպեց իբր վրէժ քթին ծայրը բթամատովը վեր ընելու՝ ձեռքը բոլորովին բանալով:

— Վա՛յ բոկեան անզգամ վա՛յ:

Ան որ Բաթակոն խաթունին կողմէն կը պա-

տասխանէր, գայթակղութեամբ երկու ձեռքերը իրարու զարկաւ, ըսելով.

— Անտարակոյտ աղէտներ պիտի պատահին: Սա տունին սրիկան որ մօրուսիկ մը ունի, ամէն օր կը տեսնէի որ կարմիր գդակ գրած աղջիկ մը առնելով թեւը ամէն առտու կ'անցնէր. այսօր ալ տեսայ անցնիլը. թայց թեւը աղջկան տեղ հրացան մը ունէր: Պաշտօ խաթունը կ'ըսէ թէ անցած չարաթ յեղափոխութիւն մը եղա՛ւ ի... ի... ի... ո՛ւր է կովը, — ի Բօնթուա՛գ: Ահա տեսէք սա շանրէտ սրիկան ալ որ տարճանակ մը տուեր է: Կ'երեւայ թէ Սէլէսթինի մէջ շատ մը թնդանօթներ կան: Կառավարութիւնը ի՞նչ ընէ այսպիսի հիշած վարածներու հետ որոնք ուրիշ բան չգիտեն եթէ ոչ հնարք մը գտնել աշխարհս տակն ու վրայ ընելու համար, երբ նոր սկսանք քիչ մը հանդիստ գտնել այնքան գփբախտութիւններէ ետք: Տէր իմ աէր, զեռ մոռցած չեմ սա խեղճ թագուհին որու սայլով անցնիլը և գլխատուիլ երթալը տեսայ: Այս չբաւեր, և ահա այս բաներուն համար քթախոտն ալ պիտի սուղնայ անչուշա: Ի՞նչ խայտառակութիւն, տարակոյտ չկայ թէ քու գլխատուիլդ ալ պիտի գամ տեսնելու չարագործ լակոտ:

— Նէնէ խաթուն, կը նայիմ որ քիթէդ չունչ կ'առնես. խնջէ անգամ մը և օրբէ սա հրուանդանդ, ըսաւ Կավօջ:

Եւ անցաւ գնաց:

Երբ Բավէ փողոցը մտաւ, քրջահաւաք կինը յիչեց և սա մենախօսութիւնը ըրաւ.

— Յեղափոխականները նախատելու իրաւունք չունիս, աղքատը խառնող խաթուն Այս տարճանակը քու շահուղ համար առած եմ: Ատրճանակ առի սրդէս զի կողովիդ մէջ աւելի ուտելու բաներ գտնես: Յանկարծ ձայն մը լսեց իր ետեւէն.

— Գոռնիկի զուռահ մըն ես գու:

— Յող ըլլամ, աճենեւին հոգս անգամ չէ, ըսաւ
Կալոսոյ:

Պահ մը ետքը Լամուանեօնի ապարանքին առջե-
ւէն անցնելով գոչեց.

— Նրթանք պատերազմելու համար:

Նւ թախծութեան սխառածամ մը ունեցաւ: Ատր-
նանակին նայեցաւ յանդիմանական կերպով մը որ
կարծեօ թէ անոր արդահառանքը շարժե ու փորձ մըն
էր, ըսաւ.

— Կը մեկնիմ կոիւին մէջ նեաուելու, բայց գու-
ջե նեաուիբ:

Նոյն միջոցին ամենանիհար շուն մը անցաւ ան-
կէց: Կալոսոյ մեղքնայով ըսաւ անոր.

— Խեղճ չիկ, կ'երեւայ թէ աակաւ մը կուեցիբ
որ ամէն շրջանակներդ կը տեսնուին:

Յետոյ ուղղուեցաւ դէպ Օրմ—Սէն—Փէրվէ:

Գ Լ Ո Ւ Ի Գ .

ՍԱՓՐԻՉԵ ՄԸ ՕՐԻՆԱԻՈՐ ՍՐՏՏՏՏՈՒԹԻՒՆԸ

Այն արժանապատիւ սափրիչը որ վաճառ էր եր-
կու պղաիկ մանչերը, մանչեր օրոնց բացած էր Կալ-
ոսոյ փրդին հայրական որովայնը, նոյն պահուն իր
կրպակին մէջ լեզէտնական զինուոր մը կը սափրէր որ
Նարոյէտնի կայսրութեան ժամանակ զինուորութիւն
ըրած էր:

Կրպակին մէջ կը խօսակցէին: Սափրիչը բնակա-
նարար այն հինօրեայ զինօրին հեա խօսակցած է
ապստամբութեան, յետոյ Լամարդ զօրապետին վրայ:
Մտկէ հեաեւած էր սափրիչի և զինուորի մը մէջ խօ-
սակցութիւն մը զոր Բրուտոմ եթէ ներկայ գանուած
ըլլար անշուշտ արազէտք նկարներոս պիտի զարգա-
րէր և պիտի անտեանէր. Տրամախօսութիւն ամելիին
և թուրին:

— Գարոն, հ'ըբէր սափրիչը, Կայրը ի'նչպէս
ձի կը կեծնար:

— Դէշ: Չէր կրնար իյնալ: Անոր համար երբեք չէր իյնար ձիէն:

— Գեղեցիկ ձիեր ունէ՞ր: Անշուշտ ուէր գեղեցիկ ձիեր. այնպէս չէ՞:

— Դիտեցի իր երիվարը ուր խաչի նշանը տուաւ ինծի, Խիստ ճերմակ եւ մատակ ձի մըն էր այն: Ահա՛նքները հեռու էին մէկգմէկէ, թամբը խորունկ, գլուխն ալ որ սեւափայլ աստղանիչ մը ունէր, ծունկերը ուժով յօգաւորուած, կողերը ցցուած, ուսերը շեղաձև ետեւի կողմն ալ զօրաւոր էր. ասանը հինգ թիզէն աւելի էր բարձրութիւնը:

— Աղուոր ձի, ըսաւ սափրիչը:

— Նորին վեհափառութեան անասունն էր անիկա:

Չգաց սափրիչը թէ այս խօսքէն ետք քիչ մը լսել կը վայլէր. ուստի իրօք պահ մը լսութենէ ետք կրկնեց.

— Կայսրը միայն մէկ անգամ վիրաւորուեցաւ. այնպէս չէ՞, պարոն:

Ծեր զինուորը պատերազմին ներկայ գտնուող մարդու մը հանդարտ և բացարձակ ձայնովը պատասխանեց.

— Ներբանէն, Ռաթիպօնի մէջ: Ուրիշ անգամ զինքը տեսած չէին այնքան լաւ հագուած որքան էր այն պատերազմին օրը: Փուլի մը նման մաքուր էր:

Հազա դօ՛ւք. արի զինուոր, անշուշտ գուք ալ շտա վէրք ընդունած էք:

— Ե՛ս. ըսաւ զինուորը. ո՛հ, իմինս մեծ բան մը չէ. Մարէնկոյի պատերազմին մէջ երկու թուրի վէրք ընդունեցայ ծոծրակիս վրայ, Աւստերլիցի պատերազմին մէջ ալ թեւ գնդակ մը կերաւ: Ուրիշ գնդակ

մըն ալ ձախ զիստս կերաւ, Իէնայի պատերազմին մէջ Ֆրիէլանտի մէջ սուրինի վէրք մը առի — սա տեղօ —, Մոսկովայի պատերազմին մէջ չգիտեմ որ կողմերս ետքը կամ ութը նիզակի վէրք ընդունեցայ. Լիւգէնի կոիւին մէջ ուսմբի կտոր մը մասս խորտակեց... — Ա՛հ, վերջապէս վաթերրոյի պատեազմին ժամանակն ալ պիտգայան գնդակ մը մտաւ ազգըիս մէջ: Ահա այս ամէնը:

— Ի՛նչ գեղեցիկ բան է պատերազմի դաշտին վրայ մեռնիլը, ազազակեց սափրիչը պինթ արեան ձայնով մը: Ես պատուոյս վրայ կ'երգնոււմ թէ աւելի լաւ կը սեպէի փորիս մէջ թնդանօթի գունդ մը ընդունիլ քան թէ խշտակի մը որոյ վրայ հիւանդութեամբ, յամբօբար ամէն օր, գեղերով լափաներով, գրեխներով և բժշկական խնամքով սառկիլը:

— Փափկասէր չէք, ըսաւ զինուորը:

Ազիւ ըսած էր խօսքը և անտ կրպակը ահագին շտապիւնով մը գորգեցաւ:

Առաջակողմեան ապակիներէն մէկը յանկարծ ծակծկուած էր:

Սափրիչը գունատեցաւ:

— Ատոււած իմ, Ատոււած իմ, Ատոււած իմ, ըսաւ:

— Ի՛նչ:

— Թնդանօթի գնդակներէն մէկը:

— Ահա գնդակը, ըսաւ զինուորը:

Եւ բան մը առաւ գեանէն օր հոն կը դառնար:

Գնդա՞ ըսածը քարի կտոր մըն էր:

Սափրիչը դէպի խորտակուած ապակին վազեց և

տեսաւ Կափուշը որ դէպի Սէն—Փանի վանատանօցը
խոյս կուտար արագօրէն:

Կափուշ որ ժողոված չէր երկու աղեկները, սափա
րիչին կրպակին առջեւէն տնցած ժամանակ չկրցած
բէզմանս սեօր բարի լոյս մը ըսելու փափաքը, և
քար մը նետած անօր ապակիներուն:

— Տե՛ս անգամ մը, աե՛ս, ոտնաց սափրիչը որու
գոյնը: Ի՞նչ ելլալէ գողարելով կապոյտի փոխուած
էր, սա սամբակը որ գէշութիւն կ'ընէ գէշութեան
համար: Ի՞նչ ըրեր էի իրեն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՏՂԱՆ ԿԲ ՉԱՐՄԱՆԱՑ ԾԵՐՈՒՆԻՒՆ ՎՐԱՑ

Սակայն Կափուշ հասնելով Սէն—Փան վանատա
նօցը որուն պահնորդներուն ղէնքէ՛ արդէն առնուած
էր, շուտ մը միացեր էր խումբի մը հետ որու կ'ա
ռաջնորդէին Անժօլրա, Գուրֆէյրազ, Գոմպըֆէր և
Ֆէօյի:

Գրեթէ զինուած էին սասնք: Պահօրէլ և Փան
Ռբուզէր եկած առեն դատած էին զանոնք և խումբը
կազմողներուն թիւը կ'աւելցնէին: Անժօլրա որտորդի
երկփող հրացան մը ունէր, Գոմպըֆէր՝ ազգային պա
հակի հրացան մը որու վրայ զօրադուսդին թիւը կ'աթ
նակ մէջքը երկու ատրճանակ ունէր, որոնք կ'երե
ւային թիկնոցը կոճկուած չըլլալուն համար, Փան
Ռբուզէր հեծեկազօրքի յատուկ հին հրազէն մը, Պա
հաւազան մը ունէր զոր պատեանէն հասնելով կը շա
րունակէր շարժել Ֆէօյի մերկ սուր ի ձեռին՝ յա
ռատալքիչէր «հեցցէ՛ն յօլթիւն» աղաղակելով:

Մօրլանի քարափէն կուգային առանց փողկապի, առանց գլխարկի: չնչասպառ, անձրեւէն թրջուած և փայլակնալի աչքերով: Կալնօջ հանդարտութեամբ մտեցաւ անոնց և ըսաւ.

— Ո՛ւր կ'երթան:

— Եկո՛ւր, ըսաւ Գուրֆէյրագ:

Պահօրէլի ժիւէին գոյնէն անցորդ մը խոռվեցաւ և պօռաց.

— Ահա կարմիրները:

— Կարմիրը, կարմիրնե՛ր պատասխանեց Պահօրէլ: Միծաղելի՛ վախ քաղքենի: Ես ամենեւին չեմ վախնար հարսնուկի մը առջեւ. կարմրագոյն պղախի խոյրը բնաւ երկիւղ մը չտար ինձ: Հաւատ՛ ինձ, քաղքենի՛, կարմիրին երկիւղը պէտք էր եղջիւրաւոր անասուններու թողունք:

Պահօրէլ պատին վրայ յորգորագիր մը նշմարելով պօռաց.

— Բարեմիտ, անմիտ բռելու քաղաքավարական կերպն է:

Եւ պատին վրայի եպիսկոպոսական յորգորագիրը պատռեց:

Պահօրէլ այս թուղթը խղահւովը կալնօջին աչքը մտաւ: Նոյն վայրկեանէն կալնօջ սիտաւ քննել Պահօրէլը:

— Իրաւունք չունիս, Պահօրէլ, ըսաւ Անժօլրոտ: Պարտաւոր էիր հանդարտ թողուլ այդ յորգորագիրը. մեր կռիւը ատոր հետ չէ. անօգուտ տեղը բարկութիւն կը վառնեա: Պահէ պաշարդ: Մարդս զինուորներու կարգերէն գուրո կրակ չթափեր ոչ հրացանով և ոչ ալ նոգիով:

— Իւրաքանչիւր ոք իր կերպերն ունի, Անժօլրոտ պատասխանեց Պահօրէլ: Այս եպիսկոպոսական գիրը զիս կը նեղացնէ. ես կ'ուզեի հակիթ ուտել առանց

ուրիշին թօյլաուութեան: Մանաւանդ թէ բարկութիւնս չեմ վառնե, այլ ետանդ կ'առնեմ, և ախորս ժակս բշնալու համար պատռեցի այս յորգորագիրը. «ԵՆԵՐՔԸ»:

— Ի՞նչ ըսել է «ԵՆԵՐՔԸ»:

— Լաթիներէնի մէջ «չունի մը նուիրական անուն» կը նշանակէ:

— Շուտ, փամփուշտ հասցուր, պօռաց Պահօրէլ:

— Գեղեցիկ մարդ, իրա՛ւ, ըսաւ կալնօջ որ հիմա լաթիներէնը կը հառկնամ:

Ազմկալի բաղմութիւն մը կ'ընկերանար անոնց, այս բաղմութիւնը կը բաղկանար ուսանողներէ, արհեստագէտներէ, սրոնք գաւազաններ և սուրիններ կը կրէին, ո՛մանք ալ Գոմպրֆէրին պէս ատրճանակ ունէին իրենց մէջքը: Մերօւնի մը որ խիտա ծեր կ'երեւար, այս խումբին հետ կ'երթար: Կալնօջ նշմարելով ծերօւնին. — Ի՞նչ է աս, ըսաւ Գուրֆէյրագին:

— Մեր մրն է:

Պ. Մապէօֆն էր այս ծերը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե.

Ծ Ե Ր Ո Ւ Ն Ի Ն

Հիմակ բոնք թէ ի՛նչ անցած էր:

Անտօլրա և իր բարեկամները Գուրթօնի պուլ-
վարին վրայ առատութեան համբարներուն քովէ էին
այն միջոցին ուր վիշապազօրքերը յարձակեր էին:
Անտօլրա, Գուրթէյրազ և Գօմպըֆէր այն մարդերու
հետն էին օրոնք Գասօմբէրէր փողօզը դիմած էին
«գասնէչները երթանք» պօռալով:

Լէտիկիէր փողօցին մէջ ձերուների մը հանդիպած
էին օր կը քալէր: Այս մարդը գիւնովի մը պէս հոս
հոն երեւալով կը քալէր, և այս էր ճիշդ անոնց ու-
շաղբութիւնը գրաւող կէտը: Նաեւ ձերը ձեռքը բը-
նած էր գլխարկը թէեւ առաւօտէն ի վեր անձրեւ և
կած էր և դեռ նոյն միջոցին սաստիկ կ'անձրեւէր:
Գուրթէյրազ նանչցած էր Մապէօֆ ախպարը: Կը
ճանչնար, վասն զի Մարիուսին հետ բազմիցս մինչև
անոր գուռը գացած էր:

Գուրթէյրազ գիտէր հին գիրքեր սիրող ձեր և-

կեղեցւոյանին խաղաղասէր և խիստ վեհերոս սովորու-
թիւնները, հետեւաբար խիստ զարմացած էր տեսնե-
լով թէ ան այի ազմուկին մէջ, հեծելազօրաց յարձա-
կումներէն երկու քայլ անդին, գրեթէ ամէն կողմէ
նեռուող հրացաններէ պաշարուած և անձրեւի ժա-
մանակ գլուխը բաց ժուռ կուզար զնդակներուն մէջ,
և ահա այս պատճառաւ մօտենալով ձերուներին, յե-
տագայ արամախօսութիւնը տեղի ունեցած էր քը-
տանքիինք տարեկան ապստամբին և յուրթուհամեայ
մարդուն մէջ:

- Գ. Մապէօֆ, տուն դարձէք:
- Ինչո՛ւ:
- Ազմուկ պիտի ըլլայ:
- Թող ըլլայ:
- Սուր և կուր պիտի տեղայ, Գ. Մապէօֆ:
- Թող տեղայ:
- Թնդանօթներ պիտի նեռուին:
- Թող նեռուին: Ո՛ւր կ'երթաք դուք:
- Կ'երթանք կառավարութիւնը ապալելու
համար:

— Լա՛ւ:
Եւ սկսած էր անոնց ետեւէն երթալ: Նոյն
վայրկեանէն ի վեր բառ մը անգամ արտասանած
չէր:

Յանկարս հաստատուն կերպով մը քալել սկսած
էր, քանի մը բանւորներ առաջարկած էին անոր
թեւը մտնել, այլ ձերուներն ընդունած չէր գլուխովը
մերժողական նշան մը ընելով:

Բազ՛ութեան գրեթէ առջեւի կողմի մարդերուն
հետ կը յառաջանար քալող մարդու մը շարժումն ու
միանգամայն ընացող մարդումը գէտքն ու կերպա-
բանքն ունենալով:

— Ի՛նչ աաքղութիւն ձերուկ կ'ըսէին կամայ մը

ուսանողները: Բազմութեան մէջ տարաձայնութիւն
եղած էր թէ անիկա — գօնվանօրօնէլ մըն է — արքայ
յական մըն է:

Բազմութիւնը Վէրըրի փողոցը մտած էր:

Գզօիկ Կավոօչը առջեւէն կը քալէր բարձրաձայնի
երգով մը, որով կարծես թէ տեսակ մը փողաճար եւ
զած էր ան:

Խուսքը դէպի Սէն — Սէրի կը դիմէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ .

Ն Ո Ր Ե Կ Զ Օ Ր Ք

Խուսքը հեռոնեակէ կը մեծնար: Տէ Գրիլէթ փո-
ղոցին մօտերը երկայնաճակատի և ալեւոր մարդ մը ո-
րու խիտ և յանգուզն կերպարանքը նշմարեցին
Գուրֆէյրագ, Անժօլրա և Գոմպրֆէր և զոր սակայն
ասոնց և ոչ մէկը կը ճանչնար, եկաւ խուսքին հետ
միացաւ:

Կավոօչ երգելու, սուրելու, շնջելու, յառաջ եր-
թալու և իր անշուն տարճանակին կոթովը խանութ-
ներուն փեղկերուն զարնելու զբաղած ըլլալով ուշա-
գրութիւն չըրաւ այս մարդուն:

Տը Լա Վէրըրի փողոցէն երթալու ժամանակ պօ-
տակաբար Գուրֆէյրագի դուռին առջեւէն անցան:

— Աղէկ որ ասկէ կ'անցնինք, ըսաւ Գուրֆէյ-
րագ, ըսակա մօտեր եմ, գլխարկօ ալ կորօնցողցիօ

Չառուեցաւ խուսքէն և վազվզելով իր սենեակը
եկաւ: Հին գլխարկ մը և քօակը առաւ: Նսեւ ղաւա-
կան մեծ և քառակուսի արկղ մը առաւ որ մեծ պօ-
յուսակի մը չափ յար և որ իր կեղտոտ ճերմակեղէնօ

ներուն մէջ պահուած էր: Մինչդեռ վազելով վար կ'իջնէր սանդուխէն, դոնապանուհին պռտաց:

— Պարոն Տը Գուրֆէյրագ:

— Դոնապանուհի, անունդ ի՞նչ է պատասխանեց Գուրֆէյրագ:

Դոնապանուհին շուարեցաւ մնաց:

— Արդէն քաջ գիտէք: դոնապանուհի եմ. անունս է Վէօվէն խաթուն:

— Գիտնաս որ եթէ դարձեալ պարոն ար Գուրֆէյրագ ըսէ ինձ, ես ալ քեզի ար Վէօվէն խաթուն պիտի ըսեմ: Հիմակ ըսէ, ի՞նչ կայ, ի՞նչ կ'ուզես:

— Մէկը կայ որ կ'ուզէ խօսիլ ձեր հետը:

— Ո՞վ է սահկա:

— Չեմ գիտեր:

— Ո՞ւր է:

— Սենեակօ է:

— Կրողը տանի, ըսաւ Գուրֆէյրագ:

— Բայց մէկ ժամէ ի վեր է որ ձեզ կ'օպատէ ան, կրկնեց դոնապանուհին:

Մինչնոյն պահուն սենեակէն նորաօրի բանւորի նման նիհար, ամբոյն, չղտիկ, մարմինը կարմիր քի երով նշանակուած, պատառուն կապոյ մը հագած և երկու կողերը կարկուտած բանթալօնով անձ մը մը ելաւ, որ աւելի անտական զգեստ հագած ազջկան քան թէ մարդու կը նմանէր, և ըսաւ Գուրֆէյրագին այնպիսի ձայնով մը որ կարծես թէ ամենեւին կ'նոջ մը ձայն չէր:

— Պարոն, կ'ուզէի Պ. Մարիուսը տեսնել. հո՞ս է արդեօք:

— Հոս չէ:

— Գիտի գա՞յ այս իրիկուն:

— Չեմ գիտեր: Իսկ ես, շարունակեց, ես չպիտի գամ:

Նորաօր երիտասարդը ուզողի Գուրֆէյրագին նայեցաւ և հարցուց

— Ինչո՞ւ չպիտի գաք:

— Վասն զի...

— Քեզի ի՞նչ:

— Կ'ուզէ՞ք որ այդ արկղը տանիմ:

— Պատնէչները պիտի երթամ:

— Կ'ուզէ՞ք որ ես ալ դամ ձեր հետը:

— Եթէ կ'ուզես, եկ՛ուր, պատասխանեց: Փոքրցը ազատ է, քարայտակները բոլորինն է:

Եւ վազելով խոյս տուաւ իր բարեկամներուն և տեւէն հասնելու համար: Երբ հասաւ, արկղը անոնց մէկուն տուաւ որ տանի: Քառորդ մը եօքը միայն նշմամեց թէ երիտասարդը իրօք իրենց տեւէն եկած էր:

ՏԱՍԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Կ Ո Ր Ն Թ Ո Ս

Գ Լ Ո Ւ Ն Ա .

ԿՈՐՆԹՈՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ
ԻՐ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵՆԷՆ Ի ՎԵՐ

Այն Բարիպատիւնները որոնք այսօր Հալի կողմէն
Բամպիթօ փողոցը մանկուղի իրենց ալ կողմը և Մօն-
աէթուր փողոցին գիմացը կողովագործի մը կրպակը
կը նշմարեն, կրպակ որ Մեծն Նարոյէտնի ձեռով և
յետագայ փորագրով կողով մը ունի նշանառախառնի
տեղ:

Նարոյէտն բուրբոկին
Որ իւրով շինուած է:

Անշուշտ և ոչ իսկ կ'երեւակային այն ևսկազմ

անցքերը որոնց նոյն տեղը տեղանաւես եղած է ասկէ
գրեթէ 30 տարի առաջ:

Հոն էր ահա Տը յա Շանվըրի փողոցը զոր հին
մուրհակները Շանվըրի կը գրեն, և այն երեւելի
կապելան որ կորնթոս կ'անուանուէր:

Տակաւին կը յիշուի ինչ որ ըսուեցաւ այն պատ-
նէչին նկատմամբ որ այտեղ կանգնուած էր և զոր
տակայն բուրբոկին խաւարեց Սէն Մէրիի պատնէչը:
Ահա քիչ մը լոյս պիտի արձակենք Տը Հա Շանվըրի
փողոցին այս անուանի պատնէչին վրայ զոր այսօր
թանցը մթութիւն մը կը պաշարէ:

Յայտնի և մէկին կերպով պատմելու համար թող
ներելի ըլլայ գիծի մեզ այն պարզ միջոցին զոր ար-
գէն գործածեցինք Վաթէրլոյի համար: Անոնք որ պի-
տի ուզեն բաւական ճիշդ կերպով մը պատկերացնել
իրենց մտքին մէջ այն գրեթէ իրարու խառնուած
տուները որոնք այն ժամանակ կանգուն կ'երեւային
Սէնթ Էթօլի ծայրը, այսինքն Բարիպի Հալի (վա-
նասանոց) հարաւ արեւմտեան անկիւնը ուր այսօր
Բամպիթօ փողոցին բերանը, թող երեւակային Ն.
աաք որու կատարը Սէն Տընի փողոցին և հիմը Հա-
լի կը մտնայ, որու կողմին ուղղածիզ գիծերն են
Կրանա Թիւրիանալըրի ըսուած փողոցները, և որու
չեղանել գիծն է Բըթիթ Թրիւանալըրի ըսուած փո-
ղոցը:

Մօնաէթուրի հին փողոցը Ն. աաքին երեք գի-
ւերը կը կարէր խիստ ձուռուձուռ անկիւններ կազ-
մելով, Հետեւաբար այս չորս փողոցներուն լարիւ-
րինթակակոտն խառնուրդը կը բաւէր հարիւր քառա
կուսի ձողաչափի ասրածութեամբ անջրպետի մը վր-
այ և մէկ կողմէն Հալի և Սէն Տընի փողոցին, միւս
կէզմէն ալ Տիւ Սիւնը և Տէ Բրէչէօր փողոցներուն
մէջտեղ տուներու եօթ կողակներ, որոնք այլան-

դակորէն կտրուած, զանազան մեծութիւններ առած չլեզապէս կարծես ըստ դիպուածի զեռեղուած և քարանոցի մէջ գտնուող քարային հատորներու պէս նեղ և նեղքերով հազիւ հազ հատուած էին:

Նեղ ձեղքեր բահնք, և իրօք աւելի անթերի գազափար մը չենք կրնար տալ այս մթին, անձուկ, անկիւնաւոր գոբիներուն նկատմամբ որոնց երկու կողմը սւթնայարկ խարխուլ կային:

Այս խարխուլ տուները այնքան աւերուել էին որ քաղաքի Շանվրերի և Լա Բըթիթ Թրիւանաբրի փողոցներուն մէջ անոնց ձակառներուն մէկ տունէ միւս տունը երկնցող մայթեր գրուած էին:

Մօնաէթուր (ծամածուռ լեռ) անունը շատ ազէկ կը նկարագրէ այս ամէն փողոցներուն ծամածուռ տեղուանքը:

Քիչ մը աւելի հեռու, այս խեղաթիւր տեղուանքը աւելյա ազէկ բացառուած կ'երեւային Բիրուէթ (չունջան) անուն փողոցէն որ Մօնաէթուր փողոցին հետ կը խաչուէր:

Սէն Տընի փողոցէն ելլող անցորդ մը եթէ Շանվրերի փողոցը մտնէր, պիտի տեսնէր որ այդ փողոցը իր առջեւ կը նեղնար, և պիտի կարծէր թէ երկաշնամիզ ձագարի մը մէջ մտած է:

Անցորդը երբ այս ամենակարճ փողոցին ծայրը հասնէր, կը դիտէր որ անցքը Հալի կողմէն գոցուած է բարձրաչէն տուններու շարքով մը, և պիտի կարծէր աննի փողոցի մէջ գտնուիլ եթէ այլ և ձախ կողմէն չնշմարէր երկու խաւարին և խոռոչաձեւ գոբիներու ուրկէ կրնար փախչիլ:

Այս անել կարծուած փողոցը Մօնաէթուր փողոցն էր որ մէկ կողմէն կ'երթար կը միանար Տէ Բրէշէօր փողոցին հետ, միւս կողմէն ալ Տիւ Սիւներ և Լա Բըթիթ Թրիւանաբրի փողոցներուն հետ կը խաչ-

նուէր: Գրեթէ անել տեսուող այս փողոցին ներսը այն խոռոչաձեւ գոբիներուն աջակողմեանին անկիւնը տուն մը կը նշմարուէր որ միւս տուներէն քիչ մը ցած էր և փողոցին վրայ տեսակ մը հրուանդան կը կազմէր:

Միայն երկու յարկ ունեցող այս տունին մէջ ահա երեք հարիւր տարի առաջ երեւելի կապելա մը բացուած էր ուրախութեամբ: Այս կապելան ուրախութեան ձայներ կը հանէր ճիշդ այն տեղը զոր ձերն թէօֆիլ յետագայ երկու տող ոտանաւորին մէջ նշանակած է:

Խեղճ սիրահար մ'ազդ կախուեցաւ ինքնին,
Ուր իր սոսկալի կմախջըն չարտին:

Տեղը լաւ էր, կապելան յորդուց յորդիտ ժառանգութիւն կը մնար անփոփոխ:

Մաթիւրէն Ռէրեիէյի ժամանակ «Բօք-օ-Ռօզ» (վարդի թագար) կ'անուանուէր այս կապելան, և ուրախեալ այն տանն նորաձեւութիւն մըն էր նկարաւոր բառախաղները, կապելային վրայ վարդագոյն թից մը կար, վասն զիս ընթերցողի մը համար բոթօրօզը վարդագոյն թից մը կը նշանակէ երբ Բօթօ Ռօզ կը գրուի:

Անցեալ դարու մէջ արժանապատիւն նաթուար՝ որ այսօր իր խոտափրա արեւսաակիցներու դպրոցէն արհամարուող այլանդակ վարպետներէն մէկն է բազմիցս այս կապելային մէջ գինովցած ըլլալով ճիշդ այն տեղանին քով որու վրայ կերած խմած էր Ռէնեիէ, ինչան երախաաղիտութեան այդ վարդագոյն թից վրայ կորնթոսեան խաղողի ուկոյղ մը նկարած էր:

Կապելապետ ուրախութեամբ համակուելով փո-

խած որ իր կապելային նշանագիրը ողկոյզին վրայ
Վորնթոսի խաղողին, խոսքը սովեղոծել տալով, կա
պլան անա տակ է առած է կորնթոսի անունը:

Այս կապելան վարձ սրահ մը ունէր ուր էր արա
պէզը, ուրիշ մըն ալ տաղին յարկը կար ուր էր գըն
դասնղանը. ունէր նաև փայտաչէն և ոլորանեւ սան.
գուղ մը որ ձողունը կը ծածկէր. սնղաններուն վը
րոյ զինի, պատերուն վրայ ծուխ և ջրիկ ատեն
վառուած ճրագներ կը նշմարուէին միշտ.

կապելայպետին յաջորդը Հիւլլի ախպար, առա
ւօտ մը յարմար դասած էր անորոգներուն ծանու
ցանել իր կապելային ըյառկութիւնը: Վրճին մը
թաթխած էր սեւ ներկի ամանի մը մէջ և որովհետև
իրենց յատուկ ինչպէս խոհառուն մը, նոյնպէս և
ուղղագրութիւն մը ուէէր, իր պատին վրայ սա նը
շանաւոր փորագիրը հեղինակած էր յանպատրաստից.

Carpes ho gras

Չմեռ մը անձրեւները և տեղատարափները այս
փորագրին առջեւի խոսքին վերջին (էս) և վերջին
խոսքը սկսող (ժէ) գիրերը սրելու քմահաճոյքը ու
նեցած ըլլալով, փորագիրը եղած էր

Carpes ho ras

ժամանակին և անձրեւին օգնութեամբը իմաս
տալի խրատ մը եղած էր կերուխումի անչուք ծա
նուցում մը:

Այս կերպով և զիպուածին շնորհիւ Հիւլլու ախ
պարը ֆրանսերէն գիտնալով Լատիներէնը գիտցած,
խոհանոցէն փիլիսոփայութիւն հանած և միայն մեծ
զանքը վերցնել ուզելով Լորասի հաւատարած էր:

Բայց աւելի զարմանալին կայ. այս խոսքը նաև
կը նշանակէր. «կապելաս մտէ՛ք»:

Հիմակ այս ամէնուն և ոչ իսկ նեաքը կայ: Մօն
տէթուր բաւիղը 1847ին ներձուած և լայնապէս բաց
ուած էր, և թերեւս այսօր բոլորովին անհետ եղեր
է: Տը լա Շանվրբեի փողոցը և կորնթոսը Բամպիւ
թօ փողոցին քարայտաակին ներքեւ աներեւոյթ
ղան:

Ինչպէս ըսինք, կորնթոս այն տեղերէն մէկն էր
ուր Գուրֆէյրագ եւ իր բարեկամները եթէ չգուժար
ուէին, գէթ զիրար կը գուէին: Կրանթէր գասած էր
կորնթոսը: Մտած էր այս կապելան «Քար Հօ.աս»ի
պատճառաւ:

Հոն ծ'ուտէին, կը խմէին, կը պոռային, չիչ
տակ կը վճարէրս, իսկոսաւորապէս չէին ճարեո,
բնաւ չէին վճարեր այց - այսպէս իրով կ'ընդուն
որէին միշտ կապելայպետէն: Հիւլլու ախպարը բարե
միտ մըն էր:

Հիւլլու ախպարը, ինչպէս ըսինք, բարեմիտն
Հիւլլու պետաւոր խոհարար մըն էր: Չուարձալի զա
նազանութիւն, նեղացոտի մը կերպարանքն ունէր
միշտ, կարծես թէ կ'ուզէր վախցնել իր յաճախորդ
ները, իր կապելան եկող մարդկանց գէմականերովը
կը մրմոար, և անոնց հետ աւելի կռիւ հանելու քան
թէ թանր բերելու արածագիր կ'երեւար: Այլ կակայն
կերտաին կ'րտենք թէ իրով կ'ըգունէր իր յաճա
խորդները:

Այս այլանդակ բնաւորութիւնը իր խանութին
յաճախորդները յատցնելու պատճառ եղած էր և իր
կապելան կը բերէր երիտասարդ անձեր որոնք կու
գային ըսելով.

«Եկուր տեսնեա Հիլլու ախպարին մրմուրը»:
Հիլլու զինավարժիչ էր ժամանակաւ: Յանկարծ

քահանաներով կը խնդար: Մեծածայն և բարեբարոյ ինքզնուկ մըն էր: Իրապէր ծիծաղաչարժ. իսկ առերեւուութեամբ աղէտաւոր էր. վախցնել կ'ուզէր միայն գրեթէ այն աստիճանը որ պէտք ուրոնք ատրճանակի մը ձեւ ունին: Ճայթիւնը կը փոնգաայ

Կին մը ունէր Հիշու խաթուն անունով որ մօրուանի և առնուպարզ արարած մըն էր:

1830ի միջոցներուն Հիշու ախպարը մեռաւ: Իրեն հետ անհետ եղան նաև ծարպուտ Մականներուն գաղանիքը: Իր գրեթէ անմխիթար կինը ամուսնոյն տեղ սփսաւ ինք բանեցնել կապելան: Բայց խոնաւունը այլատեսելով զգուելի բան մը եղաւ գինին ալ որ ի բնէ անտի գէշ էր, սոսկալի գինիի փոխուեցաւ: Սակայն Գուրգէյրագ իր բարեկամները կորնթոս յատակելէ չդադրեցան. — կարեկցութիւն, — կ'ըսէր Գոսիւէ:

Հիշու խաթունը ողէսպատ և տաճու էր. գիւղական յիշատակներ ունէր որոնց ահամութիւնը կը վերնար իր արտասանութեամբ:

Իրեն յատուկ բնուի կերպ մը ունէր որ կը հասմեմէր իր գեղջկային և գարնանային յիշատակները: Փամանակու, կ'ըսէր ան գեղջկային արտասանութեամբ մը, երջանկութիւն մը եղած էր իրեն համար տեսակ մը թռչնոց սպիտակ գոնիկներու մէջ երգելը լսելը:

Առաջին յարկի սրահս ուր էր «պանդոկը», մեծ և երկայն սենեակ մըն էր որուն մէջ աթոռակներ, աթոռներ, նստարաններ, սեղաններ խոնած էին, նաև կազ գնդասեղան մը: Այս սրահը գալու համար պէտք էր ելլել ուղորձու սանդուղէ մը որ սրահին անկիւնը նաւի շտեմարանի բերանին նման քառակուսի ծակի մը կը յանգէր:

Հիւզի մը կերպարանքն ունէր այս սրահը որ նեղ

պատուանէ մը և միշտ վառուած կու ինկէտեսան կանթեղէ մը լոյս կ'առնէր: Ամէն քառասանի կարասիները կարծես ետտանի կարասի պէս կը տարուբերուէին:

Կրածեփ պատերուն վրայ իբր զարդ ոչ այլ ինչ էր նշմարուէր բայց միայն յետագայ քառասոց սարքերոնը ի պատիւ Հիշու խաթունին:

Հետուէն զարմանք և մօտէն սարսափ տայ Հիւշու տիկին:

Ելունը մ'իբ քթին մէջը բնակի. քիթ մեծ աւագին. Շարունակ վախնանք որ զայն իր ունէն շնտէ մեք վրայ:

Եւ թէ օրին մէկ քիթն ալ յանկարժ իր բերանը չի յնայ:

Պատին վրայ մրագրուած այս տողերը ճշգրտապէս կը նկարագրէին Հիւշու խաթունը որ առաւօտէն մինչև իրիկուն նայն քառասոց սարքերուն աօջեւէն կ'երթեւեկէր անթերի հանգաթութեամբ մը: Երկու սպասուելի որոնք Մաթըլօթ և Ժիպըլօթ կ'անուանուէին և որոնց ուրիշ անուն մը ունենալը յայտնի չէր: Հիւշու խաթունին կ'օգնէին սեղաններուն վրայ գնելու համար կապագոյն գինիի դորակները և զանազան անհամ կերակուրները որոնք հողաչէն սկսած եղիններու մէջ կը բերուէին անօթիններուն: Մաթըլօթ անձնեայ, բոլորչի, կարմրագոյն, ճշող և հանգուցեալ Հիշուի սիրելի թագուէին էր. ազեղ կին մըն էր, աւելի ազեղ էր քան թէ առասպելական որ և է հրէջ մը, սակայն պատշաճութիւնը պահանջելով և է հրէջ մը, սակայն պատշաճութիւնը պահանջելով որ սպասուէին իր տիրուէին ետեւը կենայ միշտ, որ սպասուէին իր տիրուէին ետեւը կենայ միշտ, անիկա Հիւշու խաթունէն նուազ ազեղ էր: Ժիպըլօթ երկայնահասակ, փափուկ, աւշային սպիտակութեամբ ճեքմակ, կապուտած իր աչքերով, անհիշու

արանանունքով, միշտ յողնած և ճնշուած կին ժըն էր. կարծես հիւանդ էր այնպիսի բանով յը որ կըր-
 օայ բազմամեայ յողնութիւն անուանուիլ. առտուն
 ամէնէն առաջ կ'ելլէր, իրիկունըձ ամէնէն Յետք կը
 պտոկէր, ամէնուն ալ, նաև միւս սպասուհիին կը
 ծուռայէր լոռութեամբ եւ հեղութեամբ. նաև անտակ
 օը անտրտ եւ տարտամ ժպիտի յողնութեամբ յը
 ժպանլով:

Ճաշարանին սրահը յանելէ առաջ էհողը դուռին
 վայ սա երկտող ոտանաւորը կը կարգար զոր Դոր
 Ֆէյրագ գրած էր կաւիճով.

Կողունք ըրէ՛ թէ կրնաս,
 Եւ կե՛ր եթէ յանդգնիս.

Կ | Ս | Ի | Խ | Բ.

ՄԱՉԻՆԱԿԱՆ ԶՈՒԱՐԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ինչպէս դիտէ ընթերցողը. Լէկիւ Տը Մօ. աւելի-
 ժողիին տունը կը բնակէր քան թէ այլուր. Բնակա-
 բան յը ունէր սա յը ունեցող թոչունի յը պէս:
 Երկու բարեկամները միասին կ'ապրէին, յետաին կու-
 տէին, միասին կը քնանային: Ամէն բան, նաև զիչ
 յը Միւզիբէթթան հաւատարապէս երկուքին ալ կը
 վերաբերէր. Լէկիւ տը Մօ. եւ ժօլի էին ինչ որ պինի
 կ'անուանուի շփեղուրաւոր եզրարց մէջ:

Յունիտի ճին առտուն կորնթոս գացին ճաշելու
 համար. ժօլի քիթը խցուած՝ սաստիկ ուզեղի հար-
 բուխ ունէր, որու կ'սկսէր մասնակցիլ Լէկիւ: Ատոր
 թիկզոցը շաա հինցած, բայց ժօլի լաւ հագուած էր:
 Առտուն ժամը իննին միջոցին եկան եւ կորնթո-
 սի դուռը հրելով ներս մտան:

Առջի յարկը ելան:

Մաթըլօթ եւ ժիպըլօթ ընդունեցիլ երկու բա-
 բեկամները:

— Ոստրէ, պանիբ եւ ժամպօն. ըսաւ Լէկիւ:

Եւ սեղան նստան:

Իրենցմէ զատ ոչ ոք կար կապելային մէջ:

Փիպրլօթ ճանչնալով Փօլին եւ Լէկը շիշ մը գինի դրաւ սեղանին վրայ:

Ոստրէները դեռ նօր սկսեր էին ուտել եւ ահա սանգուխին քառակուսի բերնէն գլուխ մը երեւցաւ, եւ ձայն մը ըսաւ.

— Ասկէ կ'անցնէի: Փողօցէն ընտիր պանիբի լգ-մայլելի հաս մը առի եւ ներս մտայ:

Կրանթէրն էր եկողը:

Կրանթէր աթոռակ մը առաւ եւ սեղանին մօտեցաւ:

Փիպրլօթ Կրանթէրը տեսնելով՝ սեղանին վրայ երկու շիշ եւս գինի դրաւ:

Երեք եզաւ ընդ ամէնը:

— Մի՞թէ պիտի խմես այս երկու շիշ գինին, Կարցոլց Լէկը Կրանթէրին.

Կրանթէր պատասխանեց.

— Ամէն մարդ հանճարամիտ է, դու միայն միա միտ ես: Երկու շիշ գինի երբեք չեն զարմացուցած մարդ մը:

Միւսները նախ սկսեր էին ուտել, Կրանթէր նախ սկսաւ խմել: Շիշերէն մէկուն կէսը չուտ մը կլլուեցաւ:

— Միթէ ստամոքսդ ծակուած է, հարցուց Լէկը:

— Թիկնօցիդ արմուկին պէս, ըսաւ Կրանթէր:

Եւ բաժակը պարպելէն ետք շարունակեց.

— Շմտակը ըսե՛մ, թիկնօցդ հին է. դամբանա կան ճառեր խօսողդ Լէկը:

— Կարծեմ թէ հին է. կրկնեց Լէկը: Այս պատ-ճառաւ ես եւ թիկնօցս սիրով կ'ապրինք իրարու հետ: Իմ ամէն սովորութիւններս առած է. ամենեւին չնեղեր զիս, ամէն աճեւութիւններուս վրայ կա-

դաւարուած է. ամէն շարժումներուս հանութեամբ կը հաւանի. կ'զգամ զինքը. վասն զի տաք կը պահէ զիս: Ինչ որ են հին բարեկամները, նոյնն են նաեւ հին զգեստները.

— Իրաւ է, պոռաց Փօլի խօսակցութեան մէջ մտնելով, հին զգեստ մը հին բարեկամ մըն է:

— Մանաւանդ հարբուխ եղած մարդու մը բեր-նին մէջ, ըսաւ Կրանթէր:

— Կրանթէր, հարցուց Լէկը, պուլվարէ՛ն կու-գաս:

— Այ:

— Քիչ մը առաջ երբ հոս կուգայինք, յուզար-կաւորութեան գլուխը տեսանք, ես եւ Փօլի:

— Զարմանալի տեսարան մըն է այն, ըսաւ Փօլի:

— Որքան հանդարտ է այս փողոցը, գոչեց Լէկօ լը: Ռ՞՞՞վ կրնայ կարծել թէ Բարիզ տակնուվրայ է ինչպէս յայտնի է թէ ժամանակաւ այս կողմեր վանք կար ամէն տեղ: Տիւ Պրէօյլ եւ Սօվալ նաեւ Լըպէօֆ արբան այս վանքերուն ցուցակը հրատարակած են: Զորս կողմը վանք կար. ամէն տեղ կը վխային. մուճակաւորներու, անմուճակներու, խուզուածնե-րու, ժօրուսաւորներու, ալեւորներու, սեւերու, ճեր մակներու, ֆրանչիսկեաններու, Մինիմներու, պրզ տիկնօցիներու, մեծ օգոստինեաններու. հին օգոստինեաններու եւ դեռ չգիտնւմ ինչերու վանքերը կը վժվժային:

— Վանականներու վրայ չխօսինք, վասն զի այդ պիտի խօսակցութիւն մը քերուելցւ կը գրդէ խօսող-ները, ըսաւ Կրանթէր ընդմիջելով:

Յետոյ գոչեց.

— Բո՛ւհ, գէշ ոտքէ մը կլլեցի հիմա: Ահա մե չամաղձոթիւնս կ'սկսի: Ոստրէներն աւրուած են,

պատուհիներն ալ տղեզ: Կ'առեմ մարդկային սեռը: Քիչ յը առաջ Քիչիլէօ փողոցը հասարակաց յառակացեալ ահագին գրատունի մը առջեւէն անցայ: Խորհելի կը ձանձրանամ երբ կը տեսնեմ այն անհասանելի սոսա-րէի պատեանները որոնք կ'անուանուին թանգարան մը: Ո՛րքան թուղթ, որքան մելան և որքան խառնափնդոր գրուածներ, և այդ ամէն գիրքերը գրուած են: Ո՛վ է ուրեմն այն խարերան որ ըսաւ թէ մարգտ անփետուր երկրօանի մըն է: Այս չբաւեր, եւ անաղւոր աղջկան մը հանդիպեցայ զոր կը ճանչնամ, Գարնան պէս գեղանի, Փլէօրէալ (ծաղկանց ամիս) ըսուելու ամժանի շումիկ մը որ ուրախութենէն երկնք կը թռէր. վասն զի ծաղկի հիւանդութենէ երեսը ծածկուած սոսկալի բեզանաւոր մը երէկ զիջանէր է սիրելու զինքը:

Աւա՛ղ, հարկաւաքներն ալ կնասէրներուն չափ կը գիտուին կիներէն. սուկերն ալ թաշուներուն չափ կ'որսացուին կատուներէն: Այս աղւորիկ աղջիկը առկէ երկու ամիս առաջ վերնայարկի մը մէջ կ'ապրէր պարկեշտութեամբ գործէի օգերու համար համար պղնձեայ պղտիկ բոլորակներ կը շինէր, պղտի բոլորակներ որոնք կ'անուա... մոռացեր եմ. ինչպէս կ'անուանուին. կար կը կորէր. փոկէ անկողին մը անէր. ծաղկի թաղարի մը քով կը նստէր, եւ գոհ էր:

Այսօր ան սեղանաւորին կին եղաւ: Երէկ գիշեր եղաւ այս կերպարանախոսութիւնը: Այս առաու ճամբան տեսայ այս նահապաղը որ ուրախ զուարթ էր: Բայց կեցէք որ աւելի սոսկալի բան մը ըսեմ ձեզի. այդ սմանողուկ աղջիկը այսօր ալ երէկուան պէս ազուօր է: Երեսին վրալ չէր երեւար իր սեղանաւորը: Վարդերը կիներէն աւելի կամ նուազ բան մը ունին, ըսել կ'ուզեմ թէ վարդերուն վրայ կ'երեւան

այն եեաքը զոր կը թողուն թրթուրները: Ասուած վկայ, բարոյական չկայ այս աշխարհիս մէջ. վկայ է ըսածիս մրանին որ սիրոյ խորհրդանշանն է. դարեմին որ պատերազմի խորհրդանշանն է. ձիթենին, աւանակ մը որ խաղաղութեան խորհրդանշանն է, խնձորենին որ իր կուտովը քիչ մնաց պիտի խզէր Ադամը, և թզենին որ միջազգեստներուն նախած հայրն է:

Փանք իրաւունքին. կ'ուզէ՞ք հօկնայ թէ ինչ բան է իրաւունք ըստ ան ալ: Հին ժամանակի Գաղղիացիք Գլիւզիան գրաւել կը փափաքին, Հոսմ կը պաշտպանէ Գլիւզիան և կը հարցնէ անոնց թէ Գլիւզեան ի՞նչ յանցանք գործեց իրենց դէմ: — Պրէնոօ կը պատասխանէ.

«Այն յանցանքը զոր Ալպ ձեզի դէմ գործեց, այն յանցանքը զոր էքէրը, Վօլսդէրը և Սապինները ձեզի դէմ գործեցին այսինքն ձեր դրացիներն էին. Գլիւզիացիք ալ մեր դրացիներն են: Մենք ալ ձեզի պէս կ'ըմբռնենք դրացութիւնը: Դուք Ալպը գողցաք, մենք ալ Գլիւզիան կ'առնենք: Գլիւզիան չպիտի առնէք, ըսաւ Հոսմ: Բայց Պրէնոօ Հոսմը առաւ. յետոյ վա՛յ յաղթուողներուն, գոչեց: Ահա այս է իրաւունք ըսուածը: Ո՛հ, որքան որսեր և որքան արծիւներ կան այս աշխարհիս մէջ: Յիրաւի սիրես թունդ կ'ըլ՛լէ երբ կը մտածեմ:

Կրանթէր իր բաժակը ժօլիին երկնցնելով լեցնելու աւա, յետոյ խմե, և չարուակեց առանց ընդմիջուած ըլլալու այս խմած բաժակ մը գիւնիէն զօր օջոք, և ոչ իսկ ինք նշմարեց:

— Պրէնոօ՛ որ Հոսմը կ'առնէ՛ արծիւ մըն է, սե-

դանաւորը որ կրիզէթը կ'առնէ՝ արծիւ մըն է: Ամօթ ըսուած բանը չկայ հոն ալ, հոյ ալ: Աւրեմն և ոչ մէկ բանի հաւատանք: Մէկ ստուգութիւն կայ միայն, որ է խմել: Ինչ որ ըլլայ ձեր կարծիքը, կ'ուզէք նիւաբ արդարեալ կողմը բռնեցէք Իւրիի նահանգին պէս, կ'ուզէք մտեղ ազադազին կողմը բռնեցէք՝ Կլարիսի նահանգին պէս: հոգ չէ, բայց խմեցէք: Դուք պուլ վարի յուղարկաւորութեան և չգիտեմ ինչի վրայ կը կը խօսիք հետս: Ի՞նչ. մի՞թէ յեղափոխութիւն մը ես պիտի ունենանք:

«Միջոցներու մասին Աստուծոյ այս չքաւորութիւնը զարմանք կուտայ ինձ: Կը տեսնեմ որ ամէն բան ժամանակ կը պարտաւորի պատահարներու օ. նիւներու եղ քսել որպէս զի դառնան: Այդ անիւները կը կառնին, չեն քալեր: Ե՛րև, յեղափոխութիւն մը: Աստուած այս գարշելի սեւ եղէն այնքան քօած է որ ձեռքերը սեւցած են, եթէ ես ըլլայի իր տեղը աւելի պարզ միջոց մը կ'ընտրէի. մեքենաս շարունակ չէի լարեր. մարդկային սեռը հաւատարա պէս կ'ա. աջնորդէի. դէպքերը ամէնը մէկ և օղածեւ կը հիւսէի առանց կարելու դերձանը, պահեստի բան մը չէի ունենար, արտաքոյ արտաքոյ կարգի միջոց ներ չէի պահեր:

«Ինչ որ դուք առաջդի Խութիւն կ'անուանէք, կը քալէ երկու շարժիչներու շնորհիւ, որոնք են մարդերը և պատահարները: Բայց ժամանակ առ ժամանակ բացատրիկ ալ պէտք է. արտաքոյ բան: Պատահարներու, ինչպէս նաև մարդերու համար սովորական խուճը չի բաւեր. մարդերը հանճարներու և պատահարները յեղաշրջումներու հարկաւորութիւն ունին:

«Մեր արկածները օրէնք են: Իրերու կարգաւորութիւնը չկրնար զանց ընել այն արկածները:

գիտաւոր ստաղերուն երեւումը տեսնելով թերեւս արդունք կարծելու թէ երկինքն անգամ ներկայացումի համար դերասաններու հարկաւորութիւն ունի: Ճիշդ այն բոլորին ուր և ոչ ինչ մաքէդ կ'անցնի թէ ներկայացում մը պիտի ըլլայ. Աստուած երկինց գմբէթին գառին վրայ օդերոյթէ լանուում մը կը փակցունէ:

Այլանգակ ստաղ մը երեւան կ'ելլէ անգին պոչէ մը ստորագծուած. Եւ անա կեսար կը մեռնի: Պրիւթիւս դաշունով և Աստուած ալ գլխաւոր ստաղով մը կը զարնէ: Երախ մը կը լսուի յանկարծ, և անտ հիւսիսոյց մը, յեղափոխութիւն մը, անա մեծ մարդ մը. ՉՅը մեծ տառերով. Նաբոլէոն որ ծածկապէս կը գիտէ. ծանուցագրին վերելք 1881ին գիտաւոր ստաղը: Ա՛հ ի՞նչ գեղեցիկ կապտադոյն ծանուցագիր որ իբր համաստեղութիւններ անակնկալ փոփոխումներով կը շողայ:

Պո՛ււ, պո՛ււ. տեսարանը արտաքոյ կարգի է: Վեր նայեցէ՛ք, ապուշներ: Ամէն բան հերարձակ է, ստաղն ալ, թատերգութիւնն ալ: Տէր իմ Աստուած, շատ է այս կամ ոչ այնքան որքան պէտք է: Այս բացառիկ միջոցները պերճութեան նշան կ'երեւան, բայց աղքատութեան նշան են:

Բարեկամներ՝ Նախախնամութիւնն ալ իր վերջին միջոցներուն կը դիմէ: Յեղափոխութիւն մը ի՞նչ կ'ապացուցանէ: Թէ Աստուած նեղութեան մէջ է, Վարչական բռնաբարութիւն մը կը գործածէ, վասն զի շարունակութեան բնագիտում կայ ներկային և ապագային մէջ, և վասն զի նա, Աստուած, չկրցած միացնել երկու ծայրերը:

Սակայն ստոյ կը հաստատուին Ենովայի հարստութեան վիճակին նկատմամբ ունեցած կարծիքները և երբ կը տեսնեմ վերի և վարի այս ստաղի նեղու.

Թիւնները, երկնից և երկրիս վրայի կծծիները եւ աղքատները եւ գողերը եւ կարօտաբեկները, հա՛մ մը կորեակ չունենցող Թաշուէն ուրեւա՛ր յինչեւ ինձ որ հարիւր հազար Ֆրանք եկամուտ չունիմ, երբ կը տեսնեմ մարդկային ճակատագիրը որ խիստ մաշուած է, նաեւ Թաղաւորներուն ճակատագիրը որ բոլորովին անարժաթ մնացած է. — վկա՛յ ըսածիս Դօնաէի իշխանօ որ կախուեցաւ. — երբ կը տեսնեմ թէ բլուրս ներուն գագաթը առաւօտեան նոփ նոր ծիրանինե՛րուն մէջն անգամ այնքան ցնցոտիներ կան, երբ կը տեսնեմ ձեռք որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ զէնիթին վրայ բացուած ծակ մը ուրիշ հովը կը փչէ. երբ կը տեսնեմ մարդկութիւնը քայքայուած և պտտահարօ ները կարկտուած, երբ կը տեսնեմ արեւիկ անթիւ բիծերը, լուսնին անհատնում ծակերը, և ամենու՛րեք թշուառութիւն, կը տարակուսիմ և չեմ կարծեք թէ հարուստ բլրայ Աստուած:

Ստոյգ է թէ առ երեւոյթս հարուստ է, բայց կ'զգամ թէ նեղութեան մէջ է: Անիկա յեզափոխութիւն մը կուտայ պարահանգէս մը տուող այն վաճառականին պէս որու արկղին մէջ ստակ չկայ, Երեւոյթին նայելով դատելու չէ աստուածները: Երկնից սսկեգոյն դրուագին ներքեւ աղքատ օրեղբերք մը կ'ընդնչմարեմ:

Սնանկութիւն կայ արարչագործութեան մէջ: Ահա այս պատճառաւ գժգոհ եմ: Ահա տեսէ՛ք, այսօր Յունիտի Ծն է, բայց կարծես գիշեր է տակաւին. տաւուտէն ի վեր կ'սպասեմ որ արեւ գայ, բայց չգար, և գրաւ կը գնեմ թէ չպիտի գայ այսօր: Վարձքը կաշտնաւորապէս չընդունողի անհոգութիւն մըն է այս: Այո՛, ամէն բան գէշ կարգադրուած է, չկայ բան մը որ յարմարի որ և է բանի. այս հին աշխարհս բոլորովին ծռած է. ընդգրկագիրներուն կողմը կ'անցնիմ

եւ ալ: Ամէն բան խտտոտակի կ'երթայ. օրեղբերք գիմադորձութիւն կ'ընէ:

Մանկանց պէս է այն. անոնք որ կը փափաքին ունենալ, չունին, և անոնք որ կը փափաքին չունենալ, ունին: Մէկ խօսքով ըսեմ, կը արանջամ զայրագին: Ասկէ ի դատ ցաւ կ'զգամ աւ Լէկը տը Մօն, օտ կու՛նաը տեսնելով: Նուաթութիւն կ'զգամ մտածելով թէ այս ծուկնին հետ հասակակից եմ: Սակայն կը քննադատեմ, և ոչ թէ կը նախատեսեմ: Տիեզերքօ է ինչ որ է:

Ես առանց չարամտութեան եւ միայն խիղճս հանդարտելու համար կը խօսիմ հոս: Ընդունեցէ՛ք, Հայր Յաւիտենական, խորին մեծարանացս հաւատօ օրեղբ:

Ա՛հ, երգում կ'ընեմ, յանգըն Ոլիմպոսի սրբոց և յանուն արքայութեան աստուածներու թէ ես ծնած չէի Բարիզցի ըլլալու այսինքն երկու գնդահարի մէջ փետրաբունաթի մը պէս՝ Թափառատէրներու խումբէն խօսվարարներու խումբը զատկարելու համար: Ես աշխարհ եկած էի որ օրն ի բուն նայիմ արեւելեան պարուհիներու այն եզրպտական հեշաբոյր կաջաւները զոր կը պարեն սրբակեաց մարդու մը երազներուն պէս:

Այո՛, աշխարհ եկած էի այնպիսի գիւղացի մը, կամ սիրուն կիներէ չըջապատուող վեներիկցի ազնուական մը ըլլալու, կամ նմանելու համար գերմանական պղծիկ իշխանի մը որ հեռեւակ զօրականի մը կէտը գերմանական դաշնակցութեան կուտայ, և իբ պարապ ժամերը կ'անցընէ զանկպանները իր ցանկին այսինքն օահմանազլխին վրայ չորցնելով:

Այո՛, անհ նորէն կ'ազիտ արամիլ, Աստուհ կ'ըլլայ անա ոստրէ մը և հակադարձ յեզափոխութիւն մը կ'ըլլոզին վիճակը: Նորէն սոսկում կուգայ վրաս: Ա՛հ,

սոսկալի աշխարհ, ու յարգիկ կը ճգնին կը հրաժարին, կը պոռնկին, կը մեռնին, կը վարժուին:

Եւ կրանթէր այս սաստիկ պերճախօսութենէն ե ոք սաստիկ հազ մը ունեցաւ արժանի էր:

— Յեղափոխութիւն բոխք, և աղէկ միաքս երաւ կ'երեւայ թէ Պարիսուս ըժառգիւ շիրահար է, ըսաւ ժօլի:

— Որո՞ւ. միթէ գիտե՞ս, հարցուց Լէկլը:

— Ո՛ց:

— Ո՞չ:

— Ո՛ց: Կ'ըսեմ:

— Մարիուս սիրահա՞ր է եղեր, պոռաց Կրանթէր: Ասկէ կը տեսնեմ թէ ի՞նչ տեսակ է այդ սիրահարութիւնը: Մարիուս մասախուղ մը և չոզի մը գրտած պիտի ըլլայ: Մարիուս բանաստ՝ղծներու, եղէն է, Բանաստ՝ղծ բսելը Կսեե բսէլ է: Մարիուս և իր Մարիամը կամ Մերեէմիկը հարկաւ հեաաքրքրական սիրահարներ ըլլալու են: Կը հասկընամ թէ ի՞նչ տեսակ բան է ատոնց սէրը: Մէկ մէկու վրայ կը հիանան՝ համբոյրը մոռնալով. անարատ կ'ապրին երկրիս վրայ, բայց անսահմանութեան մէջ կը զուգուտրին: Զգացում ունեցող հոգիներ են ատոնք: Աստղերու մէջ միատեղ կը պառկին:

Կրանթէր իր երկրորդ շիշը և զուցէ ճառք կսեւրաւ վրայ էր երբ սանդուխին քառակուսի ծակէն նոր անձ մը ելաւ:

Տաօը տարեկանի մօտ, հրոտիներ հագած, խիստ փօքր. զեղին ազեղազէմ, հրակն, խիստ մազոտ, անձրեւէն թրջուած և բառ երեոոթի գոհունակ արզայ մըն էր ծակէն ելնողը:

Տղան երեք երիտասարդներուն թէեւ անշուշտ և ոչ մէկը կը ճանչնար, սակայն անոնց մէկը ընտրելով, խօսքը Լէկլը ար Մօին ուղղեց.

— Մի՞թէ գուժ էք Պ. Պօսիւէն, հարցուց:

— Պզտիկ անունս է առ, պատասխանեց Լէկլը: Ի՞նչ կ'ուզես:

— Ահա ըսեմ. Մեծահասակ խարտեաշ մարդ մը պուլտոնի վրայ ըսաւ ին՝ի. Հիւշու խաթունը կը ճանչնա՞ս: Ես ալ ըսի. այո, ար լա Շանվրըրի փոքոցը, ձերուկին այրի պառաւն է: Մարդը ըսաւ. Հոն գնա՛. Պ. Պօսիւէն գօիր և իմ կողմէս ըսէ «ապէ սէ» անոր: Կարծեմ խնդալու համար հետզ ինչալ ուզած է անանկ չէ՞: Տաօը սուտուաւ ինծի:

— Ժօլի. տասը սուտուր ինծի փոխ. ըսաւ Լէկլը և գէպի Կրանթէր գառնալով. Կրանթէր, տասը սուտուր ինծի փոխ:

Լէկլը քսան օտն առաւ և տղուն տուաւ:

— Շնորհակալ եմ, պարոն. ըսաւ պատանին:

— Անունդ ի՞նչ է, հարցուց Լէկլը:

— Նավէ, Կավոչին բարեկամը:

— Հոս կեցիր մեզի հետ, ըսաւ Լէկլը:

— Նստէ հաց կեր մեզի հետ, ըսաւ Կրանթէր:

Տղան պատասխանեց.

— Չեմ կրնար, յուզարկաւորութեան հետ կ'երթամ. ես եմ «Կործանի Բօլինեաքը» պօսացողը:

Եւ մեկնեցաւ՝ մնաց բարեկներուն ամէնէն յարգալի ձեւը ընելով որ էր ոտքը երկայնապէս քայել իս ետեւէն:

Տղուն մեկնելէն ետք Կրանթէր ըսաւ.

— Ասիկա բուն ստամբակ է: Ստամբակներուն տեսակը շատ կը զանազանուի: Նոտար ստամբակը սօթրիւրսօ, խոհարար ստամբակը՝ մարմիթօն, հացաւաճառ ստամբակը՝ միթրօն, պատաւոր ստամբակը՝ բոմ, նաւաստի ստամբակը՝ մուս, զինուոր ստամբակը՝ բարէն, պատկեհան ստամբակը՝ բաթէն, վաճառական ստամբակը՝ թրօթէն, պալատական ստամ.

բակը՝ մընէն. թագաւորական ստամբակը՝ օֆէն. ստառուած ստամբակն ալ՝ պամպինօ կ'անուանուս:

Սակայն Լէկը որ կը խորհէր զէս ձայնով ըսաւ.

— Ապէ օէ այսինքն Լամարզին թաղուժը:

— Մեծահասակ խարսեաչը. ըսաւ Կրանթէրն ալ.

Անժօլրան է որ իմաց կուտալ քեզի:

— Պիտի երթանք, հարցուց Պօսիւէ:

— Անձրեւ կուգայ. ըսաւ Ժօլի. Երբուժ բրբի կը. բահին երթալու. ոչ թէ ջուրին. Չե՛յ ուզեր ապուշ ըլլալ:

— Տեղես չե՛մ շարժիր. ըսաւ Կրանթէր: Եսխա ձաչիկ մը դիակառօթ մը նախապատիւ է ինձ:

— Որոշուժ. հոս կը մնանք կրկնեց Լէկը. Ապա ուրեմն խմենք: Մանաւանդ թէ կրնանք չմասնակցիլ թաղման հանդէսին առանց չմասնակցելու ապստամբութեան:

— Ա՛հ, ապստամբութեան ես ալ կը մասնակցիմ պոսաց Ժօլի.

Լէկը ձեռքերը շփելով.

— Ըսել է թէ ահա պիտի սրբագրուի 1830ի յեղափոխութիւնը: Իրօք այդ յեղափոխութիւնը պըզտիկ կտրուած ըլլալուն համար նեղ կուգայ տողովուրդին:

— Չեր յեղափոխութիւնը ի՞մ հոգօ անգամ չէ. ըսաւ Կրանթէր: Արդի կառավարութիւնը ոչ այնքան կ'առեմ. Բամպակեայ դատիչէ մը սեղմուած թագ մըն է այն: Գաւազան մըն է որու մէկ ծայրը արքունի ցուպ է և միւսը անձրեւոց: Իրօք կ'առածեմ որ Լուի Ֆիլիբ այսօր այս անձրեւային օդին առթիւ պիտի կրնայ երկու նպատակի ծառայեցնել իր թագաւորութիւնը. արքունի ցուպ ծայրը ժողովուրդին զէ՛մ երկնցնելով. անձրեւոց ծայրն ալ երկնից զէ՛մ բանալով:

Արանը մութ էր. լայնատարած ամպեր նեղանեակ բուրբովին ջնջեցին լոյսը. Կապելան ամայի էր. նաեւ փողոցը. ամէն յարգ զգէպքերը տեսնելու՝ գացած էր:

— Կէս օ՞ր թէ կէս գիշեր. բոչեց Պօսիւէ: Աչքօ բան մը չտեսներ Ժիպըլօ՞թ, ճրագ բեր:

Կրանթէր արտուժ գինի կը անկէր:

— Անժօլրա ոչինչ կը համարի զիս, մընջեց. Անժօլրա ինքն իրեն ըսած պիտի ըլլայ. Ժօլին հիւանդ է. Կրանթէր ալ գինով: Նավէն Պօսիւէին զրկած է: Եթէ զիս առնելու եկած ըլլար, նեղը կ'երթայի: Յանցանքը Անժօլրայինն է, աւելի գէշ. չպիտի երթամ իր թաղումին:

Այս որոշումին ետք Պօսիւէ, Ժօլի և Կրանթէր կապելայէն չարտեցան: Կէս օրէն ետք ժամը երկուքի միջոցներուն գաղարկ շիշերով ծածկուած էր սեղանը որու բուրբախը նստած էին անոնք: Սեղանին վրայ երկու մոմ կը վառէր, մէկը պղնձեայ և բոլորովին կանաչ ձեւնային աշտանակի մը վրայ. միւսն ալ կտրած ջուրի շիշ մը վիզին մէջ դրուած: Կրանթէր գինիին մօտեցուցած էր Ժօլին և Պօսիւէէ. սոսնձ ալ զինքը զուարթութեան վերածեր էին:

Իսկ Կրանթէր կէսօրէն ի վեր թողած էր գինին որ միջակ կերպով երազներ կ'արտագրէ:

Գինին ստատիկ արբչիտներու քով յարգ մը ունի միայն: Գինովութեան մէջ օն գիւթութիւն և սպիտակ գիւթութիւն: Գինին սպիտակ գիւթութիւն ունի միայն:

Կրանթէր յանդգնաբար անուրջներ խմող մըն էր: Ի, առջեւ կէս մը բացուած աւարկու գինովութեան մը սեւութիւնը ոչ միայն չէր կասեցնէր այլ նաև յառաջ կը մղէր զայն:

— Թող բացուին պալատին դռները, թող ամէն

ժորդ ֆրանսայի ակադէմիին վերաբերկ և իրաւունք
ունենայ գրկելու տիկին Շիւշուեն. խմենք:

Եւ զէպ հիւշու խաթունը դառնալով, կը շա-
րունակէր:

— Կի՛ն դու հինաւուրց և սովորութենէ նուր-
բագործուած, յօտեցիր որ քեզ նայիմ հոգեպիշ:

Եւ փօլի կը պօռար:

— Պաթըրթ և Ժիպրօթ, ա՛յ կրանթէրին գինի
մի տաք: Սոսկայի ստակ կը մսիէ: Այսօր առաւօտէն
ի վեր արդէն մոլեգին շոյլութեամբ երկու ֆրանք
և իննսունը հինգ հարիւրորդ լափեց:

Կրանթէրալ կը շարունակէր:

Ո՞վ առանց իմ հրամանիս աօղերը վար առաւ
ճրագներու ձեւով սեղանին վրայ դնելու համար:

Պօսիւէ թէեւ խիստ արբշիռ այլ պահած էր իր
հանդարտութիւնը:

Բաց պատուհանին նեցուկին վրայ յենած էր
կոնակը վազող անձրեւին ջուրէն թրջելով, և իր եր-
կու բարեկամներուն կը նայէր:

Յանկարծ ետեւէն ազմուկ մը, արաօրանօք քա-
լոզ ութերու դիտոււք և ի զէն աղաղակներ լսեց:
Ետեւը դարձաւ և Սէն Տընի փողօցը ճիշդ ար Լա Շան-
վըրի փողօցին ծայրը Անժօլրան նշմարեց որ գարա-
պինա ի ձեռին կ'անցնէր, նաև կալաօջը իր ատրեա-
նակով, Ֆէօյեին իր թո՛րով, Գուրֆէյրագը իր սու-
րով, Ժան Բրուվէրը իր հրացանով, Գամպրֆէրը և
Պատրէլը իրեն, հրացաններով և բոլոր այն բազմու-
թիւնը որ անոնց ետեւէն կ'երթար զինուած և մր-
կալի:

Տը լա Շանվըրի փողօցը գրեթէ այնքան եր-
կայն էր որքան կրնար հեռանալ գարապինայով նեա-
ուած գնդակ մը: Պօսիւէ իր երկու ձեռքերովը յան-
կարծ ձայնաբեր մը կազմեց իր բերնին և պոռաց:

— Գուրֆէյրագ, Գուրֆէյրագ, հէ՛:

Գուրֆէյրագ լսեց զի՛նքը կոչող ձայնը նշմարեց,
Պօսիւէն և քանի մը քայլ առաւ ար Լա Շանվըրի
փողօցը, պօռա ով: Ի՞նչ կ'ուզես, որուն պատասխան
արուեցաւ: Ո՛ւր կ'երթաս:

— Պատնէշ մը շինելու, պատասխանեց Գուրֆէյ-
րագ:

— Է՛, ուրեմն հոս շինէ, տեղը լաւ է, հոս շինէ
պատնէշը:

— Իրաւ ըսիր էկը, բոաւ Գուրֆէյրագ:

— Եւ Գուրֆէյրագին մէկ ակնարկութեամբ
խուճը ար Լա Շանվըրի փողօցը խուժեց:

Գ Լ ՈՒ Խ Գ .

ՄՈՒԹԵ ԿՍԾԱՍ ԶԱՐԱԾԱԻԻԼ ԿՐԱՆԹԷՐԻՆ ՎՐԱՅ

Իրօք Պօսիւէին ցուցուցած ահղը խիստ յարմար էր պատնէչի մը համար. փողոցին բերանը լայն, իսկ ներքը ուր Կորնթոս զուրս ցցուելով փողոցը կը նեղօցընէր, ամփոփ և անել փողոց մը դարձած է: Պօսիւէ գիւնիէն զդիւսեալ անօթի Աննիպալին նայուածքը ունեցած է:

Պօսիւէ վար իջած էր Գուրֆէյրազը դիմաւորելու համար:

Ժօլի որ պատուհանին քով կեցած էր պոռայ:

— Գուրֆէյրազ, անձրեւոզ մը աօնել պէտք էիր, Կարբուխ պիտի ըլլաս:

Մաթըլօթ և Ժիպըլօթ աշխատողներուն հետ խառնուած էին: Ժիպըլօթ աւարածներ կը կրէր երթեւեկելով: Իր թւալութիւնը ձեռնաու կ'ըլլար պատ-

նէչին: Սալաքարեր կը բերէր այնպէս ինչպէս գիւնի կը բերէր այսինքն թմբրած կերպարանով:

Փողոցին ծայրէն երկու սպիտակ ձիերով լծուած հանկակաօք մը անցաւ:

Պօսիւէ սալաքարերուն վըայէն անցաւ, վազեց, կեցուց կառապօնը, իջեցուց նամբարդները, շախկիններուն ձեռքը բռնեց որ իջնեն նամբեց կառապօնը եւ ետ գարձաւ հետք բերելով կառքը և ձիերը սանձէն շրունած:

— Հասրակառքերը Կորնթոսի առջեւէն չեն անցնիր ըսաւ:

Հիւշու խաթունը տակնուվրայ ըլլալով առաջին յարկը ապաւինած էր:

Աչքը պղտոր էր և կը նայէր առանց աօնորու, կամաց մը պոռալով:

Իր ահաբեկ ազադակները չէին համարձակեր կօկորդէն ելլելու:

— Աշխարհիս վերջն է աօ, կը մրժտոր:

Ժօլի համբոյր մը քաղելով Հուշու խաթունին հասօ, կարմիր և սկորրուտ վրդէն, Կրանթէրին կ'ըսէր:

Բարեկամ, կնոջ մը վիզը միշտ ամենափոփոկ բան մը սեպած եմ:

Բայց Կրանթէր բազոսական քնարերգութեան մեբազոյն սահմանները կը ժամանէր: Մաթըլօթ առօջին յարկը ելած ըլլալով, Կրանթէր բռնած էր զայն մէջքէն և պատուհանին քով քահ քահ կը խնդար:

— Տղեղ է Մաթըլօթօ, կր պօսար: Մաթըլօթ ազեղներուն ազեղն է: Մաթըլօթ ցնորք մըօ է: Ահա ըսեմ իր ծննդեան գազանիքը: Մայր եկեղեցիներու համար աղբիւրի խողովակներ շինող կօթեայ բիկմալիօն մը օր մը անանց ամէնէն սօսեալին սիրահեցաւ:

Ո՛հ, ի՛նչ պիտի ըլլոր արդեօք եթէ բարեսիրտ
ները ըլլային աշխարհին երեւելի հարուստները, ի՛նչ-
պէս լաւագոյն պիտի ըլլար ամէն բան: Կ'երեւակա-
յեմ թէ ի՛նչ ազէկութիւններ պիտի ընէր Յիսուս եթէ
Րօջիլտին հարստութիւնը ունենար:

Համբուրէ զիս, Մաթրիօթ, Հեչաբոյն և ամըչ-
կոս աղջիկ մըն ես գու, այտեր ունիս որոնք քրոջ
մը համբոյրը կ'ուզեն. նաև շուրթներ որոնք սիրա-
հարի մը համբոյրը կը պահանջեն:

— Լո՛է, գինիի տակառ, ըսաւ Գուրֆէյրոզ:

— Փլօրական խաղերու առաջնորդը և արարողա-
պեան եմ, պատասխանեց Կրանթէր:

Անժօլրա որ հրացան ի ձեռին պատնէշին վրայ
կայնած էր, վեր ըրաւ իր գեղեցիկ և անաչառ գէմքը:
Ինչպէս գիտենք, Անժօլրա Սպարթիացի հայրենասէր
ներու անգլիական պարզակրօններու յառուկ ձիրք
ունեցող երիտասարդ մըն էր: Լէօնիասօի հեռ թեր-
մօքիլի կիիճը մեռնելու և Գրօմվէլի հեռ Տրօկէտան
այրելու կարող էր ան:

— Կրանթէ՛ր, պօռաց, կորի՛ր, գնա՛ ասկէց,
ուրիշ տեղ պառկէ սթափելու համար: Հոս արբչու-
թեան տեղն է և ոչ թէ գինեմոլութեան: Մի ան-
պատուէր ուրիշը:

Յանկարծ գինեթափ մարդու մը կերպարանքը ուս
նեցաւ: Նստաւ պատուհանին քով սեղանի մը վրայ
կեթնէցաւ արմուկովը և անբացատրելի հեղութեամբ
մը նայելով ըսաւ

— Թող զիս որ հոս քնանամ:

— Գնա՛ ուրիշ տեղ քնացիր, պօռաց Անժօլ-
րա:

— Թող որ հոս քնանամ մինչեւ մեռնիլու:

Անժօլրա անարգող նայուածքով մը նայելով
ըսաւ:

— Կրանթէ՛ր, դուն անկարող ես հաւատալու,
խորհելու, կամենալու, սպրճու և մեռնելու:

— Գիտի տեսնես, պատասխանեց Կրանթէր ծանր
ձայնով մը:

Քանի մը անիմանալի բռտեր եւս թոթովեց. յե-
տայ գլուխը ծանրութեամբ սեղանին վրայ ինկաւ. և
պահ մը ետքը քննացած էր այսպէս շուտով մը քնա-
նալը սովոսական հեռութիւնն էր գինովութեանը
երկրորդ շրջանին ուր Անժօլրա խօսիւ և յանկարծ
մղած էր զայն:

Գ Լ Ո Ւ Ի Գ . . .

ՀԻՇԼՈՒ ԽԱԹՈՒՆԵՐ ՄԻԻԹԱՐԵԼՈՒ ՓՈՐՉ

Գանօրէլ պատնէշին վրայ հիանալով կը գոչէր .

— Ահա փնդոցին ուսերը և վիզը բաց կ'երևան, ինչպէս ազուր է հիմա :

Գուրֆէյրագ կապելան քիչ մը քանդելու միջոցին կ'աշխատէր մխիթարել Հիւշիւ խաթունը, սիթէ միւս օրը չէի՞ք զանգատեր ըսելով թէ իբր կանոնարանց գառը հրաւիրուած էք ժիպըլօթը պատուանէն անկողնի օթոց մը թոթուած ըլլալուն համար :

— Այո՛, «իրելի պարոն» Ա՛հ, միթէ զուք ալ օտեղանս ձեր այն սոսկալի բանի մէջ պիտի ղէ՛ք : Մտնաւանդ թէ այն օթոցին — վերնայարկէն փողոց ին-

կամ ծաղիկի թաղարի մը համար կառավարութիւնը հարիւր ֆրանք տուգանք առաւ ինձի՛ն : Ասիկա գարօ չեւի բան մը չէ տէ, ի՞նչ է հապա :

— Արդ մենք ալ հիմա քու վրէժդ պիտի լուծենք :

Հիւշու խաթունը իրեն օրուած այս հասուցուածքն մէջ կարծես թէ լաւ մը չէր ըմբռներ իր շահը : Հիւշիւ խաթունը հասուցում կ'ընդունէր այն արտաբացի կնոջ պէս որ իր ամուսինէն ապտակ մը ուտելով, գնաց գանգաւելու հօրը՝ վրէժ պոսալով և ըսելով . — Հա՛յր իմ, նախատինքի դէմ նախատինք ըսնելու պարտաւոր ես : — Ո՞ր այտիդ զարկաւ ապտակը հարցուց հայրը : — Ձախիս : Հայրն ալ աջին ապտակ մը զարնելով ըսաւ . — Ահա հասուցումդ առիր : Գնա ըսէ ամուսինիդ որ եթէ ինք իմ աղջնիկս ապտակեց, ես ալ իր կինը ապտակեցի :

Անձրեւը գազրած էր : Նոր կուռոզներ եկած էին : Փանի մը բանուօրներ իրենց կապարներուն տակ պանելով տակաւ մը վառօդ, աջասպով լի չիչեր պարունակող կողով մը, երկու կամ երեք բարեկենսութանի ջահեր բերած էին, նաև հաւկթածեւ կողովիկ մը որ ճթագաւորին օտնէն մնացած էրազներով լեցուն էր :

Այս ասօնը Մայիս լին տեղի շունեցած ըլլալով արդէն մոռցուած չէր ամենեւին, Կ'ըսուէր թէ այս պաշարները Սէն Անթուան արուարձան ընկող Քէրէն անուն փերեզակի մը կողմէ կուգար : Տը Լա Եանվրբրի փողոցին միակ լամպարը կը խորտակուէր, նաև Սէն Տընի փողոցին համապատասխանող կամ թեղը և Մօնտէթուրի սօտաւոր փողոցներուն, այսինքն Սինեը, Եը Բրէչօր, Կրանս Թրիւնառքրի և

Բրթիթ Թրինաթը փողոցներուն բոլոր կանթեղ-
ները.

Անժօլրա, Գոմպիէր և Գուրֆէյրազ կը անօրի-
նէին ամէն էրան, Հիմա միեւնոյն միջոցին երկու
պատենէջ եւս կը շինուէին. երկուքն ալ Կորնթոսի
տունէն կաթնելով և ուղղանկիւն եօթնկիւն յը կազ
մելով, ամէնէն մեծը Տը Լա Եանվըրըրի փողոցը կը
գոցէր, միւսը Մօնաէթուր փողոցը կը գոցէր Սինեը
փողոցին կողմէն: Այս վերջին և խիտ նեղ պատենէջը
լոկ թակառներով և սալաքարերով շինուած էր: Հոն
գրեթէ յիսուն գործուորներ կային. երեսուեր չափ
հրացանով զինուած վասն զի նամբան զինավաճառէ
յը մեծիակ փոխառութիւն մը ըրած էին.

Այս խուժըր խիտ այլանդակ և իրարու խիտ
անյարմար գոյներով զգեստ հագած էր. մէկը բաճկո
նակի նման թիկնոց մը, ձիաւորի թուր մը և երկու
թամբի ածրճանակ ունէր. միւսը լոկ չապիկ մը, բո
լորչի գլխարկ և քովէն կախուած վասօղի աման մը
ունէր. երրորդ մըն ալ ինը թերթ մոխրագոյն թեր,
թով լանջապանակ մը ըրած էր կուրծքին վրայ և
թամբագործի հերիւն մը կը կրէր. ուրիշ մըն ալ կը
պօսար. «Ջարդենք մինչեւ վերջինը և մեանինք մեր
սուինին ծայրովը. թէեւ ինք սուին չունէր: Մարդ
մըն ալ իր թիկնոցին թակէն զինուորի մը յատուկ կա-
չեզէն իրերը և ազգային պահակի փամփշտարան մը
կը ցուցնէր փամփշտարանի ծածկոյթով մը որու «նա-
ռարակաց բարեկարգութիւն» գրուած էր կարծիր
բուրդով:

Չորագունգերու թիւեր ունեցող շատ մը հրա-
ցաններ քիչ գլխարկ բնաւ փողկապ, շատ մը մերկ
թուեր և քանի մը նիզակներ կային: Այս ամէնուն
հետ նաև ամէն կարգի հասակներ, դէմքեր, պզտիկ
տէգոյն երիաստորդներ, նաւահանգիտաի նսեմադէմ

բանուորներ կային: Ամէնքն ալ կ'ապակին և փոխա
գարձաբար իրարու օգնու միջոցին օգնութիւններ
պիտի գտնեն. թէ զօրագուն մը սուսգապէս ապօ
թամբութեան կողմը պիտի անցնի. թէ Բարիզ ոտք
ելլէ: Սուկալի խօսքեր որոնց հետ կը խառնուէր
տեմակ մը յաերմական զուարթութիւն:

Կարծես թէ ամէնքն ալ եղբայր էին. թէեւ ի
րարու անունն անգամ չէին գիտեր: Մեծ վասնգնե-
րուն վսեմ յատկութիւնն է երեւան հանել անծա
նօթներուն եղբայրութիւնը:

Խոհանոցը կրակ վառուած էր և գնաակի կազա-
պարի մը մէջ կը հալէին դինիի կուժեր, դգալներ,
պտառաքաղներ, կոպելային բոլոր անագայ արծա-
թեղէնները:

Միանգամայն գինի կը խմէին, կայծակները և
գնդակները սեղաններուն վրայ գինիի բաժակներուն
հետ դրուած էին խառն ի խառն: Գնդառեղանին սը-
րահին մէջ Հիւշու խաթունը, Մաթըլօթ և Ժիպըլօթ
զորս սարսափը փոխած էր զանազան կերպով և ո-
րոնց մէկը ապշած. միւսը շնչասպառ և երրորդն ալ
արթնցած էր խոհանոցի անօթներուն հին ջնջան-
ները կը խզէին և պատրոյգ կը շինէին. երեք ա-
պտամբ կ'օգնէին անոնց, երեք մազոտ, մօրուանի
և պիտաւոր հանած վարածներ որոնք կաւազործ
կնոջ յատուկ մասներով լաթը կը յատակէին և որոնք
կը զողացնէին զանոնք:

Այն բարձրահասակ մարդը զոր Գուրֆէյրազ,
Գոմպիէր և Անժօլրա նշմարած էին երբ ան Տէ Պիյ-
եթ փողոցին անկիւնը ամբոխին հետ միացած էր,
հիմա պզտիկ պատենչին շինութեանը կ'աշխատէր:
Իսկ Գուրֆէյրազին սենեակը գալով անոր սպասող և
Պ. Մարիուսը հարցնող երթասարդը աներեւոյթ ե-
զած էր այն միջոցին որ հանրակառքը տապալած և

պատնէլին կցուած էր, կազմոյ ուրախութենէն բա-
լորովին թաւած և զուարթ շարժում կուտար ամէ-
նուն:

Կ'երթար, կուգար, կ'ելլէր, կ'իջնէր, նորէն
կ'ելլէր, ձայներ կը հանէր, կը փալփէր: Կարծես թէ
հոն եկած էր ամէնուն քաջալերութիւն տայու հա-
մար:

Դրոգիչ մը ունէ՞ր: Անչո՛ւշտ իր թշուառութիւ-
նը, Թախներ ունէ՞ր: Անչո՛ւշտ, իր ուրախութիւնը:
Կազմոյ մրրիկի մը պէս կը շարժէր: Անընդհատ կը
տեսնուէր, անընդհատ ձայնը կը լսուէր: Ամենուրեք
ըլլալով օդը կը լեցնէր իրմով:

Գրեթէ բարկացնող տեսակ մը ամենուրեքութիւն
էր ան. հնարին չէր կանգ առնել տնոր հետ: Ահագին
պատնէլը կ'զգար թէ իր ետեւը և վրան է ան: Կազ-
մոյ ղեգերողները կը նեղէր, ծայլերը կը գրգռէր,
յոգնողներուն օրրա կուտար. խորհուններուն համ-
բերութիւնը կը հատցնէր. ոմանց զուարթութիւն,
ոմանց եռանդ, ոմանց ալ բարկութիւն կը պատճառէր
ամէնուն ալ շարժում կուտար, ուսանող մը կը խայ-
թէր, բանւոր մը կը խածնէր. կը կենար, կանգ
կ'առնէր, նորէն կը մեկնէր, աղմուկներուն և ջանաօ
գրութեանց վերեւը կը թեւարկէր, այսիչ մարգե-
րու զովէն դէպ աշինչ մարդերը կը ցտակէր, կը
մրմօար, կը բզգար եւ վերջապէս յեղափոխական ա-
հագին կառքին այս ճանճը բոլոր ձիերուն և ոչ իօկ
րոպէ մը հանգիստ կը թողուր:

Մշտնջենական շարժումը իր պզտիկ բազուկնեօ
րուն մէջն էր և մշտնջենական ազպղակն ալ իր պզդ-
տիկ թոքերուն մէջ:

— Տէ՛, շո՛ւտ, քար բերէք, տակա՛ն բերէք ու-
րիչ բանսր ալ բերէք, ո՛ւր որ կայ. կողով մը հող
բերէք. սա ծակը գոցենք: Շատ եղտիկ է ձեր այգ

պատնէլը: Եւ քե է ուելի բարձր ըլլայ, Ամէն բան,
ինչ որ գտնէք, դրէք, խառնեցէք, կցեցէք պատնէ-
լին հետ: Տունը փրցուցէք: Պատնէլ մը ժիպու խա-
թունին թէյին կը նմանի: Ծօ՛, ահա ապակաւոր
գուռ մը:

— Ապակաւոր դո՛ւր մը, գոչեցին բանւորները՝
Կազմոյին երեսին խնդալով, ի՞նչ ընենք ապակաւոր
գուռը, ծօ՛ պզտիկ:

— Դուք ալ միամիտ, պատասխանեց կազմոյ:
Պատնէլի մը մէջ ապակաւոր գուռ մը պատուական
բան է: Ատիկա պատնէլը չպահպաներ յարձա՛նումէ,
բայց յարձակողներուն նեղութիւն կուտայ: Մի՞թէ
բնու խնձոր թաղուցած չէք այնպիսի պատէ մը անց-
նելով որու վրայ շիշեղէնի բեկորներ գրուած ըլլա-
յին: Ապակաւոր գուռը չհաւնեցա՞ք. երբ ազգային
պահպանք պատնէլին վրայ ելլել ուզեն, դուռին ա-
պակին անոնց ոտքի կոշտերը կը կտրէ: Դիտեա՞ք որ
տպակին մատնիչ է: Իրաւ կ'րօտեմ թէ խելք միտք
չունիք եղեր, բարեկամներ:

Հարկ է ըսել նաև թէ կազմոյ կատղեր էր իր
տարճանակը շուն մը չունենալուն համար: Ասոր ա-
նոր քով կ'երթար, պոռալով, հրացան մը. հրացան
մը կ'ուզեմ: Ինչո՞ւ հրացան չտուիր ինձի:

— Հրացան մը քեզի՞ համար, ըսաւ Գոմպրֆէր:

— Վայ, պատասխանեց կազմոյ, ինչո՞ւ չէ. ես
ալ հրացան մը ունէի 1830ին երբ Շարլը Ժ.ին հետ
կուր եզաւ:

Անժօլրա վեր ընելով ուտերը՝ ըսաւ.

— Նախ մարդերը ունենան հրացան, և եթէ ա-
ւելնայ այն առեն մանկանց ալ կը տրուի:

Կազմոյը ետեւը դարձաւ սիգաբար եւ պատաս-
խանեց.

— Եթէ ինձմէ տոպ մեռնիս, քուկդ կ'առնես:

— Սամբակ, ըսաւ Անժօրա :

— Ստահակ, պատասխանեց կազոյ :

Նոյն միջոցին վայելչասէր երիտասարդ մը տեսնուեցաւ որ ճամբայէն շեղելով կը գեգեբէր փողոցին : այրը :

— Մեզի հետ եկու՛ր, պարօն, պոռօց կազոյ՝ Անժօրային հետ խօսելէ վազրելով : Ի՞նչ, մի՞թէ չես տեղեր բան մը ընել սա հնօրեայ հայրենեաց համար :
Վայելչասէրը խոյս տուաւ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

ԳԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Միտելեացն այն ժամանակի օրագիրները երբ ըսին թէ ար Շտնվըրբերի փողոցին պատնէջը, այն գրութէ տնտրիկ շէնքը ինչպէս կ'անուանեն անոնք, առաջին յարկի մը շափ բարձր էր, մշմարիտը բռնելով այդ պատնէջին միջին բարձրութիւնն էր հազիւ հազ 6 կամ 7 սաք :

Այնպիսի կերպով շինուած էր այն որ կառուցուեցաւ ներք կրնային երբ ուղէին կամ աներեւոյթ ըլլալ պատնէջին ետեւը, կամ անտր վերեւը կենալ, դասին անդամ ելլել չորս կարգ սալաքարերու միջոցաւ որոնք ներք կողմէն վրայ վրայի գրուած է աստիճանաձև կարգադրուած էին :

Տուներու պատին պատնէջին կապելայէն ամէնէն

հետո ծայրին մէջ տեղը մարդու մը մանկուն կամ
կլլելուն բուհու չափ անջ մը ձգուած էր, Հանրա-
կառքի քեղին յիտակ անկուած և չուաններով բանը-
ուած էր. և այս շղթին կապուած կարծիր դրօշակ
մը պատնէչին վրայ կը ծփար:

Մօնտէթուրի պղծիկ պատնէչը կապելային ասու-
նին ետեւ պահուած ըլլալով չէր նշմարուէր, Երկու-
պատնէչները միասին իսկական ամբողջ մը կը կազ-
մէին:

Անժօլրա և Գուրֆէյրագ յարմար սեպած չէին
Մօնտէթուր փողոցին միւս ճիւղը խափանել որ տէ
Բրէտչէօր փողոցէն անցք յը կը բանայ դէպի Հալ-
չէին խաբուած այն ճիւղը վասն զի դուրսին հետ նա-
զորդակցութեան ճամբայ մը պահել ուզեր էին ան-
չուշտ. և վասն զի ոչ այնքան կը վախնային յարձա-
կույ մը կրելէ Բրէտչէօրի վասնզաւոր և դժուարին
գործին կողմէն:

Եթէ իբրց ասնենք Մօնտէթուր փողոցին ազատ
ձգուած այս ճիւղը որ Ծօլարի ազգամբխական ոճու-
վը թերեւս կրնար օձուտ փող մը անուանուիլ, նաև
առ լա Շանվրբրի փողոցին կողմէն և տուներու պա-
տին քովէն ձգուած նեղ անցքը, կրնանք ըսել թէ
ամէն կողմէ փակուած անկանոն քառակողմի մը կը
նմանէր պատնէչին ներքո ուր կապելան զգուած ան
կիւն մը կը կազմէր:

Մեծ պատնէչը փողոցին ներքո կողմին բարձր
տուներէն հազիւ թէ քսան քայլի չափ հեռու շինուած
ըլլալով կրնար ըսուիլ թէ այս մարգարնակ այլ վե-
րէն վար գոցուած տուներուն կը յենուր այն:

Գեո ժամ մամ մը անցած չէր, ահա խուճը մը
աներկիւզ մարգեր անարգել շինած լիցուցած էին
այս ամէն գործերը առանձ զինուորի մը, ոչ ալ ու-
ինի մը զայլ տեսած ըլլալու:

Այն սակաւաթիւ քաղցենիները որոնք ազատմ-
բութեան այս միջոցին աակաւին չկերթեւեկէին Սէն
Տընի փողոցէն առ լա Շանվրբրի փողոցը կը նա-
յէին անգամ մը. պատնէչը կը նշմարէին և կ'սկսէին
աւելի չուտ քալելով հեռանալ:

Երկու պատնէչները լմնալէն, և դրօշակը պար-
զուելէն ետքը կապելայէն սեղան մը հանեցին դուրս.
Գուրֆէյրագ սեղանին վրայ ելաւ. Անժօլրա քառաս
կուսի արկղը բերաւ. Գուրֆէյրագ բացու արկղը ո-
րուն մէջ փամփուշտ լեցուցած էր: Երբ փամփուշտ
ները տեսնուեցան ամէնէն քաջերը սարսուռ մը ըզ-
դացին և պահ մը լռութիւն տիրեց:

Գուրֆէյրագ ժպտելով բաշխեց փամփուշտները:
Իւրաքանչիւր ոք երեսուն փամփուշտ առաւ. Շա-
տերը վասօթ ունէին և սկսան ուրիշ փամփուշտներ
ալ շինել այն գնդակներէն որոնք կը ձուլուէին: Իսկ
վասօզով իր տակառը սեղանի մը վրայ դրուած էր
մեկոռօի և դուռին քով. պահեստի չամար պահեցին
զայն:

Վերակույի թմբուկը Բարիզի մէջ շրջելով դեռ կը
չարունակուէ՞, բայց ալ միակերպ ձայն մը եղած էր.
և պատնէչին քաջերը ուշադրութիւն չէին ընէր ա-
նոր: Այս ձայնը սոսկալի ճօճումներով երբեմն կը հե-
ռանար, երբեմն կը մօտենար:

Ամէնքն ալ միասին, առանց աճապարանքի, հան
դիտաւոր ծանրութեամբ լեցուցին հրացանները և գա-
րապինաները: Անժօլրա գնաց պահնորդներ դրու-
պատնէչներէն դուրս. ժ կը առ լա Շանվրբրի փողո-
ցը, միւսը տէ Բրէտչէօր փողոցը, ուրիշ մը ալ Բթիթ
Քրիւանարբրի փողոցը:

Ապա, որք պատնէչները շինուեցան երբ ամէն
մէկուն տեղը նշանակուեցաւ. հրացանները լեցուե-
ցան, պահնորդները դրուեցան, անոնք մինակ մնա-

լով այս ահարկու փողոցներուն մէջ ուրկէ ալ ոչ ոք
 կ'անցնէր, չըջապատուելով այն անմտունջ և կարծե-
 մեամ տուներէն որոնց մէջ ու է յարդկային չար-
 ժամ չէր բաղխեր, ծրարուելով այն մթութիւններով
 զոր գիշերը սկսած էր տարածել, հարակուելով այս
 խաւարով և լռութեամբ որոնց մէջ կ'զգային թէ բան
 մը յառաջանայ և որոնք չգիտեմ ինչպիսի աղէտաւոր
 և ահարկու բան մը ունէին, աւանձին մնալով, զէն
 ի ձեռին որոշումով և հանգարատութեամբ սպասեցին:

Գ Լ Ո Ւ Ի Զ

Ա Ռ Ա Յ Ժ Մ

Այսպէս սպասելով ինչ ըրին անոնք:
 Պէտք է ըսել թէ ինչ ըրէն, վասն զի պատժու
 թեան կը վերաբերէ այս:
 Մինչդեռ մարդերը փամփուշտ և կիները պատ-
 րոյգ կը շինէին, մինչդեռ գնդակ ձուլելու համար հա-
 լած անաղով և կապարով լի լայն սառն մը հրաբոր-
 բոք կրակարանի մը վրայ կը ծխոր, մինչդեռ պաե-
 նորդները զէն ի ձեռին պատնէչին վրայ կը հոկէին
 և մինչդեռ Անժօլրա որու համար անհնարին էր թար-
 թափիլ կը հսկէր պահնորդներուն վրայ, Պոմպրֆէր,
 Փան Բրուվէր, Ֆէօյեի, Պօսիւէ, Փօլի, Պօլօրէլ և
 ոտրիչ քանի մը անձինք եւս մէկզմէկ դառն և միտ-
 ցան ճիշդ այն խաղաղաւէտ օրերուն պէս ուր իբր
 գպրոցական աշակերտ խմբուելով կը խօսակցէին, և
 գեանափոր ամբողջ մը փոխուած այս գիւնեանիկին մէկ
 անկիւնը իրենց շինած ամբողջն երկու քայլ անգին:

Թցուն և նեռուելու պատրաստ քարազինաները ի-
րենց աթոռներուն յենարանին կաթնցնելով, ման-
ուան դուռը մտակցող այս դեղանի երկուսարդները
սկսան սիրային սաղեր երգել:

Ի՞նչ սաղեր: Ահաւասիկ.

Մի՞թէ կը յիշես ի՞նչ կեանք հեշտայի
կը վարէինք մենք ի տես նորածիլ
Թէ ոչ ինչ էր մեզ այնքան ջղճալի
Որքան լաւ հագուելի և սիրահարիլ:

Թէ քու է իմին նորարոյս հասակ
Հաղիւ հաղ համրէր ասրին քառասուն,
Եւ թէ յանչուք մեր և փոքր արնակ
Ամէն բան, նաև ձմեռն է դարուն:

Սէգ էր Մանուէլ, նաև հանճարեղ.
Բարիզ օրբաչուք խնճոյքի նստէր.
Տօյ շանթ կ'արձակէր. բօպայիդ քանակ
Ձեռքըս կը ծակէր. ո՞հ, սիրուն օրեր:

Անգործ փաստարանս երբ ի հաչ քեզ հեռ
Բրասօ կ'երթայի, այնքան գեղանիչ
էիր որ վարդեր քաշուէին ետ ետ.
Ամէն մարդ քեզի նայեր հոգեպիչ:

Գեղանի է նա, մազերն ալեճեւ.
Հոտն է խիստ անուշ, և լօղիկին սակ,
Կ'ըսգին վարդեր, կը պահէ մի թեւ.
Հաղիւ կ'երեւայ իր սիրուն գօսակ:

Շրջէի՛ քնքուշ ձեռքդ սեղմելով.
Անցորդք կարծէին թէ հրճուելով սէր

Չուգած է ի մեզ սիրային կպտով
Մայիս և Ապրիլ քաղցր սմիններ:

Գուռը գոց, պահուած, հեռըդ կ'ապրէի՛
Սէրը լափեւելով, — արգիլուած պըտուզ.
Հաղիւ հաղ քեզի խօսք մը կ'ըրէի,
Իսկոյն պատասխան տայիր սրտարուզիւ:

Սօրպոնն էր ինձի մի դաշտային վայր
Ուր օրն ի բուն քեզ կը պայտէի.
Եւ այսպէս, տհա սիրտ մը սիրահար
Դպրոցը փոխէ սիրոյ շնտաօր:

Ո՞ մայրատան Բօպէր. ո՞ Տօֆին մայրան.
Սրբ մեր խուցին մէջ զով և դարնանային.
Քնքուշ ոտքիդ վրայ քայլէիր զանկպան.
Տէսնէի մի աստղ ներսը խրճիթին:

Համրնէ և Մայրանչ ինձ շեն ցուցներ
Բարութիւն երկնի. մինչ վարդ մը տալով
Գու զայն յայտնէիր. Բան մը չեմ յիշեր.
Թէեւ Պղատոն կարգացի ուշով:

Հընադանդ էի քեզ, Ո՞ խուռ փայլուն
Ուր կը սեղմէի գօրսէգ. շապիկով
Կ'երթայիր, գայիր, և ղէմքդ սիրուն
Դիտէիր՝ ընդ այդ հայրիկ նայելով:

Եւ ո՞վ կարող է տեսի նրբաթեւ,
Կերպասից, ծաղկանց, երկնից և այգուն
Եւ ժապաւնից ժամեր չյիշել
Ու սէր թօթովէ՛ լոսք ծածուկ, սիրուն:

— Մեր պարտէզն էր մի թաղար կակաչի.
Ներքնակդ ծածկեր խուցին պատուհան,
Մխափայտին լիւլէն ես ինձ կ'առնէի,
Իսկ քեզ կուտայի հարսնեան աման:

Մեզ խնդում ասուող ո՛ւր են մեծ վիշտեր,
Վզնոցիդ կորու՛սա. ձեռնոցիդ այրի՛ւ,
Եւ վե՛հ Շէյջաբերին սիրելի՛ պատկեր
Չոր վաճառեցինք առ ի սնանիւ:

Գթաօիրտ էիր, և ես մուրացկան.
Պագնէի քնքուշ ձեռքըդ՝ վազելով:
Տանթէի հատորն ընէինք սեղան
Ուտելու համար շագանակ խինդով:

Չուարթ ճիւղիս մէջ շուրթէդ հրավառ
Երբ առջի անգամ համբոյր քաղցեցի
Երբ քովէս դացիր դու ամօթահար,
Տժգունեցայ և յլուտուած հաւատացի:

Յիշե՛ս մեր անթիւ երանութիւններ,
Եւ այն վզնոցներ որք քուրջեր դարձան:
Մեր մութ սիրտերէն, ո՛հ, ի՛նչ հառաչներ
Երկնից անզունգներն ելան թրոնեցան:

Ժամը, ասեղը երիտասարդական ժամանակի՝ այս
յիշատակները, երկնից վրայ փողփողելու սկսող քա
նի մը աստղերը, ամայի փողոցներուն զերեզմանա
կան լուսթիւնը, պատրաստուող անողոքելի պատա
հարին մերձաւորութիւնը սրտառուշ հրապոյր մը
կուտային այս տաղերուն զոր ժան Բրուվէր կէտ
ձայնով մը կը մըմնջէր վերջալոյսին, ժան Բրուվէր՝
ինչպէս ըսինք արդէն քնքուշ բանահիւս մըն էր:

Ստեփաննի պարտէզը մը վաւեր էին փոքր
պատնէչին մէջ, մեծին մէջ ալ վաւեր էին այն մոմէ
ջահերէն մէկը որոնք բարեկենդանի ժամանակ Գուր
թիլլ ըսուած պարտէզը երթալու համար կառքերու
մէջ դիզուող դիմակաւորներուն առջեւը կը տեսնե
ուին: Ինչպէս ըսինք քիչ մը առաջ այս ջահերը
Սէնթ Անթուանի արուարձանէն եկեր էին:

Ջահը՝ հովէն պատարուելու համար երեք կող
մէն գոց և սալաքարերէ շինուած տեսակ մը վանդա
կի մէջ զետեղուելով այնպիսի կերպով մը դրուած
էր որ իր բոլոր լոյսը դրոշակին վրայ կը ծաւալէր:
Այս լոյսը չգիտեմ ինչպիսի օտակալի կարմրու
թիւն կ'աւելցնէր դրոշակին կարմրութեան վրայ:

Գ Լ ՈՒ Խ Է .

ՏԷ ՊԵՏԼԵՅԹ ՓՈՂՈՅՐ

ԱՊՕՏԱՄԲԱՑ ԽՈՒՄԻՆ ՀԵՏ ՄԻԱՅՈՂ ՄԱՐԳԸ

Գիշեր եղած էր բուրբոսին. գեա եկող չկար: Միայն խառնաչփոթ աղմուկներ և մերթ ընդ մերթ հրացաններու ձայներ կը լսուէին. բայց այս հրացանները խիստ քիչ անգամ, թեթեւակի և հեռո՞ւ անդերէ կը նետուէին: Այս յայտնուածէն որ կը տեսէր՝ կրնար հասկցուիլ թէ կառավարութիւնը բռն մը չէր ընել և ոյժերը կը հաւաքէր: Այս յիտուն մարդերը վաթսուն հազար մարդու կը սպասէին:

Անժօլրա համակուիլ զգաց այն համբերութեամբ որով կը գրաւուին զօրեղ հոգիները ահարկու պատճառներով սեմին վրայ: Գրաց կառուցը զանելու որ վարի սրահը երկու ճրագներուն ազօա լոյսին սկսած էր փամփուշտ չինել. այս ճրագները սեղաններուն վրայ դրուած վառօղէն զգուշութիւն ընելու համար հապելային հաշուեաններին վրայ դրուած էին. և .

մենեւին ճառագայթ չէին արձակեր դուրսը: Ապրտա տամբները նաև հոգ տարեր էին վերին յարկերուն մէջ ամենեւին ճրագ չվառելու:

Նոյն պահուն շատ զբաղած էր կապուշին միտքը, բայց այս մտառանջութեան բուն պատճառը իր փամփուշտները չէին:

Տէ Պիլլեթթ փողոցին մարդը նոյն պահուն վարի սրահը մտած և ամէնէն քիչ լոյս տանող սեղանի մը քով նստած էր: Իրեն բաժին ինկեր էր զինուորի լայնաբերան և մեծ հրացան մը զոր սրունքին մէջ տեղը երկնցուցած էր:

Կապուշ մինչեւ այն ատեն հազարումէկ շուտարձակի իրերէ զուարճանալով և ոչ իսկ տեսած էր այս մարդը:

Երբ ներս մտաւ մարդը, կապուշ մեքենայաբար անոր ետեւէն նայեցաւ, հրացանին վրայ օքանչանալով, յետոյ, յանկարծ ոտքի ելաւ երբ մարդը նըստաւ: Միեւնոյն միջոցին իր մանկային ու միանգամայն անպահաւ և ծանր, թեթեւ և խորին, զրծուարթ ու արտամալի դէմքին վրայ տեղի կ'ունենային ծերերու յատուկ սա շարժումները. — աչքս՝ կը շլանայ. — միթէ իրա՞ւ է. — անկարելի բան. — կ'երագեմ. — արդեօք ա՞ն է որ... բայց ո՞չ, ան չէ. — սակայն ան է... բայց ոչ, ան չէ... և այլն:

Յայտնի կ'երեւար թէ դէպք մը կը պատահէր կապուշին:

Ահա կապուշին այս սաստիկ մտառանջութեանը միջոցին Անժօլրան անոր քովը եկաւ.

— Պզտիկ ես դուն, չես տեսնուիր, ըսաւ Անժօլրա: Դուրս ելի՛ր պատնէշներէն տուներուն քովէն լսարդելով անցիր, գնա՛, անգամ մը աչքէ

անցուր փողոցները, և եկուր բո՞ւ ինչ որ կ'անց-
նի հոն:

Կա՛վո՞ւ ազգերնուն վրայ ելաւ կայնեցաւ:

— Ուրեմն պղծիկներն ալ բանի մը կը ծառա-
յե՛ն եղեր, ուրախ եմ: Պատրաստ եմ երթալու: Աս
այժմ վատահեցէք պղծիկներուն զգուշացէք մեծերէն:
— Եւ կա՛վո՞ւ գլուխը վեր ընելով և ձայնը մեղմելով
չարունակեց մատովը Տէ Պիլիէթ փողոցին մարդը
ցուցնելով:

— Կը տեսնէ՞ք սա մեծը:

— Տեսայ, ի՞նչ կայ:

— Ոստիկան—լրտես մըն է ան:

— Աղէկ գիտե՞ս:

— Գրեթէ տասնընից օր կայ, ականջէս բ.նե-
լով զիս վար առաւ Արքայական կամուրջին ծնօտէն
ուր կը պտտէի օդ ատնելու համար:

Անժօլրա անմիջապէս թողուց ստամբակը և քանի
մը խօսք փսփսաց Բօրթ—օ—Վէնի (գինիի նաւահան-
գիստ) բանւորի մը որ հոն էր: Բանւորը դուրս ելաւ
սրտէն և գրեթէ շուտ մը ներս եկաւ նորէն ուրիշ
երեք մարդու հետ: Չորս մարդերը՝ չորս հասարակ-
գունի բեռնակիրներ Տէ Պիլիէթ փողոցի մարդուն ու-
շագրութիւնը չհրաւիրելու համար առանց բան մը ը-
նելու գացին կեցան այն սեղանին ետեւը որու վրայ
կոթնած էր ան: Յայտնապէս կ'երեւար թէ պատ-
րաստ էին անոր վրայ յարձակելու:

Այն առեւն Անժօլրա մարդուն մօտենալով հար-
ցուց:

— Ո՞ր էք դուք:

Մարդը ցնցում մը ունեցաւ այս յանկարծական
հարցումէն: Իր նայուածքը Անժօլրային յստակ թի-
բին մինչեւ յատակը սուղեց և կարծես հասկցաւ տ-
նոր միտքը: Ժպտեցաւ այնպիսի ժպիտով մը որմէ

աւելի անարգու, աւելի ազգու և աւելի համարձակ
ժպիտ մը տեսնելը կարելի բան չէր այլարհիս մէջ և
սէզ ծանրութեամբ մը պատասխանեց:

— Կը հասկնամ միտքդ... Այո՛, գիտցածդ եմ:

— Լրտես էք:

— Իշխանութեան գործակալ եմ:

— Անո՞ւնդ:

— Ժավէր:

Անժօլրա նշան ըրաւ չորս մարդերուն ակնթար-
թի մը մէջ առանց ժամանակ տրուելու որ ժավէր ե-
տեւը կարենայ գտնալ, բռնուեցաւ, գեախնը տա-
պալեցաւ, կաշկանդուեցաւ և գրպաններ խուզարկը-
ուեցան:

Վրայէն պղծիկ և բոլորչի ամբօակ մը գտնուե-
ցաւ երկու ապակիի մէջ փակած. այս ամբօակին մէկ
կողմը նկարուած էին Ֆրանսայի զինանշանները.
«Հսկողութիւն և աշարջութիւն» փորագրով, միւս
կողմն ալ գրուած «Ժավէր», ոստիկանութեան տե-
սուչ, յիսունը երկու օտարեկան և ստորագրուած Պ.
Ժիսքէէն որ այն ժամանակի ոստիկանութեան պաշ-
տօնեան էր:

Քո՛վն էր նաեւ ժամացոյցը եւ քսակը որու մէջ
քանի մը սկի կար: Քսակը և ժամացոյցը իրեն արը-
ուեցաւ: Ժամացոյցին ետեւը, ջօտկին տակը շօշա
փելով պահարանի մէջ դրուած թուղթ մը գտան զոր
Անժօլրա բացաւ և կարգաց յեաազայ օղորը զոր ոս-
տիկանութեան պաշտօնեան իր ձեռքովը գրած էր:

«Ոստիկանութեան տեսուչ ժավէր, իր քաղաքա-
կան պաշտօնը լրանալէն ետք մասնաւոր հսկողու-
թեամբ պիտի հասկնայ թէ ստոյգ է արգեօք Սէն գե-
տին աշակոզմեան եզրը Իէնայի կամուրջին մօտ թում-
բին վրայ չարագործներու գաղտնի երթեւեկութիւն
ունենալը»:

Վրան գլուխը նայելէն ետք կայնեցուցին ժա-
վէրը, թեւերը ետեւէն կաշկանդեցին եւ սրահին մէջ-
տեղը կապեցին զինքը այն համբաւաւոր ցիցին ոք
ժամանակաւ իր անունը կապելային տուած էր:

Կավոչ, որ այս տեսարանին մինչեւ վերջը ներ-
կայ գտնուած և լսելեան գլուխը շարժելով հաւնած
էր ամէն բան: Ժավէրին յօտեցաւ եւ ըսաւ անո՛:

— Մուկը բռնեց կաթուն:

Այս ամէնը այնքան շապով ի գործ դրուած էր
որ երբ կապելային մէջ ամէն մարդ նշմարեց իրողու-
թիւնը, արդէն եղած կաաարուած էր այն: Ժավէր
ամենեւին ազազակ մը հանած չէր: Գուրֆէյրագ,
Պօօիւէ, Ժօլի, Գօպրֆէր և պատնէշներին մէջ ջըր-
ուած մարդերը ժավէրը ցիցին կապուած տեսնելով
վազեցին եկան:

Ժավէր որ կռնակը ցիցին տուած և ամէն կողմը
չուաններով կապուած ըլլալով չէր կրնար շարժուած
մը ընել, վեր կ'ընէր գլուխը երբեք չտաող մարդու
մը հանդարտութեամբը:

— Լրտես մըն է ան, ըսաւ Անժօլրա:

— Եւ յիշեցի ժավէր դառնալով:

— Պատնէյր աննուելի երկու րոպէ առաջ հրա-
ցանի պիտի բռնուիս:

Ժավէր իր իր ատէնէն խրոխտ ձայնովը պատաս-
խանեց:

— Ինչո՞ւ հիմակ անմիջապէս չէք բռներ:

— Վառօղը կը խնայենք:

— Ապա ուրեմն դանակ մը զարկէք, լմնցուցէք:

— Լրտես'ս, ըսաւ զեղանձն Անժօլրա, մենք դա-
տաւոր ենք և չէ թէ մարդասպան:

Յետոյ կավոչը կանչեց:

— Դուն, գնա՛ զործդ տես: Ըրէ՛ ինչ որ ըսի
քեզ:

— Ահա կ'երթամ, պտուց կավոչ:

Եւ մեկնելու միջոցին կանգ առնելով ըսաւ.

— Աղէկ միտքս եկաւ, հրացան մը տալու էք
ինձի հա՛:

Եւ շարունակեց.

— Ձեզ կը թողում սրնգահարը, բայց սրինգը
ես կ'ուզեմ:

Ստամբուկը յարդական բարեւոյց տուաւ եւ զրո-
ուարթօրէն գուրս ելաւ մեծ պատնէշին բաց ձգուած
տոցքէն:

Կ Լ Ի Ի Խ Թ Ը .

ԲԱԶՄԱԹԻԻ ՀԱՐՅԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ
ԼԻ ԳԱՊԻԿ ԸՆՈՒՆ ԱՆՁԻ ՄԸ ՆԿԱՏՄԱՄԻ
ՈՐՈՒ ԱՆՈՒՆԸ ԹԵՐԵԻՈ ԼԻ ԳԱՊԻԿ ԶԵՐ

Ամբոխները՝ ինչպս յայտնի է ձիւնի պէս գուն-
դեր ըր կազմեն և երթալով ազմկալի մարդերու կու-
տակ մը կը գիզեն: Այս մարդերը չ'ն հարցներ իրա-
րցւ թէ ուրկէ կուգան: Այն անցորդներուն մէջ ու-
րոնց Անժօլրա Գոմպրֆէր եւ Գուրֆէյրազ կ'առաջ-
նորդէր անձ՝ մը կար որ ուսերուն կողմէն մաշուած
բեռնակիրի բաճկոնակ մը հագած որ, որ խօսելով
մը շարժումներ կ'ընէր եւ կը հայնոյէր որ տեսակ մը
տայրենաբարոյ գինեմոլի կերպարանք ունէր:

Այս մարդը որու անունը կամ մականունն էր Լը
Գապիւզ եւ որ բոլորովին անծանօթ էր որոնց որ կը
կարծէին ճանչնալ զինքը, խիտ գինով ըլլալով կամ
այնպէս ձեւանալով կապելայէն դուրս հանուած տե-
զանի մը քով նստեր էր ուրիշ քանի մը մարդերու
հետ:

Այս Գապուզը իր հետը նստող եւ իրեն դէմ կե-
ցողներուն գինի խմցուցած ժամանակ միանգամայն
կարծես թէ խոկուն դէմքով կը գիտէր պատնէչին:

նէրսի կողմին մեծ տունը որու հինգ յարկերը բոլոր
փողոցին վրայ կը նայէին և Սէն Տընի փողոցին դէմ
էին: Յանկարծ պողոց:

— Բարեկամներ՝, բան մը ըսեմ ձեզի. պէտք է
տա տունէն հրացան նետել: Եթէ հոս, այն պատու-
հաններուն առջեւը ըլլանք, վա՛յ անոր որ պիտի հա-
մարձակի փողոցը դալու:

— Այո՛, բայց գոց է տունը, բաւ գինարբունե-
րէն մէկը:

- Չարնենք դուռը:
- Չպիտի բանան:
- Խորտակենք դուռը:

Լը Գապիւզ դուռը վազեց որ խիտ ծանր դռնա-
կար մը ունէր եւ զարկաւ: Դուռը չբացուեցաւ, Երկ-
րորդ անգամ զարկաւ: Այ ոք ձայն տուաւ: Երրորդ
անգամ զարկաւ: Մի եւ նոյն լուսթիւնը շարունա-
կեց:

— Մի՞թէ մարդ չկայ այս տունը, պողոց Լը
Գապիւզ:

Բայց բան մը չշարժեցաւ:
Այն առն հրացան մը տաւ և սկսաւ դուռը
զարնել ըունովը:

Սակայն հաւանական է թէ ներքը բնակողները
յուզուեր էին, վասն զի վերջապէս երրորդ յարկէն
քտակուտի պղծիկ պատուհանի մը լուսաւորուիլը և
բացուիլը և նոյն պատուհանէն ճրագ մը և ալեւոր
մաղերով ձերուկի մը երկիւղած եւ ահաբեկ դուխը
տանուեցաւ. տունին նախապանն էր այս ձերուկը:

Դուռը զարնող մարդը զարնելէ դադարեցաւ:

- Պարոններ հարցուց դռնապանը, ի՞նչ կը փա-
փաքիք:
- Բա՛ց դուռը, ըսաւ Լը Գապիւզ:
- Անկարելի բան, պարոններ:

— Բաց կ'ըսեմ, կրկնեց ժորդը:

— Անկարելի է պարոններ:

Լը Գապիւզ հրացանը բռնեց եւ նշան տուաւ դրանապանին. բայց ան չտեսաւ թէ իրեն նշան կ'առնեն ոասն զի Լը Գապիւզ վարն էր և խաւարմած մթու. թիւն մը կը տիրէր:

— Այո՛, կամ ոչ պիտի բանա՞ս:

— Ո՛չ, պարոններ:

— Ո՛չ, ըսիր:

— Ո՛չ, ըսի իմ բարի...

Դոնապանը չվերջացուց խօսքը: Հրացանը նետուած էր, գնդակը կզակին տակէն մտեր եւ կոկորդին երակէն անցնելէն ետքը ծոծրակէն դուրս ելեր էր:

Ծերուանին ինքն իր վրայ կքեցաւ առանց հաստ չանք մը հանելու: Ծրագը իյնալով մարեցաւ և ալ ուրիշ բան մը չտեսնուեցաւ բայց միայն պատուհանին ջովը գրուած անշարժ դուռնի մը և ջիջ մը սպիտականման մուխ որ ամանիքին վրայէն երթալով կ'անհետանար:

— Ահա սառնկ կ'ըլլայ, ըսաւ Լը Գապիւզ հրացանին բունը սալահատակին վրայ իջեցնելով:

Հազիւ հազ ըսած էր այս խօսքը, և ահա իր ուսին վրայ արծիւի ճիրանի մը ձանրութեամբ ձեռքի մը գրուելը զգաց. լսեց նաև ձայն մը որ կ'ըսէր իսրեն:

— Ծունկի վրայ եկուր:

Մարդասպանը ետեւը դարձաւ և իր առջեւ տեսաւ Անժօլրային սպիտակ և ջուտ կերպարանքը:

Անժօլրային ձեռքը տարճանակ մը կտար:

Անժօլրա Լը Գապիւզին հրացանին ձայնը առնելով եհեր էր:

— Ծունկի վրայ, կրկնեց Անժօլրա:

Եւ բացարձակ շարժումով մը քսան տարեկան փափուկ երիտասարդը եղէգնի մը պէս օրդմին մէջ ձեռք եւ ծունկի վրայ բերաւ յաղթանդամ, յայր եւ կարճ բեռնակիրը: Լը Գապիւզ աշխատեցաւ գէմ դրնելու, բայց կարծես թէ մարդկային ձեռքէ մը բըռնուած էր:

Պատնէչին ամէն մարդերը վազելով եկեր, յետոյ ամէնքն ալ հետու կենալով շրջան մը կանմեր էին զգալով թէ անկարելի էր խօսք մը ալ տարերել այն բանին առջեւ զոր նոյն միջոցին պիտի տեսնէին:

Լը Գապիւզ՝ յաղթահար ալ դիմադրելու չէր աշխատէր և մարմնովին կը գողար: Անժօլրա թող առուաւ բեռնակիրը և ժամացոյցին նայեցաւ:

— Ուշաբբէ՛, ըսաւ: Աղօթէ, կամ խորհէ վայրկեան մը ունիս միայն:

— Մեղա՛յ, մրմնջեց մարդասպանը, յետոյ դուռնի ձեռք և քանի մը կիսկտուր հայնոյաւ թիւններ թօթովեց:

Անժօլրա աչքերը ժամացոյցին վրայէն չհեռացուց. սպասեց որ անցնի վայրկեանը, յետոյ գրպանը դրաւ ժամացոյցը: Աօրկա ընելէն ետք ժողերէն բռնեց Լը Գապիւզը որ իր ծունկերուն մէջ կը կծկուէր ոռնալով եւ իր տարճանակին բերանը անոր կանջին վրայ դրաւ:

Ատրճանակը նետուեցաւ, մարդասպանը քարա յտակին վրայ ինկաւ երեսի վրայ և Անժօլրա իր համոզուած եւ անաչառ նայուածքը անոր բուրբախքը պարզուց:

Յետոյ ոտքովը հրեց դիակը եւ ըսաւ:

— Դուրս նետեցէք օտիկա:

— Երեք մարդերը վերցուցին թշուառականին մարմինը զոր կը շարժէին գաղթած կենդանութեան մեքերական և ջղաձգայլի մերջին ձգտուձեերը, եւ

պզտիկ պատնէչին վրայէն Մօնտէթուր դորնը նե-
նէիցա

Անժօրա կը խորհէր: Չգիտեմ ինչպիսի ամեհի
խաւար մը յամբարար կը ծաւալէր իր անարկու հան-
գարտութեան վրայ: Յանկարծ ձայնը հանեց եւ ա-
մէնքն ալ լսեցին:

— Քաղաքացի՛ք, բաւ, Անժօրա, այս մարդուն
ըրածը անարկու էր, իմ ըրածս ալ սոսկայի: Անիկա
ժարդ մեռցուց, այս պատճառաւ ես ալ զինքը մե-
ցուցի: Պարտաւորուեցայ մեռնիլ, վասն զի ապստամ-
բութիւնն ալ իր կրթութիւնը ունի: Հոս ամէն տեղէ
աւելի ոճիր մըն է ժարդասպանութիւնը. յեղափոխու-
թիւնը մեզի կը նայի. մենք Հանրապետութեան քա-
հանաները, պարտաւորութեան զոհերն ենք, և պէտք
չէ որ ժարդիկ կարենան զրպարտել մեր կօիւր: Ահա
ասոր համար դատեցի և մահուան դատապարտեցի այս
ժարդը: Իսկ ես, բռնադատուելով ընելու ինչ որ ըրի
այլ զզուելով իմ այս ըրածէս, ինքզինքս ալ դատեցի
և հիմա պիտի տեսնէք թէ ի՛նչ բանի դատապարտեցի
ինքզինքս:

Ունկնդիրները սարսուռ մը զգացին:

— Քեզի բաղդակից պիտի ըլլանք, պօռաց Գօմ
պըֆէր:

— Լա՛ւ, կրկնեց Անժօրա: Խօսք մը ևս ըսեմ:
Այս ժարդը մեզնէ լո՞վ հարկին հնաոանդեցայ. բայց
հարկը հին աշխարհին մէկ հրէչն է. հարկը ճակատա-
գիր կ'անուանուի: Արդ յառաջգրծութեան օրէնքին
համեմատ պէտք է հրէչները աներեւութանան հրեչ-
աակներուն առջեւ և ճակատագիրը անհետի եղբայ-
րութեան առջեւ:

«Այս վայրկեանս զէչ վայրկեան մը ըլլալով,
պէտք չէ սիրոյ անունը տալ: Բայց հոգ չէ կուտամ
իր անունը կը փառաւորեմ: Սէ՛ր, սպագան քուկդ է:

Մա՛հ, կը դործածեմ քեզի, բայց կ'առեմ: Քաղաքա-
ցիներ ապագային մէջ ոչ խաւար, ոչ շանթ, ոչ տ-
նագորոյն օգիտութիւն, ոչ ալ արիւնաբոյր ակնընդ-
ական պիտի ըլլայ, Քանի որ Ստատանայ չպիտի գը-
նուի, ա՛լ Միքայէլ ալ չպիտի գանուի: Ապագային
մէջ ոչ ոք ժարդ պիտի մեռցնէ, երկիրս պիտի ձուա-
գայթի. ժարդկային սեռը պիտի սիրէ:

«Քաղաքացիներ, պիտի գայ այն օրը ուր ամէն-
բան խաղաղութիւն, երդաշնակութիւն, լոյս ուրա-
խութիւն եւ կենդանութիւն պիտի ըլլայ. այո՛, պի-
տի գայ այն օրը, ահա գալուն համար է որ պիտի
մեռնինք այս պատնէչին մօջ:

Լսեց Անժօրա: Իր կուսական շրթունքները բոց-
ուեցան. և ժամանակ մը արձանակ անշարժու-
թեամբ ոտքի վրայ կեցաւ այն տեղն ուր ժարդուն
արիւնը թափած էր:

ժան Բրուվէր և Գօմպըֆէր լուրջան իրարու
ձեռք կը սեղմէին, եւ պատնէչին մէկ անկիւնը իրա-
րու վրայ կ'սթնած կարեկցութեամբ խօսն սքանչա-
ցուսով մը կը նայէին այժմ ծանրաբարոյ, զահիճ եւ
միանգամայն քահանայ, բիւրեղին պէս լուսաւոր ու
միանգամայն ժայռանման երիտասարդի:

Չմտնանք բսելու որ, ապստամբութենէն ետքը,
երբ դիտները ժահատուէր ատրուեցան եւ իւրաքան-
չի-րին գրպանները խուզարկուեցան: Լը Գապիւզի
վրայէն ստիկանութեան գործակաւարի թուղթ մը
գանուեցաւ:

1848ին գիրքիս հեղինակին ձեռքը անցաւ այն
տեղեկագիրները որ այս ժամին 1832ի ստիկանու-
թեան պաշտօնէին ուղղուած էր:

Ըսենք նաեւ թէ, եթէ պէտք է հաւատալ ստի-
կանութեան մէկ տարօրինակ այլ հաւանաբար ստոյգ
աւանդութեան, Լը Գապիւզը Գլագուուն էր: Ստոյգ է

Չը Գապրուգին մեռնելէն ետքն ալ Գլազուոնի անունը չլսուեցաւ :

Ապստամբներուն բոլոր խումբը ասկաւին համակուած էր շուտ մը լմնցնող այս աղէտալի դատին յուզմունքովը երբ Գուրֆէյրագ նորէն տեսաւ պատնէչին մէջ այն երիտասարդը որ աստուն իրեն սենեակը եկած և Մարիուսը հարցուցած էր :

Այս պատանին որ յանդուգն և անհոգ կ'երպարանք մը ունէր, գիշերը պատնէչ եկած և ապստամբներուն հետ միացած էր դարձեալ :

ՏԱՍՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Մ Ա Ր Ր Ի Ո Ւ Ս
ԽԱԽԱՐԻՆ ԱՆԴՈՒՆԴԸ ԿԸ ՄՏՆԷ

Գ Լ Ո Ւ Ս Ա .

ԲՈՒՄԷ ՓՈՂՈՑԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ՍԷՆ-ՏԸՆԻ ԹԱՂԸ

Այն ձայնը որ վերջալոյսին մէջէն Մարիուսը Տըլա Շանվրերի փողոցին պատնէչը հրաւիրած էր ձախափողին ձայնին տպաւորութիւնն ըրած էր անոր վրայ : Մարիուս կ'ուզէր մեռնիլ. ահա առիթը կը ներկայանար. գերեզմանին դուռը կը զարնէր, և տհա մուտքին մէջէն ձայնը գերեզմանին բանալին կուտար :

Մարիուս բացաւ Գոզէթի պարտէզին վանդակը ուրկէ շատ ահգամ անցած էր. գուրս ելաւ և ըսաւ. երթա՛մ :

Մարիուս վիշտէն խելքը կտրուած ըլլալով, ա՛յ ուղեղին մէջ անշարժ և հաստատուն բան մը չզգատ

լով, երիտասարդութեամբ և սիրով արբշիւ, երկու
ամիս ապրելէն ետք ա՛յ բախտէն որեւէ բան ընդու-
նելու անկարող և յուսահատութեան ամէն մտախո-
հութիւններուն ներքեւ ձնշուած ըլլալով ա՛յ մէկ
փափաք ունէր միայն որ էր շուտ մը վերջ տալ իր
կեանքին:

Սկսաւ քալել շապաւ: Մարիուս ժամէրի երկու
աթրճանակները քովը ունենալով նոյն միջոցին զին-
ուած էր նաեւ:

Փողոցները սուզելով աներեւոյթ եղած էր այն
երիտասարդո՞ զոր նշմարել կարծեր էր: Մարիուս Բը-
լիւմէ փողոցէն ելլելով պուլվարը մտաւ, անցաւ էսք-
լանտէն և Տէգ էնվալթի կամուրջէն, Շանգ էլի-
զէէն, Լուի փե. Կրպարակէն հասաւ Բիվուլի փո-
ղոցը:

Մարիուս Տըլորմի անցքէն Սէնթ Օնորէ փողոցը
մտաւ: Հոն կրպակները գոց էին. վաճառականները
իրենց կիսաբաց դուռներուն առջեւ կը խօսակցէին,
անցորդները կ'երթեւեկէին, լամբարներ վառուէ, էին
և առջի յարկէն սկսեալ բոլոր պատուհանները ըստ
սովորութեան լուսաւորուած էին: Բալէ Բուայեալի
հրապարակը հեծելազօրք կար:

Մարիուս Սէնթ Օնորէ փողոցէն սկսաւ առաջ եր-
թալ: Քանի որ կը հեռանար Բալէ Բուայեալէն, լու-
սաւոր պատուհանները կը նուազէին, կրպակները
բոլորովին դոց կ'երեւային, գուռներու սեմին վրայ
խօսակցող մարդ մը չկար, փողոցը հեռզհեռէ կը
մութնար ու միանգամայն բազմութիւնն ալ կ'աւել-
նար, վասն զի անցորդները հիմա բազմութեան չափ
կային: Այս բազմութեան մէջ ոչ ոք կը խօսէր, այլ
սակայն սաստիկ և խորին շնկոց մը կ'ելլէր անկէ:

Բրուվէր փողոցին բերանը բազմութիւնը ալ չէր
քալեր:

Մարիուս կը կը կամէր զլիտովին յուսաբեկ մար-
դու մը կամքով: Կանչուած էր, պէտք էր ուրեմն
երթալ: Կրցաւ բազմութեան և բանակ կազմող զօրաց
մէջէն անցնիլ. գիշերապահներուն աչքին չերեցաւ,
պանորդներէն ալ զգուշացաւ: Շրջան մը ըրաւ, Պէ
թիգի փողոցը հասաւ, և զէպի Հալ ուզողուեցաւ: Տէ
Պուրտունէ փողոցին անկիւնն ալ լապտեր չկար:

Բազմութեան գանուած անգրոււն սանձանէն
անցնելէն ետք, անցած էր նաև զօրաց բանակին
սանձանէն. հիմակ երկիւղալի բանի մը մէջ կը գրա-
նուէր առանձին: Ա՛յ ոչ անցորդ, ոչ զինուոր, ոչ ալ
լոյս մը կ'երւար, ճանճ մը անգամ չկար: Առանձ-
նութիւն, լուսութիւն, գիշեր, չգիտեմ ինչպիսի ցուրտ
մը սր մարդս կը գրաւէ: Փողոց մը մտնելը ստոր-
երկեայ անց մը մտնել էր:

Մարիուս չդադրեցաւ յառաջանալէ:

Քանի մը այլ տաւ: Քովէն անցաւ վազելով:
Մա՛րդ մըն էր, կին մըն էր այս վազողը. մինա՞կ էր
թէ ուրիշներ ալ կային հետը: Մարիուս չէր կրնար
պատասխանել այս հարցումներուն: Ինչ որ անցած
էր, անցեր և աներեւոյթ եղեր էր:

Այլեւայլ շրջաններ ընելէն ետք գոի՛ մը հասաւ
որ Բօթըրի փողոցը թուեցաւ իրեն. երբ այս գոիհին
զէպի մէջանողը եկաւ: Սոչընդօթը ապալած սայլ մըն
էր. ոտքովը ջուրի ճահիճներ, խրուաներ, ցիրուցան
և զէզ առ զէզ սալաքարեր նշմարեց: Հոն պատնէչ մը
սկուտելէն ետք լքուած էր:

Իրզուած սալաքարերուն վրայէն անցաւ և պա-
տնէշին միւս կողմը գտնուեցաւ: Տուներու առջեւի
վէմերուն քովէն կը քալէր և պատերէն կ'առաջնոր
գուէր:

Պատնէշէն քիչ մը անդին իմ առջեւ սպիտակ բան
մը ընդնմարել կարծեց: Երբ մտեցաւ. ձեւ մը տաւ:

այն սպիտակ բա՛ր որ երկու սպիտակ ձիեր էին. Պօսիւէին առաւելն գրաւած ուղեկառքին ձիերը որոնք օրն ի բուն փողոցէ փողոց ըստ դիւանա՛ծի թափառեր և վերջապէս հոն կանգ առեր էին յօգնելով և անմը- առնչ համբերելով. համբերութիւն անասուններու օրոնք չեն հասկնար մարդու գործողութիւնները ինչպէս մարդս ալ հասկնար Նախախնաութեան գոր- ծողութիւնները:

Մարիուս եակեր թողուց ձիերը և յառաջացաւ: Մինչդեռ կը մտնէր փողոց մը որ Գօնթրա Սօսիալ (ընկերային դաշնագիր) փողոցը ըլլալ կ'երեւար ի- րեն, չգիտեմ ուրկէ հրացան նեաուեցաւ և գնդակը ըստ դիպուածի մութին մէջ անցնելով Մարիուսի քովէն սուլեց և անոր գլուխին վերեւը կախուած սափրիչի մը պղնձեայ սկաւառակը ծակեց որու վրայ մօրուք մը նկարուած է:

Այս հրացանին նեաուիլը գէթ կենդանութեան նշան մըն էր: Նայն րօպէէն սկսեալ ա'լ բան մը չը տեսաւ:

Մարիուսին այսպէս ուղեւորիլը անդունդի մը սեւաթոյր աստիճաններէն իջնելու կը նմանէր:

Սակայն Մարիուս անգագար յառաջ գնաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

Թէ ԻՆՉՊԷՍ ԿՆԵՐԵԻԱՅ

ԲԱՐԻՉ ԲՈՒԻ ՄԸ ՊԷՍ ՎԵՐԷՆ ԹՈՉՈՂԻՆ

Եթէ նոյն պահուն անձ մը Բարիզի վերեւը թե- ւարկէր Ղղիկի կամ բոււի մը թեւով, Թխուր տես- րան մը պիտի ունենար իր առջեւ:

Բարիզի կեզրոնը փորուած ահագին և Թխուր ծակի մը պէս պիտի երեւար անոր Տէ Հալի այն հին թաղը որ քաղաքին մէջ կարծես առանձին քաղաք մըն է, որուն մէջըն Սէն Տրնի և Սէն Մարթէն փողոց- ները կ'անցնին. հազար ու մէկ գոհններ իրարու կը խառնուին և զոր ապստամբներն իրենց ամբողջը ը- րած և կոիւի ապարէզ ընտրած էին, Նայուածքը հոն անդունդի մը մէջ կը յառէր:

Համբարները խորթակուած. պատուհաններն ալ գոցուած ըլլալով՝ հոն ճառագայթը, կենդանութիւնը, աղմուկը, շարժումը բոլորովին դադրեր էին: Ապրօ- օսածութեան աներեւոյթ ոտականութիւնը ամսնու- րեք կը հսկէր և կը պահէր բարեկարգութիւնը այ- օրինքն գիշերը:

Սակաւութիւնը լայնածաւալ մթութեան մը մէջ խղզել, ամէն մէկ պատերազմը բազմապատկել նոյն

մթութեան պարունակած ամէն հնարաւոր իրերով, այս է ահա ապստամբութեան կարեւոր մարտագիտութիւնը:

Արեւմայրէն ետք ամէն ճրագ ունեցող պատուհաններուն հրացան նեռուելով լոյս տուող սենեակին ճրագը մարած, երբեմն ալ բնակիչը մեռցուցած էր: Հոն տուներուն մէջ ոչ այլ ինչ կար բայց եթէ երկիւղ, սուգ, չուարում. փողոցներուն մէջն ալ անոակ մը նուիրական սարսափ: Չէին նշմարուեր և ոչ իսկ պատուհաններու և յարկերու երկայն շարքերը, ծխարաններու և թանիքներու առաջնաձեւ քանդակները, ազձուռ և ջրուռ քարայտակին վրայ փայլող անորոշ ցօլումները:

Վերէն այս մթահար կուտակին նայող աչք մը հսն հոս, և մէկզմէկէ հետու փալփող, ծուռումուռ և քլաւնդակ գիծեր նաեւ ասկօրինակ շէնքերու կողմնական տեսիլներ, ցցել տուող անորոշ լոյսեր և աւերակներու մէջ երթեւեկող նշոյլներու նման բան մը պիտի ընդնշմարէր թերեւս. ահա այս մթահար կուտակներն էին ապստամբութեան շինած պատնէշները:

Այն կուտակներէն զառ ամէն տեղ խաւարածած, միգապատ, ծանր եւ զգալի լիճ մըն էր որու վերելը իբր անշարժ և սոսկալի շքանկարներ կանգուն կ'երեւային Սէն Փազի աշտարակը, Սէն Մէրիի եկեղեցին և ուրիշ երկու կամ երեք մեծ շէնքեր, որոնցմով մարդս հսկաներ, և գիշերը ուրուակումներ կը կազմէ:

Օդաչու գիւղերը այս ամայի և սպառնալի լաբիրինթոսին բոյորաիքը, այն թագերուն մէջ ուր Բարեգիներու շրջաբերութիւնը ջնջուած չէր և ուր սակաւթիւ լամպարներ կը փայլէին. կրնար նշմարել թուրերու և սուրիններու մեռաղային արտափայլումը թնդանօթներուն խորին դրդիւնը: Կեազհեաէ շատ

ցող լսին վաշտերու վխտումը. ահարկու դօափ որ ապստամբութեան բոլորաիքը կը սեղմուէր և յամբարար կը դոցուէր:

Պաշարուած թաղն ա'լ տեսակ մը հրէշաբնակ թառու մըն էր. անոր մէջ ամէն բան քունի մէջ կամ անշարժ կ'երեւար, և ինչպէս քիչ մը առաջ տեսուրնթեղցողը, մարդ՝ այն թաղին ո'ր փողոցը որ կարենար մանել՝ մթութենէ ի դատ բան մը չէր տեսներ:

Մուղակներով լի, անծանօթ և ահարկու ընդհարումով լի անաղորոյն մթութիւն որու մէջ սուղիւր-երկիւղալի և բնակիլը զարհուրելի էր. ու մըտնողները կը սարսռէին իրենց սպասողներուն առջև, եւ ուր սպասողները կը դողային այն մարդոց առջև որոնք հոն պիտի գային:

Ամէն մէկ փողոցին ծայրը պահուած աներեւոյթ պատերազմողներ, գիշերային թանձրութիւններու մէջ պահուած գերեզմանի թակարդներ կային այս մթութեան մէջ:

Հոն ա'լ լմացած էր ամէն բան: Հոն հրացաններու շողումէն զառ լոյս ներելի չէր յուսալ, հոն մահուան յանկարծահաս և հապճեպ երեւումէն զառ ոչինչ կրնար երեւալ:

Ռ'ւր, ի'նչպէս, ե'րբ, Մարդ չէր գիտեր, բայց ասոյգ և անհրաժեշտ էր այս երեւումը:

Հոն կտիւրին համար նշանակուած այն տեղը կառավարութիւնը և ապստամբութիւնը, ազգային պատակները և ժողովրդային ընկերաթիւնները, քաղքեանիները եւ խաղմարարները իրարու պիտի մերձենային թո խարխափո:

Երկու կողմին համար ալ հարկը միեւնոյն էր, այսինքն մեռած կամ յաղթած ելլել անկէ. ա'լ ասկէ զառ հնարաւոր ճամբայ մը չկար ելլելու: Կարի՛ ծայ

րայեղ կացութիւն, կարի՛ զօրաւոր մթութիւն ուր
ամէնէն վեհերոսները համարձակութեամբ և ամէնէն
աներկիւղները օարտափով համակուրի կ'ըզային:

Հարկ էր որ հեռեւեալ օրը ամէն բան լմնցած
ըլլար. հարկ էր որ պատամարութիւնը յեղափոխու-
թիւն մը ըլլար կամ անյաջող կռիւ մը: Թէ՛ կառա-
վարութիւնը և թէ՛ կուսակցութիւնները, ամենա-
փոքր քաղքենին անգամ կ'ըզար այս հարկը: Ահա
այս զգացումէն վշտալի մտածում մը արտադրուելով
կը խառնուէր այս թաղին անթափանցելի մթութեան
հետ ու ամէն բան պիտի վճռուէր. անկէ կրկին անձ-
կութիւն մը կը հեռեւզր այս լուսութեան բոլորածիքը
ուրկէ վերջնական պատահար մը պիտի արտադրուէր:
Հոն ձայն մը կը լսուէր միայն, հռնչումի մը պէս կըս-
կըծալի, անէծքի մը պէս օպտանալի ձայն, որ էր
Մէն Մէրի եկեղեցիին զանգակը:

Ոչինչ կրնար այնքան անարկու ըլլալ որքան էր
խուարի մէջ ողբացող այս մոլորագին և յուսաբեկ
զանգակին գոչումը:

Ինչպէս կը պատահի շատ անգամ, բնութիւնը
կարծես թէ համամիտ էր յարգերու հետ ընելու ինչ
որ պիտի ընէին անօնք: Ոչինչ կը խանգարէր այս
ամբողջութեան աղետալի ներդաշնակութիւնները:
Ասաղբը աներեւոյթ եղեր էին. ծանրածանր ամպեր
հօրիզօնը կը գրաւէին իրենց մելամաղձային ծալքե-
րովը:

Սեւթոյր երկինք մը կար այս մահատիպ փո-
ղոցներուն վրայ. իբր թէ անբաւ պատանք մը աս-
րածուէր այս անբաւ գերեզմանին վրայ:

Մինչդեռ տակաւին բոլորովին ընտանի պատե-
րազմ մը կը պատրաստուէր ճիշդ ոյն տեղը որ ար-
գէն այնքան յեղափոխական պատահարներ տեսած էր
մինչդեռ երիտօտարդութիւնը, գաղտնի ընկերու-

թիւնները, դպրոցները յանուն սկզբունքի և միջին
գասը յանուն շահերու կը մօտենային իրարու ընդ
հարելու, փաթթուելու և զիրար տապալելու համար.
Մինչդեռ իւրօքանչիւր գթ կը փութար և ճգնաժամին
վերջին և վճռական ժամը կը կոչէր, հեռուէն և այն
աղետալի թաղէն դուրս, երջանկաւէտ և մեծահա-
րուստ Բարիզի շքեղութեան ներքեւ աներեւութացող
հին և թշուած Բարիզի անչափելի խոռոչներուն ներ-
սերէն ժողովուրդին տխուր ձայնը կը լսուէր, ձա՛յն
որ խորին կերպով մը կ'որոտար:

Ահարկու և նուիրական ձայն որ կը բաղկանայ
զազանին մոմիունջովը ու Աստուծոյ բանովը, որ
եկարները կ'անարեկէ և որ իմտառուններուն ազգա-
բարութիւն կ'ընէ, որ առիւծին ձայնին պէս վարէն
ու միանգամայն որսուամի ձայնին պէս վերէն կու-
գայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Մ Ա Յ Ր Ա Կ Ո Յ Ն Ե Ջ Ր Ը

Մարիուսն ալ հասած է :

Հոն ամէն բան աւելի հանդարտ, աւելի մութ և աւելի անշարժ էր քան թէ մօտակայ փողոցներուն մէջ : Կարծես թէ գերեզմանին ահաօրթ հանդարտուած թիւնը երկրիս ասկէն ելած և երկնից ներքեւ ծաւալած էր :

Սակայն կարմրութիւնն սը այս սեւաթոյր յառա-
կին վրայ կը պատկերէր Սէնթ Էօջթաչի կողմէն Տը
Լա Շանվրբրի փողոցը խափանող տուններուն բարձր
տանիքները :

Այս կարմրութիւնը կորնթոսի պատնէչին մէջ
վառող ջահին ցոլումն էր : Մարիուս ուղղուած էր
դէպի այն կարմրութիւնը որ Մարչէ-օ-Բուարէ բերած
էր զինքը . հոն երիտասարդը Տէ Բրէչէօր փողոցին
խուարածած բերանը կ'ընդնշմարուէր : Մտաւ Տէ
Բրէչէօր փողոցը :

Չնշմարուեցաւ ապստամբներուն պահորդէն որ
փողոցին միւս ծայրը կը հօկէր : Կ'զգար թողորովի-

մօտեցած ըլ'ալ այն բանին զոր եկած էր փնտաելու
և ոտքին ծայրովը կոխելով կը քալէր : Այսպէս յա-
ռաջանալով հասաւ Մօնաէթուր գոթիին այն կարճ
կտորին անկիւնը, որմէ զառ, ինչպէս կը յիշէ ըն-
թերցողը, դուրսին հետ հաղորդակցելու ճամբայ թո-
ղած չէր Անժօլրա :

Իր ձախ կողմի տուններուն վերջինին անկիւնը
գալով գուլիը յառաջացուց և Մօնաէթուր գոթիին
նօրսը նայեցաւ : Այս գոթիին եւ Տ-Լա Շանվրբրի
փողոցին սեւաթոյր անկիւնէն քիչ մը անդին որ շու-
քի ընդարձակ սաւան սը տարածելով նաև ինքը կը
վարագուրէր՝ քարայակներու նշոյլ մը, կապելային
մէկ մասը, և ետեւի կողմն ալ տեսակ մը անհրաժեշտ
վրայ ցոլումներ արձակող կանթեղ մը, նաև իրենց
ծունկերուն վրայ հրացաններ գրած և կղկտուած
ժարդեր նշմարեց :

Մարիուսի նշմարածն էր պատնէչին ներքին կող-
մը : Այս ամէն տեսանքերը ասոր գրկաչափ հետու էին
իրմէ :

Գ. ինին աջակողմեան տուները Մարիուսին անե-
րեւոյթ կ'ընէին կապելային մնացորդ մասը, մեծ պատ
նէշը և գրօշակը :

Հոն հասնելու համար Մարիուսին կը մտար քայլ
մը եւս առնել մայն :

Այն առն տարաբախտ երիտասարդը դուռի մը
տուրուի վէտի վրայ նստաւ, թեւերը կուրծքին վրայ
տաւա և հօրը վրայ մտածեց :

Մտածեց այն զիւցազն Բօնմէրսս գնդապետին
վրայ որ այնքան քաջ զինուոր մը եղած էր, որ հան-
րապետութեան ժամանակ Ֆրանսայի սահմանադու-
լիք պահած և կայսրութեան ժամանակ Ասիոյ սահ-
մանադուլիք հասած էր . որ շենովան, Աղեքսան-
դրեան Միլանն, Թուրինն, Մաթրիլը, Վիեննան,

Տրէզորան, Պերլինը անսած եւ ամէն յայթուեթեան
 գաշտերու վրայ չիթ առ չիթ մաս մը ձգած էր այն
 արիւնէն որ իր այսինքն Մարիուսին երակներուն
 մէջ կը շրջաբերէր. որ ժամանակէն առաջ ծերացեր
 էր զինուորական կարգապահութեան և հրամանա-
 տարութեան մէջ. որ միշտ ի սորսերին կամարը ազ-
 խելով ուսագիրները կուրծքին վրայ երկննալով վա-
 ոտէն սեւցած ծոպերով, սաղաւարտին ներքեւ փոթ
 փոթ եզած ձակատով, խրճիթի տակ, բանակը բաց-
 թեայ տեղեր և հիւանդանոցներու մէջ ապրած, և որ
 քսան տաղիէն ետք մեծ պատերազմներէ վերադար-
 ձած էր. այտը վիրաւոր, դէմքը զուարթ, ինքը
 պարզ, հանդարտ, ռքանչելի, մանուկի մը պէս ա-
 նարատ, յօգուտ Ֆրանսայի ամէն բան, իսկ ի վնաս
 հայրենեաց ոչինչ բած ըլլալով:

Մարիուս ըսաւ ինքն իրեն թէ օրն ալ եկեր հա-
 տեր էր. թէ իր ժամն ալ վերջապէս զարնած էր: Թէ
 ետքը ինքն ալ քաջութեամբ, աներկիւղութեամբ,
 յանդգնութեամբ կուրի պիտի երթար, արիւնը թա-
 փելու, թշնամին փնտռելու, մահը փնտռելու հա-
 մար:

Հիմա ինքն ալ պատերազմ պիտի ընէր, պատե-
 րազմի գաշաը պիտի իջնէր, և թէ օակայն պատե-
 րազմի գաշաը ուր պիտի երթար փողոցն էր, և ընե-
 լու պատե, ազմն ալ ընտանի պատերազմն էր:

Տեսաւ որ ընտանի պատերազմը իր առջեւ բաց
 ուած էր իբր վիհ մը և թէ հոն պիտի թյնար ինք:
 Այն առեն սարսոնցաւ:

Յիշեց հօրը այն սուրը զոր իր մեծ հայրը փո-
 խանակիչի մը ծախած էր և որմէ զրկուած ըլլալուն
 համար այնքան ցաւ զգացած էր ինք:

Ըսաւ ինքնիրեն թէ այն արի և անարատ սուրը
 շատ աղէկ ըրած էր իրմէն զատուելովը եւ խաւարին

մէջ բարկութեամբ աներկոյթ ըլլալով. թէ այն
 սուրը խելացի ըլլալուն և ապագայ նախատեսելուն
 համար փախած էր իր ձեռքէն. փախած էր, վասն զի
 նախադասցուածով կը տեսնէ ապստամբութիւնը, օրդ-
 անրու մէջ պատերազմը, մառաններու լուսանոցնե-
 րէն նետուող հրացանները, ետեւի կողմէն կոուող
 ներուն վիրաւորելու և վիրաւորուելու:

Մարիուս ըսաւ ինքնիրեն թէ այն սուրը եթէ իր
 քովը ըլլար հիմա, եթէ հօրը սնարին քով զայն բն-
 դուռնած ըլլալէն ետք համարձակելու ըլլար առնելու
 և հետը կրեչու գիշերային փողոցները գաղղիացիներ
 բու մէջ ըլլալիք այս կօխին համար, անշուշտ իր
 ձեռքերը պիտի այրէր և պիտի սկսէր իր առջեւ փայ-
 լատակիլ իբր հրեշտակային թուրը:

Յետոյ Մարիուս սկսաւ դառնապէս լալ:

Սոսկալի բան մըն էր այս. ինչ ընէր: Առանց
 Գօզէթի ապրիւր անհնարին էր իրեն: Քանի որ մեկ-
 նած էր Գօզէթ, ինքն ալ կը պարտաւորէր մեռնիլ.
 մի՞թէ պատուոյն վրայ խօսք տուած չէր թէ պիտի
 մեռնի:

Գօզէթ ասիկա գիտնալով մեկնած էր. ըսել է թէ
 Մարիուսին մեռնիւր հաճելի էր իրեն: Մանաւանդ
 զայտնապէս կ'երեւար թէ Գօզէթ ա'լ չէր սիրեր զին-
 քը քանի որ առանց իմաց տալու, առանց խօսք մը
 ձգելու, նամակ մը գրուլու մեկնած էր. թէեւ գիտէր
 Մարիուսին հասցէն:

Հիմա ինչի կը ծառայէր ապրիւր և ինչու հա-
 մար ապրէր:

Մանաւանդ թէ մինչեւ հոն գալ և ետ դառնալը
 ներելի էր. վասնզի մօտենալ և ապա խոյս տալը.
 պատնէշը տեսնելու եկած ըլլալ և փախչիւր ներելի
 էր:

Ներելի էր անարեկ փախչիլ ըսելով. Մանաւանդ

թէ գիտեմ ինչ կօրէ է այս. ահա տեսայ, կը բաւէ այսքանը, ընտանի պատերազմ է այն, կը թողու՞մ կ'երթամ:

Թողո՞ւլ իր բարեկամները որոնք իրեն կ'սպասէին. որոնք գուցէ իրեն պէտք ունէին եւ որոնք բանակի մը գէմ ափ մը մարդիկ էին. ամէն բանի, տիրոյ, բարեկամութեան եւ իր խոտամանը հակառակ վարուի՞լ. իր վախկոտութեան պատրուակ բռնել հայրենասիրութիւնը, մի՞թէ կարելի բան էր. հապա եթէ իր հօրն ուրուականը հոն ըլլար մութին եւ տեսնէր իր ետ երթալը, անշուշտ սուրին կոնակովը պիտի ձեծէր զինքը գոչելով:

— Յոռաջ քալէ, վառ:

Մարիուս մտքին մէջ երթեւեկող այս մտածում, ներով գրաւուած՝ գլուխը կը խոնարհէր:

Յանկարծ վեր ըրաւ գլուխը, վասն զի նոյն միջոցին իր միտքը սկսաւ տեսակ մը շքնդուլթեամբ ուղղուելի:

Մարգուս միտքը երբեմն կը ծաւալի. այս ծաւալումը գերեզմանի մերձաւորութեան յատուկ է: Ով որ մահուան կը մօտենայ, կրնայ անսխալ տեսնել: Մարիուսին չէ թէ ողբալի այլ շքեղ երեւցաւ այն կօրէին տեսիրը որու մէջ նետուելու թերեւս պատրաստ կ'զգար ինքզինքը:

Փողոցի պատերազմը յանկարծ անոր մտքին առջեւ այլակերպեցաւ շնորհիւ չեմ գիտեր ինչպիսի ներքին ազդեցութեան մը զոր կը կրէր իր հոգին: Մտախոհութեան ամէն աղմկալի հարցումները վերոտին եւ երամովին գրաւեցին զինքը՝ սակայն առանց չփոթելու:

Մարիուս այս հարցումներուն եւ ոչ մէկը անպատասխանի թողուց:

Բայց ինչու պիտի սրածաւէր իր հայրը: Մի՞թէ

չկան պարագաներ ուր ապստամբութիւնը պարտաւորութեան արժանապատուութիւնը ունենայ: Գնդապետ Բօնմէրսի որդւոյն համար ի՞նչ նուազութիւն կրնար ըլլալ այն կօրէին մէջ որ կ'սկսէր: Այս կօրէն ոչ Մօնմիրայի, ոչ ալ Շանբուպէրի պատերազմն էր, այլ ուրիշ բան:

Խնդիրը ա՛յլ նուիրական երկրի մը վրայ չէ. այլ սրբազան գաղափարի մը վրայ է: Հայրենիքը կը տրտնջայ. լա՛ւ. բայց մարդկութիւնը ծափ կը զարնէ: Մանաւանդ մի՞թէ իրաւ է հայրենիքին տիրատունը:

Ֆրանսա արիւն կը թափէ, բայց ազատութիւնը կը ժպտի, եւ Ֆրանսա ազատութեան ժպտը տեսնելով կը մտնայ իր վերքը: Բայց իրերուն աւելի խորը երթալով կը հարցնեմ թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզեն ընտանի կօրէ ըսելով:

Ընտանի պատերազմ. ի՞նչ կը նշանակէ այս: Միթէ՞ արտաքին պատերազմ մը կայ: Միթէ մարդերու մէջ տեղի ունեցող ամէն պատերազմները եզրայրներու մէջ եղած պատերազմ մը չէ: Պատերազմը իր նպատակին համեմատ անակա՞ն կ'առնէ: Ոչ արժանաբէր. ոչ ալ ընտանի պատերազմ կայ. միմիայն իրաւացի պատերազմ եւ անիրաւ պատերազմ կայ:

Մինչեւ այն օրը ուր մարգուսին սեծ գաշնագիրը պիտի հաստատուի, կրնայ հարկաւոր ըլլալ պատերազմը. գէթ այն որ արագապէս հասնող ապագային ջանագրութիւնն է անցեալին դէմ որ դեռ կը լարնալ:

Այս պատերազմը ի՞նչ յանցանք ունի: Պատերազմը անտեսն նախատինք կ'ըլլայ. սուրբ անատեն դաշտոյնի կը փոխուի երբ իրաւունքը, յոռաջդիմութիւնը, միտքը. լուսաւորութիւնը, ճշմարտութիւնը կը սպանն է:

Ան առեան պատերազմը՝ ընտանի կամ արտաքին՝
անիրաւ է եւ կ'անուանուի ոճիր: Երբ նպատակն է
նուիրական բան մը, այսինքն արդարութիւնը, պա-
տերազմին այսինչ ձեւը ի՞նչ իրաւունքով կրնայ ար-
համարել ոտրիչ մէկ ձեւը:

Ի՞նչ իրաւունքով վօշինկթրնի սուրը պիտի մեր:
ժէ Գամիյլ Տէմուլէնի նիզակը: Լէոնիտաօր օտարին
դէմ. Թիմօլէոն բոնաւորին դէմ կը կռուի. ո՞րն է ա-
ւելի մեծը. մէկն է պաշտպան միւսն է փրկիչ: Նպա-
տակը առանց նկատելու պիտի նշանակե՞նք քաղաքին
մէջ եղած ամէն կռիւնները:

Անառան վառահամբաւութեան գրոյժով խայտա
ռակէ Պրիւթիւսը Մարսէլը, Արնու օր Պլանքինհայ-
մը, Գօլիններն:

Մայրաքաղաքը մէջ պատերազմի, փոզօցներու մէջ
պատերազմի ներքի՞ է, պիտի բստ: Ինչո՞ւ չէ: Այդ
պատերազմները ընողներն էին Ամպիօրիք, Արթէվե-
լա, Մարնիք, Փէլաթ:

Բայց Ամպիօրիք Հռոմի դէմ, Արթէվէլա Ֆրան-
սայի դէմ, Մարնիք Սպանիոյ դէմ. Փէլաթ Մարի-
տանիներու դէմ կը կռուէր ամէնքն ալ օտարին
դէմ:

Լա՛ւ, բայց միապետութիւնն ալ օտար մըն է:
Բռնամոլութիւնը բարոյական հայրենիքի սահմանա-
գլուխը կը բռնաբարէ ինչպէս օտարին արաւանքը
կը բռնաբարէ այլաբնագրական սահմանագլուխը:
Բռնաւորը արտաքսելն ալ, Անգլիացին արտաքսելն
ալ հայրենական երկրին տէր ըլլալ է:

Կուգայ ժամ մը ուր բողոքելը չբաւեր. փիլիսո-
փայութենէ ետք գործողութիւն պէտք է. ազդու զօ-
րութիւնը կը կատարէ ինչ որ զազափարը ծրագրած
է. Վերոմէթէ շղթայակապ կ'սկսի, Արիսթօթիթօն կը
լմնցնէ: Կանրագիտարանը հոգիները կը լուսաւորէ,

իսկ Օգոստոսի 10ը կ'ելեքթօրէ զանոնք: Էքօրիէն եօք-
թրագիպիւլ, Տիտօէն եօք Տանթօն:

Բազմութիւնները աէր մ: ընդունելու միտում մը
ունին: Իրենց բովանդակութենէն անզգամութիւն
մը կը կազմուի:

Բազմութեան մը հոմար դիւրին է հնազանդող
գումարութիւն մը ըլլալ: Պէտք է շարժել, մղել զա-
նոնք, պէտք է մարդերը խստիւ աշխատցնել իրենց
ազատումի բարիքովն իսկ, ճշմարտութեամբ վիրաւո-
րել անոնց աչքերը, սոսկալի ափերով լոյս արձակել
անոնց վրայ:

Պէտք է որ իրենք ալ թիչ մը շանթահարին նոյն
իսկ իրենց ազատումէն. այս շլացումը կ'արթնցնէ
զանոնք: Այս պատճառաւ վտանգի զանգուկներու և
պատերազմներու հարկ կայ:

Կործանի՛ բռնաւորը:
Բայց ո՞վ է ան, որո՞ւ վրայ կը խօսիս. Լուի՞-
Ֆիլիպք բռնաւոր կ'անուանես. ոչ ալ Լուի ԺՉը բռ-
նաւոր կ'անուանուի. երկուքն ալ են ինչ որ պատ-
մութիւնը սովորութիւն ունի բարի թագաւոր ան-
ուանելու. բայց սկզբունքները մասերու չեն բաժ-
նուիր, ճշմարտին տրամաբանութիւնը ուղղագիծ է.
ճշմարտութեան յակութիւն է կամարարութիւն չա-
նենալ. ուրեմն չիք շնորհում. պէտք է արգիլել մար-
դու իրաւունքը յափշտակող ամէն յարձակում-
ները:

Լուի ԺՉ.ի վրայ երկնային իրաւունք կայ. Լուի
Ֆիլիք պորպօն է. երկուքն ալ այսինչ համեմատու
թեամբ իրաւունքին գրաւումը կը ներկայացնեն, և
տիեզերական յափշտակութիւնը բառնալու համար,
պէտք է կռուիլ անոն դէմ, պէտք է կռուիլ քանի որ
Ֆրանսան է միշտ սկսողը ինչ որ կ'սկսի:

Երբ տիրապետը կ'իյնայ Ֆրանսայի մէջ, ամենու-

րեք կ'իյնայ: Վերջապէս ընկերային ճշմարտութիւնը վերականգնել, ազատութեան վերագործնել ժողովուրդը ժողովուրդին վերադարձնել, մարդուս մեհապետութիւնը մարդուս վերադարձնել, արքայական ծիրանի Ֆրանսայի գլխին վրայ դնել վերածին. բանարուութիւնը և արդարութիւնը իրենց ամբողջութեամբ վերահաստատել, ամէն մէկը ինքզինքին տէրը ընելով:

Բառնալ հակառակութեան ամէն պատճառները, ջնջել այն խոչնդոտը որով արքայական իշխանութիւնը կ'արգիլէ օրինակական միաբանութունը, մարդկային սեռը իրաւունքին հետ համահաւասար ընել. մի՞թէ սակէ աւելի արդար դատ մը, հետեւաբար աւելի վեհ պատերազմ մը կրնա՞յ ըլլալ:

Այս պատերազմները խաղաղութիւն կը լինեն:

Անոցին բերդ մը, բե՛րդ մը զոր նախապաշարունները, առանձնաշնորհութիւնները, աւելորդապաշտութիւնները հարստութիւնները, զեղծունիները, բռնաբարութիւնները, ստութիւնները, անիրաւութիւնները և խաւարը կը կազմեն, տակաւին աշխարհիս վրայ կանգուն կը կենայ իր ատելութեան աչտարակներով:

Պէտք է տապալել այս բերդը:

Պէտք է քանդել այս հրէշտան շէնքը:

Աւրտերիցի պատեռոզմին մէջ յաղթելը մեծ է. բայց Պատիսլի բռնաւորութեան պատուարին փրկելը անբաւ յաղթութիւն մըն է:

Տրամաբանութիւնը ըստն Շչարժումի հետ կը խառնուի, և հաւաքաբանութեան թելը մտքին աղետալի մրրկին մէջ կը ծփայ առանց կարուելու: Այս էր անա Մարիուսի մտքին վիճակը:

Մարիուս վնասուածով ու միանգամայն համարձաբ հուստեամբ, սակայն նաև վարանուածով գրաւուած,

մինչդեռ այսպէս կը խորհէր եւ վերջապէս մինչդեռ սարսուռ մը կ'զգար երեւակայելով ինչ որ պիտի ընէր նոյն միջոցին, իր նայուածքը պատնէչին ներսը կը թափառէր:

Ապստամբները կէս ձայնով եւ առանց շածժելու կը խօսակցէին. պատնէչին մէջ գտնուողը կ'զգար այն լուսութեան նման հանդարտութիւնը որով կը նշանակուի սպասումի վերջին կերպարանքը:

Մարիուս անոնց վերեւը, երբորդ յարկի մը պատուհանը տեսակ մը հասցիտական կամ տկանատես մը կը նշմարէր, որ թարօրէն ուշադիր կ'երեւար իրեն: Լը Գապիւզին մեղցուցած դոնապանն էր այս պատուհանին հանդիտականը:

Կարծես թէ այս մեռած մարդը կը դիտէր այն մարդերը որոնք պիտի մեռնէին հոն:

ՏԱՍՆԸՉՈՐՍԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՅՈՒՍԱՀԱՏՈՒԹԵԱՆ ՎՍԵՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

ԴՐՕՇԱԿԸ .- ԱՌԱՋԻՆ ԱՐԱՐ

Տակաւ ին ոչինչ կուգար պատնէշը երբ Սէն Մէրէի
 ժամացոյցը ասոր զարկած էր: Անժօլրա եւ Գօմպը-
 ֆէր՝ գարապինա ի ձեռին գացեր նստեր էին մեծ
 պատնէշին նեղ անցքին քով: Չէին խօսեր, այլ ուշ
 կը գնէին՝ ջանալով յսել ամէնէն խորին եւ ամենէն
 հեռաւոր քայլի դիտողը:
 Այս սոսկալի հանգարածութեան միջոցին յանկարծ

ձայն մը, որոշ, երիտասարդական եւ զուարթ ձայն
 մը ելաւ որ կարծեօ թէ Սէն Տընի փողոցէն կուգար
 եւ սկսաւ «Պայծառ լուսնին» ըսուած ժողովրդային
 հին եղանակին վրայ որոշապէս երգել յետագայ բա-
 նահիւսութիւնը որ աքաղաղի ձայնին նման տեսակ
 մը աղաղակով կը վերջանար:

Քիթն իմ թափէ արցունքն:
 Ո՛ր բարեկամ իմ Պիւժօ.
 Տո՛ւր ինձ փոխ քու զինուորներ,
 Կ՛ուզեմ ըսել բան մ՛անոնց:

Հաւր կապոյտ մի թիկնոց
 Ունի, գլուխն ալ շաքօ.
 Ահաւասիկ արուարձան,
 Քօքօրիքօ, քօրիքօ՛:

Անժօլրա եւ Գօմպըֆէր իրարու ձեռք սեղմեցին:
 — Կա՛վոզն է, ըսաւ Անժօլրա:
 — Ձայն կուտայ մեզի, ըսաւ Գօմպըֆէր:
 — Ճեպընթաց արշաւանք մը ամայի փողոցը
 վրդովեց. լարախաղացէ մը աւելի գիւրաչարժ անձի
 մը հանրահառքին վրայէն մագլցիլը տեսնուեցաւ.
 Կա՛վոզն էր ան որ պատնէշին մէջ ցաակեց բոլորո-
 վին շնչասպառ եւ ըսաւ.
 — Հրացանօ: Ահա կուգան:
 Ելեքտրական սարսուռ մը տարածուեցաւ բոլոր
 պատնէշին մէջ, եւ հրացանները փնտռող ձեռքերուն
 շարժումը լսուեցաւ:
 — Գարապինա կ՛ուզե՞ս, ըսաւ ստամբակին Ան-
 ժօլրա:

— Մեծ հրացանը կ'ուզեմ, պատասխանեց կազ-
վոյ:

Եւ ժամէրին հրացանը առաւ-

Ապստամբներու պահնորդներուն երկուքը եւ
քաշուելով պատնէշը վերադարձեր էին գրեթէ միեւ-
նոյն միջոցին ուր կազաօջ վերադարձած էր: Եկող-
ներն էին փողոցին ծայրին պահնորդը և Բըթիթ
Թրիւանաբըրի պահնորդը:

Տէ Բրէշէօր գոիին պահնորդը իր տեղը կեցած
էր, ուրկէ կը հասկցուէր թէ կամուրջներուն և Հալի
կողմէն ոչ ոք կուգար:

Տը Լա Շանվրըրի փողոցը որուն քանի մը սալա-
քարերը հազիւ հազ կ'երեղային գրոչակին վրայ ար-
ձակուող լոյսի ցոլումէն՝ մուխի մը մէջ անորոշապէս
բացուած մեծ և սեւթոյր սրահի մը տեսքը կը ներ-
կայացնէր ապստամբներուն:

Իւրաքանչիւր ոք իր տեղը բռնած էր կռուելու
կամար:

Իտաասունըրերեք ապստամբ որոնց մէջն էին Ան-
ժօլրա, Գօմպըֆէր, Գուրֆէյրագ, Պօսիւէ, Փօլի, Պա-
հօրէլ և Կազոօ, մեծ պատնէշին մէջ ծունկի վրայ
եկած էին՝ գլուխին մինչեւ պատնէշին մէջ ծունկի
վրայ եկած էին՝ գլուխին մինչեւ պատնէշին գա-
գաթը հաւասարելով, հրացաններու և գարապինանե-
րու բերանները թնդանօթի որմածակերէն դուրս
ուզողուած հրանօթներու պէս՝ քարայտաակներուն
վրայ ուզղելով, ուշադիր, անմոռունջ և կրակ թալու
պատրաստ կենալով:

Վեց ապստամբ ալ ֆէօլիի հրամանանակալու-
թեան տակ և հրացանները պատրաստ: Կորնթոսի
երկու պատուհաններուն մէջ կեցեր էին:

Քանի մը ըտպէ եւս անցաւ, յետոյ Սէն Լէօյի
կողմէն բազմաթիւ քայլերու չափաւոր և ծանր ձայ-

նը լսուեցաւ: Այս ձայնը որ նախ տկար, յետոյ որոշ
եւ ծանր ու հնչական էր՝ կը յօտենար յամրաբար,
առանց դազարի, առանց ընդհարումի, անվրդով և
տակալի շարունակութեամբ:

Այս ձայնը կը լսուէր միայն: Գօմանտօօրի (հը-
րամանաթար) արձանին լուծթիւնն ու միանգամայն
ձայննէր այն. բայց այս քարի քայլ չեմ գիտեր ինչ-
պիսի աջակին եւ բազմապատիկ բան մը ունէր զոր
լսողը կը կարծէր թէ բազմութեան մը լիւ միանգա-
մայն ճիւղի մը քայլերուն դիտուածն է այն: Լէ-
գէօնի ահարկու արձանին քայլը լսել կը կար-
ծէիր:

Այս քայլը յօտենաւ. աւելի եւս յօտենաւ եւ
կանգ առաւ:

Փողոցին ծայրը շատ մը մարդերու շնչառութիւնը
լսուիլ կարծուեցաւ: Սահայն ոչինչ կը տեսնուէր.
միայն թէ հեռուէն փողոցին թանձր մթութեան մէջ
ստեղներու պէս բարակ եւ գրեթէ աննշմարելի մե-
տաղեայ թելերու բազմութիւն մը կ'ընդշմար-
ուէր:

Այս մետաղեայ թելերու նման ընդշմարուած
իրերը սուրիններու եւ հրացաններու փողեր էին զոր
ջահին հեռուօր ցոլումը անորոշապէս կը լուսաւո-
րէր:

Ժամանակ մը եւս լուծթիւն տիրեց, իբր թէ եր-
կու կողմն ալ սպասէր: Յանկարծ այլ մթութեան մէջ
ձայն մը որ խիստ աղետալի էր, վասն զի ոչ ոքէ կը
տեսնուէր և վասն եր կարծես թէ նոյնինքն խաւարն
էր խօսողը, պոռաց:

— Ո՛վ է ան:

Միեւնոյն միջոցին վար դրուող հրացաններու
չառաչիւնը լսուեցաւ:

Անժօլրա ազգու եւ սէգ ձայնով պատասխանեց.

— Գողգրիական յեղափոխութիւնը:

— Կրա՛կ, ըսաւ ձայնը:

Փայլակ մը փողոցին տուներուն բոլոր ճակատները շառագունեց, իբր թէ փուռի մը դուռը բացուած և յանկարծ գոցուած ըլլար:

Պատնէշին վրայ արձակուող հրացաններու ահագին ճաթիւն մը լսուեցաւ: Կարմիր դրօշակը ինկաւ: Արձակումը այնքան սաստիկ և այնքան խիստ եղած էր սր դրօշակին ուրնը, այսինքն ուղեկառքին զեկին ճիշդ ծայրը կտրած էր:

Գնդակներուն մէկ մասը առներուն քիւերուն հանդիպելով և ստաստելով պատնէշին մէջը մտան և բազմաթիւ մարդեր վիրաւորեցին:

Այս առաջին յարձակումին տպաւորութիւնը երկիւղալի եղաւ: Յարձակումը ամէնէն աներկիւղները խորհիլ տալու անսակէն էր և խիստ: Յայտնի կ'երեւար թէ ամբողջ գունդ մըն էին ապստամբներուն գէժ յարձակողները:

— Բարեկամներ՛ր, պօռաց Գուրֆէյրագ, վտարու չվառնենք:

Սլափանք որ փողոցը գան յառաջանան, են այն առեն կը պատասխանենք:

— Եւ ամէն բանէ առաջ դրօշակը կ'անգնենք, բաւ Անժօլրա:

Առաւ գետնէն դրօշակը որ ճիշդ իր օտքերուն քով ինկած էր:

Նուրբ գաւաղաններուն հրացաններու մէջ մտնել ելլելուն ընդհարումը լսուեցաւ դուրսէն. զօրքերը վերստին կը լեցնէին հրագէտները:

Անժօլրա կրկնեց.

— Սրտօ՞ւ մը կա՞յ հօս, ո՞վ կը կանգնէ դրօշակը պատնէշին վրայ:

Այ՛ ոք պատասխանեց:

Պարզապէս մեռնիլ էր պատնէշին վրայ ելլելու այն միջոցին ու անշուշտ նորէն զօրաց հրացանները տնօր վրայ ուղղուած էին:

Ամէնէ քաջը կը վարանի մահուան գառապարտուելու:

Անժօլրա անգամ սարսուռ մը զգաց:

— Չկա՞յ եկող մը կրկնեց Անժօլրա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ԴՐՈՇԱԿՐ-ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐԱՐ

Ապստամբները կորնթոս գալէն եւ պատնէշը շինել սկսելէն ի վեր գրեթէ ուշադրութիւն ըրած չէին Պ. Մապէօֆին: Սակայն Պ. Մապէօֆ խուճրէն զատուած չէր: Կապելային գեանայարկը մտած եւ հաշուեւ սեղանին ետեւը նստած էր:

Կրնայ ըսուիլ թէ հոն ինքզինքը կորոնցուցած էր: Կարծես թէ ա՛լ ոչ կը նայէր եւ ոչ կը խորհէր: Գուրպէյրագ եւ ուրիշ քանի մը անձեր երկու կամ երեք անգամ քովը գալով եւ վասնզը իմացնելով ըստիպել էին զինքը որ քաշուի երթայ, այլ Պ. Մապէօֆ կարծես թէ չէր լսած անոնց ազդարարութիւնը:

Երբ ոչ ոք կը խօսէր հետը, իր շուրթը մէկու մը պատասխանելու պէս կը շարժէր, եւ երբ խօսք կ'ուզ-

ղէր իրեն, շուրթները անշարժութեան կը դառնալարաւորուէին եւ աչքերը կենդանիի մը աչքերու նմանելէ կը դադրէին:

Ջորջերուն պատնէշին վրայ յարձակելէն քանի մը ժամ առաջ անիկա դիրք մը առնելով ալ չէր փոխած այն դիրքը, երկու ձեռքը ծունկերուն վրայ դրած եւ գլուխը դէպ առաջ ծռած, իբր թէ վիհի մը մէջ կը նայէր:

Ոչինչ կրցած էր անոր այս դիրքը փոխել առ չէր երեւար թէ իր միտքը պատնէշին մէջն է: Երբ ապստամբներուն ամէն մէկը իր կօխի կայանը ընտրած էր, վարի սրահը մարդ մնացած չէր բացի Փավէրէն որ Յիսիւ կապուած էր. ապստամբէ մը որ սուրը քաշած կը հսկէր Փավէրի վրայ եւ իրմէն այսինքն Մապէօֆէն:

Երբ զօրքերը յարձակեց, երբ հրացանները պարպեր էին, ֆիզիքական ցնդումը մինչեւ Պ. Մապէօֆ հասնելով կարծես թէ արթնցուցած էր զայն. ձերուներն այն միջոցին յանկարծ ելաւ, եւ սրահէն անցնելով կապելային սեմին վրայ երեւցաւ ձիւղ այն պահուն ուր Անժօլրա հարցուցած էր. — Չկա՞յ եւ կող մը:

Իր ներկայութիւնը բուն յուզմունքով գրաւեց ապստամբներուն խուճրերը:

— Քուէարկո՛ւն է գօնվանսիօնէ՛լն է ժողովուրդին երեօփոխա՛նն է ան, գոչեցին ամէն կողմանէ:

Հաւանական է թէ Պ. Մապէօֆ չէր լսած այս ազդողակը:

Ուղղակի Անժօլրային քովը գնաց. ապստամբները երկիւղածութեամբ մը անոր առջեւէն մէկզի քաշուեւ լով ճամբայ կուտային. քայեց առաւ դրօշակը Անժօլրայէն որ անհնարին զարիացումով մը համակուած:

եծ ետ կ'երթար, և ահա այն առեն մինչգեռ ոչ ոք կը համարձակէր ոչ արգիլել և ոչ ալ օգնել իրեն. այս ութսունամեայ ծերունին գլուխը շարժելով, հաստառապէս քայլելով սկսաւ պատնէշին մէջ շին. ուած սայաքարերու սանդուղէն վեր ելել յամրո- բար:

Ծերունին այս ընթացքը այնքան թխուր և այնքան վսեմ էր որ ամէնքն ալ գոչեցին չորս կող մէն.

— Հանեցէք գլխարկնիդ, Ահարկու բան մըն էր սանդուղին ամէն մէկ բազրոտէն վեր ելլելը. իր սպի- թակ մաղերը, ծերունական դէմքը, կուստ և խորշա- մուտ ճակատը, գոգաւոր աչքերը, զարմացած եւ բաց բերանը և կարմիր դրօշակը վերցնող դողդոջուն բա- զուկը մթութեան մէջէն կ'ելլէին և ջահին աբիւնա- բոյր լոյսովը կը մեծնային, և հանդիսականք կը կարծէին անսնել թէ 93ի ճիւղը երկրիս թակէն կ'ելլէ՝ Ահակալութեան դրօշակը ձեռքը:

Երբ սանդուղին ամէնէն վարի բազրոտը ելաւ, երբ դողդոջուն և սոսկալի ծերունին՝ այս աւերակ- ներու գէգին վրայ և հազար երկու հարիւր հրացան- ներուն աջեւ ոտքի վրայ կանգուղ կեցաւ մահուան գիմացը և կարծեա անկէ աւելի զօրեղ ըլլալով, պաա- նէշին բոլոր մարդիկը գերմարդկային և թիտանեան կերպարանք մը ունեցան խաւարին մէջ:

Պահ մը լռութիւն եղաւ, նման այն լռութիւն- ներուն որոնք միմիայն սքանչելիքի բոլորածը կըր- նան թիրել:

Այս լռութեան միջոցին ծերունին կորմիր դրօ- շակը շարժելով գոչեց.

— Կնցցէ՛ յեղափոխութիւնը. կեցցէ՛ հանրապե- տութիւնը. եղբայրութիւն, հաւատարութիւն և մահ:

Պատնէշին մարդիկը լած եւ արագ փսփոսւք մը

լսեցին շտապաւ ազօթք ընող և ածապարող քակտա- յի մը փսփոսւքին նման: Հաւանական է թէ ոսթի- կանութեան գործակալը փողոցին միւս ծայրէն ըստ օրինի ապստամբները կը հրաւիրէր անձնատուր ըլ- լալու:

Ենթոյ միեւնոյն ահագին ձայնը՝ որ «ով է ան».

գոչած էր աղաղակեց.

— Ե տ քաշուէ:

9. Մապիօֆ՝ Թագոյն, մոլորագին, բիբերն ալ մոլորումի օտակալի բոցերէն լուսաւոր՝ վեր ըրաւ դրօշակը եւ կրկնեց.

— Կեցցէ՛ հանրապետութիւնը:

— Կրա՛կ, ըսաւ ձայնը:

Հրացանները երկրորդ անգամ արձակուեցան եւ գնդակները ուժաօտարափի մը պէս պատնէշին վրայ տեղացին:

Ծերունին ծունկերուն վրայ կեցցաւ, յետոյ անգնելով դրօշակը ձեռքէն թողուց որ իյնայ, եւ ինքն ալ ետեւէն և թախտակի մը պէս երկայն գե- թինը ինկաւ կանակի վրայ եւ թեւերը խաչաձեւ:

Իր թակէն արեան վտակներ հոսեցան: Ծերունա- կան գլուխը դալկադ մ եւ արտոււմ կարծեա թէ եր- կինք կը նայէր:

— Ո՛հ, ինչ մարդեր են եղեր այս արքայաօ- վանները, ըսաւ Անժօլրա:

Ապա Անժօլրա ձայնը բարձրախնելով ըսաւ.

— Քաղաքացի՛ք, ահա այն օրինակը զոր ծերերը երիտասարդներուն կուտան: Մինչգեռ մենք կը նա- հանջէինք, յառաջ անցաւ ան: Ծերութեանէն դողա- ցողներուն: Այս նախահայրը վեհ է հայրենեաց առ- ջեւ: Երկարատեւ կեանք մը եւ չքեղ մահ մը ունե- ցաւ ան: Հիմա պատապարենք դիակը. թող իւրա- քանչիւր ոք պաշտպանէ այս մեռած ծերը իր կեն

գանի հայր պաշտպանեալու պէս, եւ թո՛ղ հոս իր ներկայութեամբը անասիկ ըլլայ պատնէշը:

Այս խօսքերէն ետք ինչան հաւանութեան արխուր եւ աղղու փոփոսուք մը եղաւ:

Անժօլրա ծանցաւ, ձերունին գլուխը վերցուց, եւ խտաբարոյ երիտասարդը անոր ճակատը պագնելի ետք մեռելին թեւերը բացաւ, կարծեօ վախնալով թէ գուցէ վէրքերը պիտի ցուցնէ գորովագին զգուշութեամբ մը այս մեռած ձերունին բռնեց, անոր թիկնոցը հանեց, եւ բոլոր արիւնարոյր ծակերը ցուցնելոց ըսաւ.

— Հիմա մեր գրօշակը այս է անա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ԵՐԱՆԻ ԹԷ ԿԱՎՈՑԷ ԱՆԺՕԼՐԱՅԻ

ԳԱՐԱՊԻՆԱՆ ԱՌԱԾ ԸԼԼԱՐ

Հիւշու խաթունին վերաբերող երկայն օւ շար մը տարածեցին Մապէօֆ ախպարին վրայ:

Վեց մարդ իրենց հրացաններովը պատգարակ մը կազմելով գիւղի վրան դրին և գլխարկնին հանած հանդիսաւ որ յամրութեամբ մը կապելային վարի որբանը տանելով սեղանին վրայ հանգչեցուցին զանիկա:

Այս մարդերը իրենց ըրած նրեւելի և նուիրական բանիւ զբաղելով բոլորովին, ա՛յլ չէին մտածեր այն վառնգաւոր կացութեան վրայ ուր կը գրանուէին:

Երբ դիակը անցաւ ժովէրին քովէն, որ միշտ անտարբեր կը կենար, Անժօլրա ըսաւ լրտեսին.

— Դո՛ւն, պահ մը ետքը:

Նայն միջոցին պզտիկ Կավոսը որ իր կռուիկայանէն հեռացած չէր և որ դուրս կը դիտէր, կար-

ձեռով թէ մարդիկ կը յօանան պատնէշին՝ գայլի պէս քայլելով. գոյեց.

— Արթուրն կեցիք:

Գուրֆէյրագ, Անժօլրա, ժան Բրուվէր, Գոմպըֆէր, Ժօլի, Պահօրէլ, Պօսիւէ, ամենքնալ դուրս ելան կապելայէն: Գրէթէ շատ ուշ հասեր էին: Պատնէշին վրայ ճօճող սուրիններու փայլուն բաղձութիւն մը կը նշմարուէր արդէն:

Քաղաքապետական բարձրահասակ պահակներ պատնէշը կը յօանէին, ոմանք ուղեկառքին վրայէն, ոմանք նեղ անոջէն անցնելով, և ներս հրելով կազուօջը որ կը նահանջէր առանց փախչելու:

Վտանգաւոր էր վայրկեանը ողողումի այն առաջին անարկու վայրկեանին պէս ուր գեաը թուձրին հարթութեամբը կը բարձրանայ եւ ջուրը կ'սկսի մզիլ թուձրին ճեղքերէն: Մանրերկրորդ մը եւս, եւ անապատնէշը պիտի առնուէր:

Պահօրէլ ներս մտնող առաջին քաղաքապետական պահակին վրայ լարձակեցաւ եւ գորպահինան յօանէն պարպելով մեռցուց զայն. երկրորդ պահակը սուրինովը զարնելով մեռցուց Պահօրէլը: Ուրիշ մըն ալ արդէն տապալած էր Գուրֆէյրագը որ կը պօռար. Հասի՛ք:

Ս.մէնէն մեծը որ տեսակ մը վիթխարի էր կազուօջին վրայ կը վազէր, սուրինը երկնցուցած: Ստամբակը ժավէրի անագին հրացանը առաւ իր պզտիկ բազուկներովը, համարձակութեամբ նշան առաւ եւ հսկայ պահակին վրայ պարպեց հրացանը: Բայց բան մը չպատահեցաւ:

Ժավէր չէր լեցուցած իր հրացանը: Քաղաքապետական պահակը քահ քահ խնդաց և սուրինը պատանիին վրայ վերցուց:

Բայց սուրինը կազուօջին չդպած՝ հրացանը ինկաւ

զինուորին ձեռքէն. քաղաքապետական պահակը ճակատէն հրացանի գնդակ մը կերած եւ կռնակի վրային կած էր. Գուրֆէյրագին վրայ յարձակող պահակն ալ ճիշդ կուրծքին վրայ ուրիշ գնդակ մը ուտելով գետինը գլորեցաւ:

Գնդակներով այս երկու պահակները մեռցնողն էր Մարիուս՝ որ նոյն միջոցին պատնէշ մօտ էր:

ՎԵՐՋ ԺԲ. ՀԱՏՈՐԻ

6441